

TARTALOM

Havasi Béláné: Európai integráció: quo vadis Európa?	4
Réthy Sándor: A magyar–oroszkülkereskedelem az 1998. augusztusi orosz válság előtt és után	11
Podrúzsik Szilárd: A búzaexport-támogatás jóléti hatása Magyarországon	30

EURÓPAI UNIÓ

Ifj. Simon György: A balti régió és az európai integráció	40
Cseh Attila – Mosolygó Zsuzsa: A görögországi konvergenciafolyamat és állampapír-piaci következményei	56

ÚJ KÖNYVEK

Johannes Stephan: Economic Transition in Hungary and East Germany. Gradualism and Shock Therapy in Catch-up Development (Gedeon Péter)	68
---	----

EXIMBANK: A regionális fejlődés és a külgazdaság kapcsolata (Mosonyi Katalin)	72
---	----

Brief Summary of the Articles	74
--------------------------------------	----

Éves tartalom	76
----------------------	----

JOGI MELLÉKLET

Dr. Osman Péter: A szellemi vagyon menedzseléséről	143
---	-----

Éves tartalom	154
----------------------	-----

Decemberi számunk

csaknem valamennyi cikke szorosan vagy áttételesen az Európai Unió fejlődésének vagy hazánk csatlakozásának kérdéseit érinti. Az első cikk az EU jövőjének alapkérdéseit feszegeti. A nemzeti pénzügyi szuverenitás feladásával, az eurózóna megvalósulásával az integráció további fejlődése, jövőképeinek megformálása elkerülhetetlenül napirendre került. A francia és a német kormány nézetei fő vonalakban nincsenek távol egymástól. Az EU kibővítése a távlatok része, de az út kijelölése még várat magára. Az eurózóna létrejöttével kétebességsűvé vált integráció a kibővüléssel többsebességsűvé válhat, ami – mint szerzőnk rámutat – dezintegráció melegágya is lehet. – A következő két cikk magyar külkereskedelmi témájú, az ilyen tárgyú írásoknak pedig minden vonatkozásban megkerülhetetlen tényezője az EU. A magyar–orosz külkereskedelem elmúlt tíz évét a fő vonalak markáns megrajzolásával és számos fontos részlet felvillantásával elemző írásunk szerzője úgy látja, hogy az EU-kapcsolatok fejlődése háttérbe szorítja a más régiókkal kapcsolatos stratégia kialakítását. Oroszország helyének kijelölése a magyar külgazdasági kapcsolatokban az 1998. évi válság elmúltával nagyon időszerű lenne. – A külkereskedelemmel foglalkozó másik írás a magyar agrárexport egyik meghatározó árucikke, a búza kivitelének állami támogatásáról szól. Szerzőnk a világon mindenütt jelenlévő exporttámogatás hazai okait és következményeit mutatja be. Számszerűen vizsgálja, hogy mennyibe kerül a társadalomnak a szubvenció, és kikhez jut el annak összege. – EU rovatunk első cikke a keleti kibővülés kritériumainak fényében felvázolja a balti régió országainak teljesítményét. A szerző megvilágítja, melyek azok a tényezők, amelyek miatt Észtország rendelkezik a régióban a legjobb eséllyel, hogy a felvételt elnyerők első körébe bekerüljön. – Az EU-csatlakozásunk fontos szempontja, hogy felkészüljünk a monetáris unió követelményeihez történő alkalmazkodásra. Ennek részeként a hazai Államadósság Kezelő Központ tanulmányok sorával vizsgálta az adósságkezelés szempontjából számunkra különösen érdekes országok gyakorlatát. Ezek közül – EU-rovatunk második cikkeként – a görögországi tapasztalatokról szóló esettanulmányt adjuk közre. – Könyvrovatunk a keletnémet és a magyar gazdasági átmenet összevetéséről szóló angol nyelvű művet mutat be.

A szerkesztő

Európai integráció: quo vadis Európa?

HAVASI BÉLÁNÉ

Az Európai Unióban minőségi változások érlelődnek. A tagállamok nemzetgazdaságai egységes gazdasággá alakításának folyamatában meghatározó jelentőségű előrelépés történt a nemzeti pénzügyi szuverenitás 1999. január 1-jei feladásával. Ugyanakkor a közössé vált gazdasági és pénzügyek és az ezekkel nem szinkronizált politikai-demokratikus struktúrák között komoly feszültségek léptek fel. A feszültségek akár az EU belső válságához is vezethetnek. Ennek jelei máris megmutatkoznak. Vezető európai politikusok szerint a feszültségek felszámolását, egyben a továbbfejlődés lehetőségét csakis a politikai integráció képes biztosítani. Változásokat sürget a keleti kibővítés történelmi szükségyszerűsége is. Az euró-zóna megalakulásával kétszempontúvá vált integráció előrevetítette, hogy a folyamat további mélyítése, azaz a politikai integráció is országcsopontonként különböző sebességű lesz. Emellett szól egyebek mellett az is, hogy a jelenlegi EU-tagállamok közül több nem mutat készséget az integráció további mélyítésére, a politikai egységesülésre. Tartani lehet attól, hogy ezek az országok, valamint a jövőben csatlakozók csupán „másodrangú” tagjai lehetnek majd a változó EU-nak. Egy ilyen perspektíva sokat levonhat a kelet-európai országok akár „korai” csatlakozásának értékéből is. Az sem zárható azonban ki, hogy a jelenleg vártnál több ország, de későbbi időpontban csatlakozhat majd az EU-hoz. Az integráció országcsopontonként különböző ütemű elmélyítése a dezintegráció melegágya is lehet.

Mint az előre látható volt, az integráció továbbfejlődése és a keleti kibővítés időpontjának közeledése óhatatlanul napirendre tűzik az EU jövőjének, végkifejletének az EU-ban mindeddig tulajdonképpen tudatosan került kérdéskörét. Nos, úgy tűnik, napjainkban jött el az ideje annak, hogy az Európai Unióban mind szélesebb körű vita bontakozzék ki arról, miként mélyüljön tovább, milyen társadalmi-politikai formáció felé haladjon az európai egységesülési folyamat, mi legyen annak végső célja, milyen, a közelgő fokozatos keleti kibővüléssel akár 30 tagállamot felölelő képződmény lesz képes távlatilag arra, hogy ezen újabb területi expanzió várható hatásait is eredményesen feldolgozza.

Minőségi változások előszelei az EU-ban

A vita kezdetének időzítése nem véletlen. Az EU-integráció manapság érkezett el egy olyan belső fejlődési fordulponthoz, amikor mindenképpen tisztázni szükséges a

Havasi Béláné, a KOPINT-DATORG Rt. munkatársa.

további célokat, s ezek eléréséhez megnyerni a tagállamokat, tágabb értelemben az unió állampolgárait. A továbblépés viszont ma már szükségképpen csakis a politikai integráció irányába történhet. A korábban kiépített integrációs intézményrendszer, a duális berendezkedés (a kormányközi együttműködési és a „nemzetek feletti” – föderális – elemek egymás melletti létezése) jelen formájában mind nehezebben tartható fenn. Emellett az Unióban úgy értékelik, hogy az elhatározott keleti kibővítés – egyebek mellett – változásokhoz vezethet az unión belüli gazdasági-hatalmi erőviszonyok vonatkozásában is, akár meg is rendítheti azokat – már amennyiben az unió nem talál megoldásokat az új helyzet kezelésére. Mindezek messze túlmutatnak a jelenleg folyó, az erősen leszűkített és leegyszerűsített belső intézményi reformokkal foglalkozó kormányközi konferencia (IGC) kompetenciáján.

Minőségi változások érelődnek tehát az EU-ban. Igaz, e változások – ha valóban sort kerítenek azokra – semmiképpen sem máról holnapra és konfliktusoktól, esetleg válsághelyzetektől sem mentesen fognak kibontakozni. Mindenesetre a már megtörtént és a folyamatban lévő változások is azzal járnak, hogy Magyarország nem ahhoz az Európai Unióhoz fog csatlakozni, amelybe a kilencvenes évek során törekedett. A várható minőségi változásokról hozandó döntések jó részének és azok gyakorlatba történő átültetésének azonban nagy valószínűséggel már részese lehet még akkor is, ha a tagság időpontja esetleg a 2003 utáni évekre tolódná ki. A továbbiakban e megállapítások kissé részletesebb alátámasztására, vizsgálatára teszünk kísérletet az adott terjedelmi lehetőségek keretei között.

Tavaly január 1-jétől az EU létrehozta a gazdasági és pénzügyi uniót (EMU), bevezették a közös valutát, az eurót. Az unió egységes monetáris politikáját immár a közös központi bank (ECB) formálja és irányítja. A tagállamok nemzetgazdaságai egységes európai gazdasággá alakításának folyamatában a pénzügyi szuverenitás feladásával meghatározó jelentőségű előrelépés történt: a gazdasági integráció úgymond „kiteljesedett”.

Tekintve, hogy ez utóbbi állítással kapcsolatban kételyek merülhetnek fel, fontosnak tartjuk hozzáfűzni a következőket: igaz, hogy bizonyos fontos gazdasági területek – mint például a munkaerő-piaci és foglalkoztatási politika, az adózás és általában a fiskális politika – ma is alapvetően nemzeti hatáskörben vannak. Ám figyelembe kell venni azt is, hogy ennek ellenére az integráció már ezeken a területeken is meglehetősen magas fokú. Ma már mind a nemzeti foglalkoztatási, mind a fiskális politikák közösségi előírásoknak, „irányelveknek” vannak alárendelve, a nemzeti szuverenitás erősen korlátozottá vált. A közösségi irányelvek megsértése akár szankciókat is maga után vonhat. Ez leginkább a nemzeti fiskális egyensúly biztosítása céljából a tagállamok között kötött ún. stabilitási egyezményben jut kifejezésre.

Mi több, a tagországok egy része tisztában van azzal is, hogy előbb-utóbb közös fiskális politika bevezetése is napirendre kell, hogy kerüljön – legalábbis az eurózóna országai viszonylatában. E nélkül ugyanis nincs egyértelmű biztosíték arra nézve, hogy a közös pénz és a monetáris unió zavartalanul működjék. A gazdaságpolitikák közösségi szintre emelése (közös gazdaságpolitika meghirdetése) azonban már kétségtelenül a politikai integráció (föderáció) irányába terelné a folyamatot, hiszen a nemzeti politikai szuverenitás egyik fő pillérétől fosztaná meg a tagállamokat. Ezért mindeddig számos ország ellenzi még a kérdés nyílt megvitatását is.

A gazdasági integráció kiteljesedésének „szépséghibája” az is, hogy a közös valutát az EU 15 tagállama közül csak tizenegyben sikerült bevezetni. Négy ország vagy nem tudta teljesíteni a cél elérése érdekében közösen megszabott ún. konvergenciakritériumokat (Görögország), vagy fenntartotta magának a jogot, hogy később döntsön az eurózónához történő csatlakozásról (Nagy-Britannia, Dánia, Svédország). Az eurózóna ugyanis nyitva áll a négy ország előtt is annak függvényében, mikor képe-

sek eleget tenni a kritériumoknak, illetve mikor látják elérkezettnek az időt a közös valuta elfogadására (Görögország például 2001 elejétől tagja lehet annak, Dániában a népszavazás elvetette az eurózónába való belépést).

Tény azonban, hogy az EMU-val, illetve a közös valutára történt áttéréssel az integráció gyakorlatilag kétbesszűvé vált. Ez a fejlemény – valamint több tagállamnak a Schengeni Egyezményből való kimaradása – mintegy előfutára volt annak, hogy a jövőben az integráció elmélyítése más területeken is országcsoportonként eltérő sebességgel lehet (ennek lehetőségét és – ma már vitatott – feltételeit egyébként a tavaly hatályba lépett Amszterdami Szerződés is rögzítette).

A különböző sebességű integrációnak már csak azért is szükségét látja az EU több, az integrációt tovább mélyíteni szándékozó vezető politikusa, mert a tagállamok közül több kevéssé, illetve egyáltalán nem hajlandó erre, azaz a gazdasági integráción túlmutató egységesülésre. Az integráció további mélyítése ugyanis a jövőben óhatatlanul egyet kell, hogy jelentsen a politikai szuverenitás mind több és mind lényegesebb elemének feladásával is.

Az EU-ban az elmúlt hetekben kibontakozó viták részben e kérdés köré csoportosulnak: a továbblépés csak akkor lehetséges, ha tovább tisztázódnak a többsebességű integráció, az ún. „megerősített együttműködés” feltételei és lehetséges területei. Nem véletlen, hogy a téma utólagosan felkerült a most folyó kormányközi konferencia napirendjére is.

Az a körülmény, hogy a közös pénz életre hívásával az EU-tagállamok közötti gazdasági integráció kvázi befejeződött, szükségszerűen azt is jelenti, hogy a továbbfejlődés lehetőségét – amire az EU-nak feltétlenül szüksége van ahhoz, hogy a folyamat dinamizmusa ne törjön meg – csakis a politikai integráció képes biztosítani. Ezért sem véletlen, hogy már a gazdasági integrációt betetőző EMU célkitűzésének megfogalmazásával és időzítésével egy időben – 1991-ben Maastrichtban – két új „pillér” került az integráció építményébe a gazdasági mellé: a közös kül- és biztonságpolitika célkitűzése, valamint a szorosabb bel- és igazságügyi együttműködés. Az sem véletlen, hogy az akkor módosított integrációs alapszerződés (Maastrichti Szerződés) mondta ki az EK Európai Unióvá alakulását. Mindez az integrációnak már egyértelműen politikai töltetet is adott.

Ezek a fejlemények az első jelentősebb lépéseket jelentették a politikai integráció felé vezető úton még akkor is, ha például a második pillér (közös kül- és biztonságpolitika célkitűzése) alapvetően a kormányközi együttműködés keretei között maradt, szemben a gazdasági pillérrel, ahol dominánssá váltak a „nemzetek feletti” (föderális irányba mutató) elemek.

Úgy tűnik azonban, hogy az integrációban eddig alkalmazott pragmatikus „kis lépések” taktikája már több vonatkozásban és összességében sem biztosít elég mozgásteret az egységesülési folyamat továbbfejlődéséhez. Másképpen fogalmazva: a mostanáig kis lépésekben, fokozatosan megvalósult integráció olyan szakaszba érkezett, amikor *a folyamat túlnőtt a számára korábban megszabott kereteken és a mostaninál minőségileg más formáció és minőségileg más intézményrendszer igényét (szükségességét) veti fel.*

Német és francia jövőkép

Az EU jövőjéről, végső céljáról megkezdődött vitában *Joschka Fischer* német külügyminiszternek a berlini Humboldt Egyetemen májusban tartott előadása adta meg a kezdő hangot. Ebben kifejtette, hogy *a közössé vált gazdasági és pénzügyek és az ezek-
kel nem szinkronban lévő politikai és demokratikus struktúrák között olyan feszültség*

keletkezett, amely belső válságokhoz vezethet, amennyiben nem lépnek előre a politikai integráció irányába. Megjegyzendő, hogy ilyen válságok jelei már hónapok óta jelen vannak az Unióban, s ezekre mintegy válaszul születnek a különféle, de egymástól nem nagyon távol álló, az integráció jövőjét felvázoló elméletek.

A német külügyminiszter által jelzett feszültséget erősíti a *keleti kibővítés* történelmi szükségszerűsége. Ennek elmulasztása Fischer szerint is tartósítaná Európa kettészakítottságát, veszélyeztetné a kontinens stabilitását, utat engedne a hagyományos európai konfliktusok kiújulásának. A tagállamok számának hosszabb, de belátható távon várható megduplázódása ugyanakkor – egyebek mellett – megingathatja az unió cselekvőképességét és súlyos válságokhoz vezethet. A cselekvőképesség megőrzésére, az ezt biztosító politikai integrációra e veszély kivédése céljából is szüksége van az Uniónak. A külügyminiszter érvelése szerint e nélkül az EU a globális politikai-gazdasági versenyben sem lesz képes helytállni a jövőben.

A politikai integrációnak egy *európai föderáció* megteremtésében kell megnyilvánulnia. Ez európai parlamentet és európai kormányt, továbbá európai alkotmányt jelent majd. A föderáció azonban nem veszélyeztetheti a nemzeti intézményeket és kormányokat. Fontos eleme kell legyen, hogy a *szuverenitást megosszák* Európa és a nemzetállamok között a szubszidiaritás elve alapján. Ennek legmegfelelőbb módja, ha *kétkamarás európai parlamentet* hoznak létre, amelynek egyik háza a közvetlenül választott európai képviselőkől, másik háza a nemzeti parlamentek tagjaiból tevődne majd össze.

A német külügyminiszter elgondolásai szerint az *európai kormány* két módon jöhetne létre: vagy az Európai Tanács, tehát a tagállamok állam- és kormányfői testületének a továbbfejlesztése révén, vagyis a nemzeti kormányok képviselőiből, vagy az Európai Bizottság végrehajtói jogkörének kiszélesítése, elnökének közvetlen megválasztása útján. Ehhez mindenképpen szükséges hozzáfűzni a következőket: nem kétséges, hogy az előbbi variáns létében kérdőjelezné meg a Bizottságot. Ezért sem véletlen, hogy már most éles hatalmi harc van kibontakozóban az EU intézményei között, ami a folyó kormányközi konferencia menetére is erősen rányomja bélyegét.

Az *európai alkotmány* – egyebek mellett – rögzítené a szuverenitás megosztását a föderáció és a nemzetállamok között. Meghatározná, mi az, amit nemzeti és mi az, amit európai szinten kell szabályozni. Fischer szerint ezzel az integráció az állampolgárok számára is áttekinthető és érthető lenne, ezáltal is biztosítva a folyamat demokratizmusát. Az alkotmány emellett rögzítené az európai (föderális) intézmények közötti *hatalom-megosztást*, továbbá az alapvető emberi és állampolgári jogokat is. Megemlítjük, hogy az EU emberi jogok chartáját az októberi EU-csúcs jóváhagyta.

Maga a német külügyminiszter is tisztában van azonban a következőkkel: egyrészt csekély az esélye annak, hogy az általa felvázolt európai föderáció eszméje valamennyi jelen és jövőbeli tagállam támogatását elnyerheti. Ezért is vetette fel annak lehetőségét, hogy a *föderáció kezdetben csak a tagállamok kisebb, „előőrs” csoportját ölelhetné fel*, s ezen belül is meghatározó lenne a német–francia szerepvállalás. Másrészt az átalakulás nem egy, hanem két-három lépésben, s az előttünk álló évtizeden is túlmutatóan valósulhatna meg.

Az *első lépés* lehetne az eurővezet országai közötti *gazdaságpolitikai unió*. Megjegyzendő, hogy ezt – ha nem is ebben a megfogalmazásban – Franciaország már korábban is szorgalmazta, javasolva az övezet országai gazdaságpolitikáinak egységesítését, közösségi szintre emelését. A német felfogás szerint a gazdaságpolitikai unió fokozatosan kiterjedhetne a környezetvédelem, a bűnözés elleni harc, a bevándorlás- és menekültügy, továbbá a kül- és biztonságpolitika közösségi szintre emelésére is.

A *második lépésben* megalakulhatna egy „gravitációs centrum” a tagállamok egy csoportjából, amely „új európai alapszerződést” kötne. Ez a föderáció alkotmányának a

„magvát” képezhetné. A centrumnak lenne *saját intézményrendszere*, kormánya, parlamentje, megválasztott elnöke.

A *harmadik lépés* a centrumon kívül maradt országok befogadása feltételeinek és módozatainak kimunkálása, a *politikai integráció* „*kiteljesítése*” lehetne.

A jövő Európa-víziójának felvázolásával nem maradt adós a vitában a francia hivatalos politika, az Európai Bizottság és bizonyos neves személyiségek, közöttük a ma is nagy elismerésnek örvendő *Jacques Delors* volt bizottsági elnök sem. Ezek közül a francia elgondolásokat vázoljuk fel, megjegyezve, hogy a jövőképek, a fellelhető különbségek ellenére, sok hasonlóságot mutatnak egymással.

Franciaország már csak azért is igyekszik új elgondolásaival kirukkolni, hogy demonstrálja: a német újraegyesítéssel módosult európai erőviszonyok nem tántorítják el attól, hogy továbbra is *vezető szerepre* törjön az integrációs folyamatban. E törekvésében azonban nem hagyhatja számtáson kívül Németországot és azt sem, hogy a közelgő keleti kibővítés – francia értékelések szerint is – szükségszerűen megváltoztatja majd az unión belüli erőviszonyokat, átrendezheti az érdekcsoportokat, az intézmények működését stb.

Chirac francia elnök – nem véletlenül – a német parlament előtt mondott beszédét szentelte a jövő Európájának. Beismerte, hogy a jelenleg folyó kormányközi konferencia csak a kezdetét jelentheti az EU-n belül szükséges intézményi és más változtatásoknak. Szükségesnek ítélte, hogy széles körű vita bontakozzék ki az unióban az integrációs szerződésről, annak tartalmáról, az unió, a tagállamok és a helyi hatóságok közötti *hatalmi hatáskörök újrafelosztásáról*, az unió jövőbeni földrajzi hatáiról stb. A vita eredménye egy *európai alkotmány* megalkotása kellene, hogy legyen. Hangsúlyozta, hogy a változó EU-ban *Franciaországnak és Németországnak továbbra is domináns szerepet kell betöltenie*.

Chirac egyértelműen a „rugalmas”, tehát a *többsebességű* európai integráció mellett foglalt állást, amelynek magja az integráció mellett leginkább eltökélt országok „*úttörő csapata*” – mindenekelőtt Franciaország és Németország – lenne.

A két jövőkép eddig felvázolt tartalma még világosabbá teszi, miért ragaszkodtak egyes országok ahhoz, hogy a most folyó kormányközi konferencia napirendjére, majd az ennek eredményeként módosítandó integrációs alapszerződésbe mindenképpen bekerüljön a „rugalmas integráció” témaköre. Ha ugyanis ebben sikerülne a tagállamoknak egyezsége jutniuk, máris fontos akadálya hárulna el a fenti német és francia elgondolások realizálásának. Ezek ugyanis abban mindenképpen hasonlatosak, hogy mindkettő a *föderációt kezdetben a tagállamok szűk körére nézve tartja kivitelezhetőnek*.

Az Amszterdami Szerződés tartalmazza ugyan a „rugalmas integráció” vagy más néven a „megerősített együttműködés” lehetőségét az EU erre kész országai között. Ám az ilyen együttműködés feltételeként rögzíti, hogy abban a tagállamok legalább fele + 1 vegyen részt, s beindításához valamennyi tagállam jóváhagyása szükséges. A kormányközi konferencián azt szeretnék elérni – elsősorban az EU soros elnökségét betöltő Franciaország –, hogy az elgondolt integrációs „élcsapat” létrehozatalára a tagállamok kisebb csoportja is lehetőséget kapjon, még hozzá anélkül, hogy szükség lenne valamennyi ország jóváhagyására.

Mi több, *Chirac* elnök Európa-víziója szerint is, az így megformálódó „úttörő csapat” még önálló, tehát az integrációs *alapszerződéstől független intézményeket* is létrehozhatna – igaz, az elnök úgy véli (eltérően a német jövőképtől), kezdetben ezek csupán egy „titkárságra” korlátozódhatnának.

Az Európa jövőjét előrevetítő fentebb vázolt elgondolások részletesebb elemzése és értékelése meghaladná e cikk terjedelmi kereteit. Azonban mindenképpen fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy ezeknek az elgondolásoknak a valóra váltása –

aminek az ellene szóló érvek és az ellene ható erők dacára igenis van esélye – az európai integráción belüli dezintegráció kezdetét is jelentheti, s súlyos következményekkel is járhat az európai egységesülési folyamatra nézve. A „kemény magból” kimaradó országok – nagy valószínűséggel közéjük értve a majdan az EU-hoz csatlakozó kelet-európai országok mindegyikét vagy egy részüket is – joggal tarthatnak attól, hogy valóban az unió másodrendű tagjai lehetnek csupán. Az aggodalom még akkor sem alaptalan, ha az integráció jövőjét felvázoló politikusok nem mulasztják el hangsúlyozni: a választóvonal nem az új és a régi tagállamok, hanem az „üttörő csapat” megalakulását, illetve a föderációt igenlő és az azt elfogadni nem kész – vagy arra nem érett (?) – országok között lesz majd. A „kemény mag” ugyanis szerintük mindenképpen nyitott lesz újabb EU-tagok befogadására – természetesen bizonyos, most még ismeretlen feltételek teljesítése függvényében.

Mire számíthatnak az EU-tagságra váró országok?

Nem valószínű, hogy az Európa jövőjéről kibontakozóban lévő viták, valamint az a körülmény, hogy ezekkel összefüggésben újabb kormányközi konferencia megrendezésére kerülhet sor – német javaslat szerint 2004-ben – önmagukban késleltetnék a kelet-európai régió országainak csatlakozását. Meglátásunk szerint ettől csak abban az esetben kellene tartani, ha a mostani kormányközi konferenciát nem sikerülne a tervezett határidőre lezárni, azaz a napirenden lévő intézményi reformokról hozandó döntések késedelmet szenvednének, s átkerülnének a következő konferencia napirendjére. Mint ismeretes, az EU a keleti kibővítés egyik alapfeltételeként szabta, hogy döntés születik az intézményi reformokról, s e döntések alapján a decemberben Nizzában sorra kerülő állam- és kormányfői értekezlet módosítsa az integrációs alapszerződést.

A kilátásba helyezett újabb kormányközi konferencia azonban annyiban valóban befolyásolhatja a jelenlegi menetét és eredményességét, hogy az EU-tagállamok némelyike, éppen az újabb konferenciára számítva, halogathatja bizonyos döntések meghozatalát. Tekintve, hogy a konferencián egyhangú megállapodásoknak kell születniük, egy ilyen halogató magatartás valóban veszélyeztetheti a most folyó kormányközi konferencia sikerét, kitolhatja a reformok keresztülvitelét, ezáltal késleltetheti a csatlakozás, helyesebben az első körben bekerülők felvételének időpontját is. Az Ausztriával szemben alkalmazott EU-szankciók visszavonását követően attól valószínűleg már nem kell tartani, hogy nyugati szomszédunk fogja blokkolni a döntések meghozatalát.

Tekintetbe kell venni azonban, hogy a tagállamok annak is tudatában vannak, hogy a konferencia sikertelensége azon túl, hogy kétségeket támasztana az EU vezetőinek szavahihetőségét, az EU cselekvőképességét illetően, mélységes kiábrándultságot és csalódást keltene a csatlakozásra váró országokban. Lefékezhetné a felkészülési folyamatot, netán egyeseket eltántoríthatna az EU-tagság szándékától egyebek mellett azért is, hogy lehetőséget adna az EU-integrációt ellenző – más megoldási variánsokban gondolkodó – és a nacionalista-populista szélsőséges csoportok erősödő aktivitására. Mindezek és más következmények komoly veszélyeket jelentenének nemcsak a régió és Európa stabilitására, de az EU-integráció jövőjére nézve is.

Éppen ezért az unió vezető politikusai és az EU soros elnökségét ez év második felében betöltő Franciaország mindent elkövet a kormányközi konferencia sikeréért, azért hogy az EU, a korábbi kinyilatkoztatásoknak megfelelően, 2003-ra készen állhasson az újabb tagországok befogadására. Hangsúlyozzák ugyanakkor, hogy nem látszateredményekre törekszenek, hanem arra, hogy a jelzett időpontig valódi reformokkal, hatékony intézményekkel bíró Unió legyen kész a kibővítésre. Megjegyzendő, hogy ennek ellentmondani látszik a kilátásba helyezett újabb kormányközi konferencia, amelyet a tervek

szerint ugyancsak intézményi kérdéseknek szentelnek majd, illetve annak, hogy miként osszák meg a hatásköröket az európai intézmények között, illetve ezek és a nemzetállamok, valamint a helyi hatóságok között.

De tételezzük fel, hogy a most folyó kormányközi konferencia valóban eredményesen zárul, s ezzel elvileg megnyílik az út az EU keleti kibővítése előtt. Vajon biztosíték lenne ez arra, hogy a kibővítés a jelzett időben valóban kezdetét veheti? Egyáltalán nem. Az EU ugyan deklarálhatja, hogy a kormányközi konferencia sikeres befejezése eredményeként 2003-tól felkészülten áll a kibővítésre, azonban ha a körülmények úgy diktálják, *számtalan okot találhat a bebocsátás halogatására*. Ilyen ok lehet például, hogy a tagjelöltek felkészültségét minősítik elégtelennek.

Gyanúra ad okot ebben a vonatkozásban az a körülmény, hogy a tervek szerint a tagjelöltek felkészültségét értékelő bizottsági jelentés ebben az évben sokkal részletesebb lesz, az értékelendő területek sokkal szélesebb körét öleli majd fel, mint az eddigi országjelentések. Tételesen átvilágítják majd például nemcsak a jogharmonizáció állását, de a kapcsolódó intézmények meglétét, működőképességét, a gyakorlati jogalkalmazás feltételeinek körülményeit is. Félő, hogy az értékelés során a Bizottság, illetve az értékelésbe bevont más intézmények bármely tagjelölt országban biztosan találhatnak olyan területeket, amelyeket csak további feladatok teljesítésének függvényében értékelnek felkészültnek a csatlakozásra. Mindez kiegészül a csatlakozási tárgyalások állását értékelő részletes elemzésekkel.

A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy a nizzai EU-csúcsra ígért „csatlakozási forgatókönyv” főként a felkészülésben tapasztalt hiányosságok jegyzékét és az ezek pótlása érdekében előírt feladatokat fogja elsősorban tartalmazni a tagjelöltek számára. A kibővítés kezdetének vagy az egyes tagjelöltek bebocsátásának időpontját azonban több mint valószínű, hogy a forgatókönyv sem jelöli majd meg, mint ahogyan azt sem, mikorra várható az egyes országokkal a csatlakozási tárgyalások befejezése.

A korai csatlakozás útjában azonban más akadályok is állhatnak. Az EU váltig hangoztatja ugyan, hogy a felkészültség megítélésénél, a *csatlakozási dátum* majdani kijelölésénél a tagjelölt országok egyéni teljesítménye lesz a mérvadó. Azonban, mint korábban is, a döntéseket *politikai megfontolások is motiválhatják*. Az első körben bekerülők csatlakozásának időpontját késleltető körülmény lehet például, hogy bizonyos EU-országok egyes tagjelölteket mindenképpen a befogadottak első körében szeretnének látni, miközben ezek teljesítménye elmarad a leginkább felkészültektől.

Lengyelországot például a német politikai vezetés mindenképpen az első körben csatlakozók közé sorolja annak ellenére, hogy adottságai miatt ez az ország számíthat a legkeményebb, s ezért valószínűleg elhúzódó csatlakozási tárgyalásokra, miközben az utóbbi időben meglehetősen lemaradt más tagjelöltek mögött a felkészülés területén is. Amennyiben Németország kitart álláspontja mellett, egyes felkészültebb országok, így Magyarország csatlakozása is késedelmet szenvedhet. Ugyanis be kell várni, amíg az EU Lengyelországot is elég felkészültnek értékeli a csatlakozásra, illetve amíg befejeződnek a csatlakozási tárgyalásai. Így az sem zárható ki, hogy emiatt egyszerre a jelenleg *várt-nál több ország, de későbbi időpontban* kerülhet az EU tagállamainak sorába.

Persze arra is volt már nem egy példa az EU történetében, így az új tagok befogadásának történetében is, hogy a politikai megfontolások háttérbe szorítják az egyéb szempontokat. Legyen azonban 2003-ban vagy később a csatlakozás, értékéből sokat levonhat a fentebb említett „másodrangú” tagság perspektívája, s az, hogy valószínűleg újabb feltételeket kell majd teljesíteni az „elsőrangú” tagság elnyeréséhez.

A magyar–oroszkülkereskedelem az 1998. augusztusi orosz válság előtt és után

RÉTHI SÁNDOR

A rendszerváltást és a Szovjetunió szétesését követően a magyar–oroszkülkereskedelmi kapcsolatok jelentősége Magyarország számára a korábbi évtizedekhez képest nagymértékben csökkent. A magyar külkereskedelem prioritásai megváltoztak, hazánk külkapcsolataiban az Európai Unió tagországai egyre nagyobb szerepet játszanak, Oroszország súlya pedig folyamatosan mérséklődik áruforgalmunkban.

A kétoldalú kereskedelem volumenének csökkenése ellenére néhány árucsoportban az orosz viszonylat továbbra is igen fontos a magyar nemzetgazdaság számára. Így többek között Oroszországból szerezzük be az energiahordozók zömét, másfelől autóbusz-, élelmiszer- és gyógyszerkivitelnk számottevőnek tekinthető.

A magyar–oroszkülforgalomban az elmúlt tízesztendőben három jól elkülöníthető szakasz figyelhető meg. 1992–1997 között importunk enyhe ütemben, de fokozatosan nőtt, exportunk előbb csökkent, majd 1997-ben megemelkedett. Ez a folyamat egészen 1998 nyaráig tartott. Az 1998. augusztusában kirobbant orosz pénzügyi válság drámai változásokat hozott. Néhány hónapra szinte teljesen leállt a magyar kivitel Oroszországba, de érzékelhetően csökkent az orosz exportőrök aktivitása is. 1999. második félévétől kezdve lassú élénkülés figyelhető meg a kétoldalú kereskedelemben. Mind az export, mind az import bővül, azonban a kivitel növekedése nagyon alacsony bázison kezdődött.

Jelen cikk a magyar–oroszkülkereskedelmi áruforgalmat az orosz pénzügyi válságot megelőző, illetve a válságot követő időszakokra osztva kívánja elemezni. Vizsgáljuk az áruforgalom alakulását, az egyes árucsoportok forgalmon belüli részarányát és a volumen-hordozó termékek kereskedelmét is. Megkíséreljük bemutatni, hogy a magyar–oroszkülkereskedelem legfontosabb tendenciái mennyire illenek bele Oroszország más országokkal fenntartott áruforgalmának trendjébe.

Vizsgálatunk eredményeire alapozva megpróbáljuk megvilágítani azokat a legfontosabb okokat, amelyek a kétoldalú kereskedelem drámai visszaeséséhez vezettek. Elemzésünk nem törekszik a teljességre, fő célunknak a meghatározó trendek objektív bemutatását, illetve az azokat magyarázó – bevallottan szubjektív – ok-okozati összefüggések megfogalmazását tekintjük.

Kétoldalú áruforgalom a válság előtt (1992–1997)

1991-ben, a dollárelszámolásra való áttérést követően a magyar gazdaságot valódi sokk érte. A magyar–szovjet áruforgalom volumene valamivel több mint 50 százalékkal csökkent. (A számok ennél nagyobb csökkenést jeleznek, azonban a kontingentált kereskedelem árai csak részben tekinthetők értékarányosnak, ezért a visszaesés mértékének meghatározásakor hitelesebbnek tekinthető az általunk, illetve mások által is elvégzett hozzávetőleges volumen-összehasonlítás eredménye.) A forgalmi adatokat az 1. sz. táblázat szemlélteti.

1. táblázat

Magyar–orosz külkereskedelmi forgalom
(millió USD)

	Magyar export	Magyar import
1989 ¹	4 655,0 M tr. rbl + 233,9 M USD	4 123,6 M tr. rbl + 33,3 M USD
1990 ¹	3 821,7 M tr. rbl + 236,8 M USD	3 168,0 M tr. rbl + 277,4 M USD
1991 ¹	1 362,1	1 731,5
1992	1 133,4	1 674,0
1993	945,0	2 399,3
1994	807,0	1 745,8
1995	822,8	1 839,8
1996	775,7	2 005,1
1997	961,8	2 019,5

¹ A volt Szovjetunióra vonatkozó adat.

Forrás: Magyar vámstatisztika.

1992–1996 között az Oroszországba irányuló magyar kivitel csökkenő tendenciát mutatott, s összességében öt esztendő alatt mintegy 25 százalékkal mérséklődött. 1997-ben a trend megfordult, s exportunk az 1993. évit meghaladó, az 1992. évit megközelítő szintet ért el.

Az 1992–1993. évi magyar exportadatok némileg félrevezetőek. 1992. évi exportunk értéke túlbecsült, mivel a statisztikai rendszer csak 1992. április 1-jét követően különböztette meg az egyes utóállamokba irányuló szállításokat. Addig minden, a térségbe irányuló kiszállítást „Szovjetunió” címszó alatt regisztráltak, majd ezt az eredményt az év végén egyszerűen hozzáadták az orosz kivitel értékéhez.

1991–1992-ben az akkori magyar kormánynak sikerült egy, a magyar exportőrök számára igen előnyös levásárlási szerződést tető alá hozni. Ennek révén az orosz kőolaj- és földgáz-szállítások 1992. évi ellenértékét a szállítók Magyarországon hagyták, s ezért a kb. 1 milliárd dollár összegért magyar termékeket vásároltak. (Az ügylet pénzügyi hátterét a Magyar Kereskedelmi és Hitelbank biztosította.)

Az 1993. évi magyar import értékét jelentősen befolyásolta, hogy ebben az évben a Magyarországgal szemben fennálló orosz államadósság terhére közel harminc darab MIG-29 repülőgépet szállítottak le, ami import oldalon bekerült a magyar vámstatisztikába.

A dollárelszámolásra való áttérést követően a magyar export összetétele megváltozott, viszont ez után, 1992–1997 között a kivitel struktúrája alapvetően már nem módosult. Az élelmiszer-ipari cikkek részaránya fokozatosan növekedett, s egy-két éves stagnálás után a gyógyszerexport is folyamatosan nőtt.

A magyar import ugyanebben az időszakban folyamatosan és egyenletesen bővült, miközben az energiahordozók részaránya tartósan meghaladta a 70 százalékot. A szovjet időszakban nagy volumennel szereplő feldolgozott termékek súlya ezzel párhuzamosan fokozatosan csökkent.

2. táblázat

**A magyar–orosz forgalom árustruktúrája
(1989–1997, százalék)**

Export

	Energiahordozó, villamos energia	Anyag, félkész termék, alkatrész	Gép, szállítóeszköz, egyéb beruházási javak	Fogyasztási cikk	Élelmiszer-anyag, élőállat, élelmiszer	Összesen
1989 ¹	0,2	20,6	42,8	16,2	20,2	100,0
1990 ¹	0,1	17,6	39,2	18,3	24,8	100,0
1991 ¹	0,0	28,1	24,0	10,8	37,1	100,0
1992	0,06	23,6	17,0	10,6	48,8	100,0
1993	0,05	23,1	29,4	17,9	29,5	100,0
1994	-	15,8	15,9	27,0	41,3	100,0
	Energiahordozó	Nyersanyag	Gép, gépi berendezés	Feldolgozott termék	Élelmiszer, ital, dohány	Összesen
1995	0,4	3,7	24,9	23,9	47,1	100,0
1996	0,6	3,7	25,3	30,4	40,4	100,0
1997	0,3	8,4	24,5	30,0	36,7	100,0

Import

	Energiahordozó, villamos energia	Anyag, félkész termék, alkat- rész	Gép, szállítóeszköz, egyéb beruházási javak	Fogyasztási cikk	Élelmiszer-anyag, élőállat, élelmiszer	Összesen
1989 ¹	45,0	37,2	10,2	6,2	1,4	100,0
1990 ¹	48,5	35,5	7,9	5,5	2,6	100,0
1991 ¹	66,3	25,6	3,1	3,3	1,7	100,0
1992	76,6	15,4	5,0	2,4	0,6	100,0
1993	74,5	15,3	3,9	6,2	0,1	100,0
1994	64,2	20,2	8,4	7,0	0,2	100,0
	Energiahordozó	Nyersanyag	Gép, gépi berende- zés	Feldolgozott termék	Élelmiszer, ital, dohány	Összesen
1995	63,6	5,9	8,1	22,3	0,1	100,0
1996	74,7	5,3	2,4	17,5	0,1	100,0
1997	68,7	5,2	5,5	20,4	0,2	100,0

¹ A volt Szovjetunióra vonatkozó adat.

Forrás: Magyar vámstatisztika.

Megjegyzés: Az OECD-követelményekkel és az európai uniós jogharmonizációval összhangban 1995-től kezdve módosult az árucsoportok szerinti felosztás tartalma. A csoportosításra az OECD statisztikában használatos, vámtarifán alapuló SITC áruosztályzás kerül alkalmazásra.

A kétoldalú forgalom árucsoportok szerinti bontásban bemutatott adatai (lásd 2. táblázatot) jelzik a változás főbb irányait. A magyar kivitelben a dollárelszámolásra való áttérést követően a gépipari cikkek jelentősége mind arányát, mind volumenét tekintve drámai módon lecsökkent, viszont jelentősen megnőtt az élelmiszer-ipari exportunk részesedése. 1992-1997 között alapvető módosulások nem történtek, a piaci kereslet, az orosz árfolyam-politika, illetve a magyar cégek javuló alkalmazkodóképessége követ-

keztében a kivitel struktúrája kissé változott. Az adott időszakra végig az élelmiszer-ipari és mezőgazdasági termékek dominanciája volt a jellemző.

A magyar importban az energiahordozók aránya fokozatosan növekedett. Bár a változás korántsem volt olyan számottevő, mint kivitelünkben, a tendencia már árufőcsoport szinten is jól követhető. Az orosz gépipari termékek, illetve fogyasztási cikkek rövid idő alatt kiszorultak a magyar piacról. Jelen írás nem tekinti feladatának a jelenség részletes magyarázatát, azonban azt mindenképpen szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy e mögött számos objektív és szubjektív ok egyidejűleg fellelhető. Magyarország teljesen liberalizálta külkereskedelmét, a Szovjetunió összeomlását követően az orosz ipar súlyos válságba került, s végül, de nem utolsósorban: a növekvő verseny körülményei között az orosz cégek semmilyen marketinget sem folytattak Magyarországon.

A következőkben megvizsgáljuk Oroszország FÁK-on kívüli országokkal bonyolított külkereskedelmi forgalmának alakulását árucsoport szerinti bontásban. A bontás az orosz vámstatisztika szerint történik, és nem teljes mértékben felel meg az SITC előírásainak.

3. táblázat

Oroszország importja FÁK-on kívüli országokból, árucsoport szerinti bontásban (százalék)

Árucsoport	1996	1997
Mezőgazdasági, élelmiszer-ipari termék	24,7	26,0
Energiahordozó	1,6	1,9
Vegyipari termék	15,7	15,7
Faipari termék	4,3	4,2
Textilipari termék, cipő	4,4	3,3
Drágakő, nemesfém	1,2	0,2
Fém, fémtermék	5,0	4,3
Gép, berendezés, közlekedési eszköz	37,4	39,0
Más termék	5,7	5,4
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Orosz vámstatisztika, saját számítások.

Oroszország importjának struktúrája két ponton különbözik alapvetően az oda irányuló magyar export összetételétől:

– Az importban a gépek, berendezések, közlekedési eszközök domináltak, ezek adták a teljes orosz behozatal közel 40 százalékát. Ha ebből leszámítjuk a 3,5–5,0 százalékra tehető közlekedési eszköz részarányt, még akkor is ez az árucsoport mintegy 35 százalékkal képviselteti magát. A magyar kivitelben a gépek alig 5 százalékot tettek ki, a közlekedési eszközök exportja jelentős volt, de még a rekordnak számító 1997. évben is csak 15-17 százalék körül alakult.

– A magyar exportban a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari cikkek 35-40 százalékkal szerepeltek, míg az orosz importban ezek részaránya 24 százalék.

4. táblázat

Oroszország exportja FÁK-on kívüli országokba, árucsoport szerinti bontásban (százalék)

Árucsoport	1996	1997
Mezőgazdasági, élelmiszer-ipari termék	1,7	1,5
Energiahordozó	46,3	46,3
Vegyipari termék	8,5	8,2
Faipari termék	4,4	4,7
Textilipari termék, cipő	0,9	0,9
Drágakő, nemesfém	5,4	4,6
Fém, fémtermék	22,0	23,4
Gép, berendezés, közlekedési eszköz	8,1	8,3
Más termék	2,7	2,1
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Orosz vámstatiztika, saját számítások.

Oroszország hazánkba irányuló exportjának struktúrája alapvetően megegyezik a teljes orosz kivitel összetételével. Ezzel együtt figyelmet érdemel az a tény, hogy a hazánkba irányuló szállításokban az energiahordozók nagyobb arányban vannak jelen, mint a teljes orosz kivitelben. Ebből azonban nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mivel hazánk közismert energiaszegénysége, az évtizedes hagyományok, a kiépített műszaki feltételek stb. révén Magyarország az orosz energiahordozó-export egyik természetes piaca.

A magyar–orosz kereskedelemben fellelhető tendenciák jobb megvilágításához bemutatjuk néhány kiemelt volumenhordozó termék forgalmának alakulását is.

5. táblázat

Magyar–orosz külkereskedelmi forgalom, volumenhordozó exporttermékek
(millió USD)

	1991 ¹	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Autóbusz	109,4	80,6	160,1	61,2	59,6	71,2	150,2
Gyógyszer	51,1	68,2	105,6	105,5	91,5	104,8	145,3
Tartósítóiipari termék	35,4	49,3	124,1	153,6	159,5	163,9	196,1
Szeszipari termék	14,1	31,6	102,1	63,1	51,3	83,7	72,7
Gabonaféle	122,2	375,1	60,3	35,8	70,1	0,7	15,6
Étolaj	n. a.	n. a.	n. a.	9,4	15,9	8,3	68,0
Hús, baromfi	n. a.	n. a.	n. a.	14,2	20,9	51,1	59,8
Éves export	1 362,1	1 133,4	945,0	807,0	822,8	775,7	968,2
Volumenhordozók a teljes export százalékában	24,4	53,4	58,4	54,9	57,0	62,4	73,1

¹ A volt Szovjetunióra vonatkozó adat.

Forrás: Magyar vámstatiztika.

A volumenhordozó exporttermékek forgalmát vizsgálva megállapítható, hogy 1997-ben, azaz a pénzügyi válságot megelőző utolsó évben három termék, az autóbuszok, a gyógyszerek és a tartósítóiipari cikkek kiemelkedően magas forgalmat értek el.

Az autóbuszok kiugróan magas exportja a *Széles Gábor* nevével fémjelzett új Ikarus-korszakhoz kapcsolódik. Az 1996 őszen posztjára került menedzsment a magyar–orosz kapcsolatokban rendkívül rövid idő alatt két feladatot oldott meg példátlanul sike-

res módon: Oroszországban megtalálták azt a vevői célcsoportot, mindenekelőtt Moszkva és Szentpétervár önkormányzatának személyében, amelyek megfelelő feltételek esetén készek voltak nagyobb volumenben vásárolni. Magyarországon a vevői igényekhez alkalmazkodva a kereskedelmi bankok, az Eximbank és a Magyar Exporthitel Biztosító bevonásával pedig sikerült kialakítani a megfelelően biztonságosan működő, mind a vevő, mind az eladó, mind pedig a pénzintézetek számára elfogadható konstrukciót.

Ahogy azt a továbbiakban látni fogjuk, az 1998. évi válság különösen súlyosan érintette az autóbusz-kivitelt. Ennek okai a valóban visszaesett kereslet mellett a cég menedzsmentje által követett taktikában keresendők. Az Ikarus sikeres másfél-két esztendejében, azaz 1996 ősze és 1998 nyara között az új vezetés megfeledezve a pozícióba kerülésor hangoztatott elvekről, a direkt értékesítés feltételeinek javításán kívül szinte semmit nem tett a cég piaci helyzetének megerősítése érdekében. Így például nem hoztak létre autóbuszokat és alkatrészeket árusító konszignációs raktárt, nem szervezték meg a dealerhálózatot, lebecsülték a rohamléptekkel fejlődő orosz turisztikai ágazat lehetőségeit, nem alakítottak ki az Ikarus oroszországi hagyományaihoz és jelentőségéhez méltó bemutatótermet stb. Mindezek nagyban hozzájárultak a válság utáni hónapokban drámai export visszaeséséhez, s nyilvánvalóan szerepet játszottak a cég autóbuszgyártó üzletágának viszonylag gyors eladásához is.

6. táblázat

Magyar–orosz külkereskedelmi forgalom, volumenhordozó importtermékek
(millió USD)

	1991 ¹	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Kőolaj	400,5	734,6	676,2	569,0	638,4	740,2	686,8
millió tonna	n. a.	n. a.	n. a.	5,6	5,6	5,3	5,5
Földgáz	344,9	434,9	470,3	483,7	489,5	719,4	630,9
milliárd m ³	n. a.	n. a.	n. a.	4,7	5,1	7,2	6,2
Kőolaj és földgázszármazék	58,1	110,6	115,5	59,7	35,0	40,7	22,3
Alumínium	74,8	66,1	82,4	155,2	251,0	193,6	262,1
Éves import	1 731,5	1 674,0	2 399,3	1 745,8	1 839,8	2 005,1	1 963,1
Volumenhordozók a teljes import százalékában	50,7	80,4	56,0	72,6	76,8	84,5	81,6

¹ A volt Szovjetunióra vonatkozó adat.

Forrás: Magyar vámtatisztika.

A magyar gyógyszeripar zászlóshajói, élükön előbb a Medimpexszel, később pedig a mind jobban önállósuló Richterrel és az Egisszel, a '90-es évek elejének tétovázását és útkeresését követően új módszereket alkalmaztak az orosz piacon. Leszámoltak azzal az illúzióval, hogy hasonlóan a szovjet időszakhoz, néhány nagy volumenű és hosszabb távra szóló keretszerződéssel jelentős exportsikereket lehet elérni. A gyógyszergyárak szívós és eredményes munkával kialakították saját értékesítési hálózatukat, megteremtették helyi képviselőiket, lehetőségeikhez mérten reklámozták termékeiket, s a siker nem maradt el. 1997-ben a magyar gyógyszerek kivitele az 1991. évi érték közel háromszorosára bővült.

A magyar tartósítóiipari termékek sikerében a gyártók és külkereskedők erőfeszítései mellett számos szerencsés és szubjektív elem is közrejátszott. Az orosz fogyasztók a 90-es évek elején két-három év alatt megcsömörlöttek a piacot elárasztó olcsó, de gyakran kétes színvonalú „nyugati” termékektől, a rubel folyamatos felülértékeltisége miatt a magyar termékek versenyképesek voltak, s a magyar határ átjárhatósága lehetővé tette,

hogy az orosz vevők nagy volumenű készpénzes vásárlásokat eszközöljenek egyenesen a magyar gyárakban. Bár az 1997. évi eredményeken ez nem tükröződik, a magyar élelmiszer-ipari cégek piaci jelenléte és marketingje a konkurenciához képest sokkal sikeresebb volt.

A volumenhordozó importtermékek behozatala nagyfokú piaci stabilitást tükröz. 1992–1997 között kőolajimportunk 5,5 millió tonna körül alakult, míg gázbehozatalunk a szükséglet és az ár függvényében rugalmasan változott. Energiahordozó származékokból viszont csökkenő importtendencia figyelhető meg. A külföldi tőke Magyarországra településével párhuzamosan talpra állt a magyar alumíniumipar is, ezt tükrözik az importszámok.

1992–1997 között a magyar cégek – igaz, készpénzfizetés ellenében – minden további nélkül hozzájutottak a számukra szükséges orosz termékekhez, a tervgazdálkodás évtizedeit jellemző szállítási problémák nem akadályozták az áruforgalmat.

Arra, hogy az orosz szállítók szinte semmiféle marketinget nem fejtettek ki Magyarországon jó példa, hogy a 1990-es évek első felében rendkívül népszerű Lada személygépkocsik importja az 1994. évi csúcshoz számító 115 millió dollárról 1997-re 2 millióra csökkent (forrás: Magyar vámstatisztika). A Lada-behozatal drámai csökkenése mögött persze elsősorban a cserearányok változása áll, ugyanakkor egy távlatosan gondolkozó exportőr nem engedhetné meg magának, hogy rövid három év alatt „lenullázza” piaci jelenlétét.

Külkereskedelem a válság hónapjaiban

Jelen írás nem tekinti feladatának, hogy elemezze az orosz válság kirobbanásának okait, nem kívánja bemutatni az oda vezető utat, s nem foglalkozik a válság kapcsán hozott orosz intézkedésekkel sem.

A folyamatok bemutatásához csupán jelezni kívánjuk, hogy amint az közzismert, az orosz pénzügyi válság 1998. augusztus 17-én az új „árfolyam-politika”, a rövid távú kötelezettségek (kincstárjegyek) fizetését érintő moratórium és más válságkezelő intézkedések bejelentésével kezdődött. Alig néhány nappal később, augusztus 22–25. között leállt az orosz pénzügyi rendszer, s a gazdaság több hétre hibernált állapotba került. A rubel árfolyama rövid három hét alatt 1 USD = 6 rubelről 1 USD = 18-20 rubelre csökkent.

Sem a hazai, sem az orosz, sem a nemzetközi gazdasági sajtóban nem alakult ki egységes álláspont arról, hogy tulajdonképpen a kifejezetten válságos időszak meddig tartott. Az egyik szélsőséges vélemény szerint már októberre rendeződtek a sorok, más állítások szerint erre mind a mai napig várni kell.

Elemzésünk szempontjából mi az 1998. augusztus–december időszakot tekintjük a válság által leginkább érintett hónapoknak. Cikkünk következő részében azt kívánjuk bemutatni, hogy ebben az időszakban miként alakult Oroszország külkereskedelme, ennek részeként a magyar–orosz árucseré, továbbá jelzésszerűen közöljük az orosz reálgazdaság legfontosabb számait is.

7. táblázat

Oroszország külkereskedelme a FÁK-on kívüli országokkal 1998-ban, havi bontásban (millió USD)

Hónap	Export	Adott hó/ I–VII. hó átl., százalék	Import	Adott hó/ I–VII. hó átl., százalék
Január–július, havi átlag	4 725,4	-	3 264,2	-
Augusztus	4 593,5	97,2	2 841,9	87,0
Szeptember	4 905,6	103,8	1 648,2	50,5
Október	4 804,3	101,7	1 519,0	46,5
November	4 465,9	94,5	1 481,2	45,4
December	5 767,0	122,0	1 920,7	58,8

Forrás: Orosz vámstatisztika, saját számítások.

A táblázat jelzi, hogy Oroszország exportjára a válság nem volt érdemi hatással. Az év végi szokásos „kilengéstől” eltekintve a havi exportértékek jó közelítéssel megegyeztek a válság előtti hónapok átlagával.

Az orosz importban a válság azonnal jelentkezett. Az augusztusi behozatal elmáradása az átlagtól megfelel a válságos napok augusztusra jutó hányadának, szeptember–december hónapokban pedig az orosz import kb. 50 százaléka volt a válság előtti hét hónap átlagának. Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy a külkereskedelemben különösen erős december hónapban az import felfutott a január–júliusi átlag közel 60 százalékára.

A következőkben megvizsgáljuk a magyar külkereskedelem teljesítményét ugyanabban az időszakban.

8. táblázat

Magyar–orosz külkereskedelem 1998-ban, havi bontásban
(millió USD)

Hónap	Magyar export	Adott hó/ I–VII. hó átlaga, százalék	Magyar import	Adott hó/ I–VII. hó átlaga, százalék
Január–július, havi átlag	74,9	100,0	119,6	100,0
Augusztus	41,5	55,4	130,5	109,1
Szeptember	10,3	13,7	130,0	108,7
Október	17,5	23,4	299,0	250,0
November	26,5	35,4	119,4	99,8
December	40,9	54,6	150,1	125,5

Forrás: Magyar vámstatisztika, saját számítások.

A táblázat jelzi, hogy a válság hónapjaiban is folyamatosak voltak az orosz szállítások Magyarországra, az októberi rendkívül magas importérték valószínűleg az energia-hordozók behozatalának elszámolásával függ össze.

Az Oroszországba irányuló magyar export azonban szeptember–november hónapban arányaiban jelentősen elmaradt a FÁK-on kívüli országok átlagos exportjától. A számok azt mutatják, hogy szeptemberben gyakorlatilag leálltak a magyar szállítások, októberben rendkívül szerény volt a kivitelünk, novemberben is alig 35 százalékát tudtuk kiszállítani a január–júliusi átlagos értéknek. Decemberben ez a szám 50 százalék fölé ment fel, de mint a későbbiekben látni fogjuk, ezt a szintet 1999-ben nem sikerült még megközelítenünk sem. A lehetséges okokról később lesz szó részletesebben.

A következőkben a magyar–orosz külkereskedelem 1999. évi folyamatait vizsgáljuk. Elemzésünkben az 1999. év adatait az 1997. évhez viszonyítjuk, mivel a válság kirobbanásának évét, 1998-at nem tekinthetjük hiteles bázisnak. Ennek oka kettős: 1998 utolsó öt hónapjának magyar exportadatai egyrészt hektikusan ingadoznak, másrészt pedig csak töredékét képezik az azt megelőző hónapoknak; az 1998. év rendkívül alacsony bázisnak számít, ezért az ezzel való összehasonlítás csalóka képet mutat.

A külkereskedelmi adatok ismertetése előtt röviden elemezzük az orosz reálgazdaság folyamatait a teljes 1999. évben. Az alábbiakban bemutatjuk a legfontosabb mutatók alakulását havi bontásban.

9. táblázat

Az orosz gazdaság teljesítménye 1999-ben
(%, az előző év azonos hónapjához képest)

Hónap	Összevont bázisindex ¹	Ipari termelés	Mezőgazdasági termelés	Beruházások	Fogyasztói árindex
Január	95,1	97,6	87,7	97,0	108,4
Február	95,5	97,0	94,4	99,5	112,9
Március	98,6	100,4	94,8	99,8	116,0
Április	98,7	100,6	96,9	98,4	119,5
Május	102,0	106,0	97,9	98,8	122,0
Június	104,3	109,0	97,8	99,8	124,5
Július	106,1	112,8	102,4	100,8	128,0
Augusztus	108,4	116,0	101,3	102,5	129,5
Szeptember	110,0	120,2	99,1	108,1	131,4
Október	108,5	110,3	105,2	104,3	133,2
November	111,0	112,9	101,3	114,8	134,8
December	110,6	111,1	99,6	127,5	136,5

¹ A különböző orosz hivatalos szervek, így többek között az Orosz Föderáció Központi Bank az elmúlt három évben a GDP helyett inkább úgynevezett összevont bázisindexet hoznak nyilvánosságra, amely az ipar, mezőgazdaság, építőipar, szállítás és a kiskereskedelem adataira épül.

Forrás: Az Orosz Föderáció Központi Bankja.

Az orosz reálgazdaság a számok tanúsága szerint valósággal feléledt a válságot követően. Az ipari termelés már március hónapban elérte a válság előtti szintet, azt követően pedig hónapról hónapra növekedett a kibocsátás volumene. A mezőgazdaság nem büszkélkedhet hasonló sikerekkel, 1999-ben az ágazatra inkább a stagnálás volt jellemző, bár a visszaesés nem folytatódott. A folyamat reális értékeléséhez tudnunk kell, hogy az 1998. évi bázis rendkívül alacsony (1998-ban a mezőgazdasági termelés 13 százalékkal csökkent 1997-hez képest).

A bázisindex alakulása szintén figyelemre méltó, mivel ebből leszűrhető az a következtetés, hogy az orosz gazdaság meghatározó szektorainak teljesítménye már 1999 májusában meghaladta az 1998. májusi, tehát válság előtti szintet, s ezt követően folyamatosan a bázisérték fölött alakult.

Külön megemlítendő a beruházások kedvező alakulása, mivel hosszú évek óta először megállt a csökkenés, sőt szerény növekedés is tapasztalható. Az adatok akkor is figyelemre méltóak, ha tudjuk, hogy azok a szerény bázisnak számító 1998. éven alapulnak.

Az orosz gazdaság összességében viszonylag hamar túljutott a válság legsúlyosabb periódusán, ezt a fogyasztói árak dinamikáján keresztül figyelhetjük meg. Látható, hogy az 1999. januári több mint 8 százalékos havi áremelkedés üteme fokozatosan csökkent, és decemberben már csak 1,8 százalék volt. Ez közvetve cáfolja azt a széles körben elterjedt vélekedést, miszerint az 1996–1997-ben elért viszonylagos pénzügyi stabilitás látszólagos volt, s az 1998. augusztusi válság hatására kártyavárként összeomlott.

Megítélésünk szerint az, hogy az orosz gazdaságban az 1992. évi 2 600 százalékos éves infláció 1997-re 11 százalékra csökkent, illetve az 1998. augusztusi válság hatására felpörgött árnövekedési ütemet egyetlen esztendő alatt havi 8,4 százalékról 1,8 százalékra sikerült csökkenteni, mindenképpen a pénzügyi rendszer működőképességéről, illetve a pénzügyi és hitelpolitika viszonylagos eredményességéről beszél.

Az orosz realgazdaság 1999. évi számainak fényében nézzük meg, hogyan alakult az orosz külkereskedelem teljesítménye. Elemzésünkben, ahogy arról már korábban szóltunk, a jobb összehasonlíthatóság érdekében az 1999. évi adatokat az 1997. évihez viszonyítjuk.

10. táblázat

Oroszország külkereskedelme 1999-ben
(millió USD)

	Export		Import	
	Millió USD	1999/1997, százalék	Millió USD	1999/1997, százalék
FÁK	10 688,4	64,4	8 338,2	59,2
OECD	42 401,0	87,6	16 625,4	54,1
EU	24 013,0	85,8	11 100,0	56,7
Közép- és Kelet-Európa	11 042,5	82,7	2 105,2	39,5
Magyarország (orosz adat)	1 547,1	83,5	313,2	34,0
Baltikum	2 811,5	90,0	299,4	29,1
OF összesen	71 818,4	84,5	30 184,7	57,1

Forrás: Orosz vámstatisztika, saját számítások.

Oroszország 1999. évi külkereskedelmi forgalmának összevont adataiból az alábbi következtetések fogalmazhatók meg:

- Az orosz export 1999-ben 1997-hez képest értékben számolva több mint 15 százalékkal csökkent. A visszaesés számos ok eredménye, ezek közül csupán az energiahordozó árak alakulását, továbbá az orosz válság által rendkívüli módon érintett FÁK-piacok beszűkülését említjük.

- Az orosz import a vizsgált időszakban összességében mintegy 43 százalékkal csökkent. A visszaesésen belül azonban egyes országok, illetve országcsoportok differenciáltan részesedtek.

- A FÁK-országok exportőrei „találták fel magukat” legjobban az orosz piacon. Ez természetes, hiszen a posztszovjet térség cégei, kihasználva a FÁK-együttműködés nyújtotta lehetőségeket, piacismeretüket, régi kapcsolataikat mélyen beépültek az orosz gazdaság több szektorába.

- Az Európai Unió Oroszország legnagyobb külkereskedelmi partnere, ennek megfelelően az Unió országaiból származó cégek is viszonylag jól szerepeltek. A visszaesés mértéke közel azonos az átlaggal, 43,3 százalék.

– A magyar cégek az orosz adatok szerint is gyenge exportteljesítményt nyújtottak, mivel 1999-ben a magyar export az 1997. évi érték alig 34 százaléka volt. A magyar cégek teljesítménye, s ez külön figyelemre méltó, gyengébb, mint a közép-európai konkurenciáé.

A következőkben megvizsgáljuk, hogy az orosz külkereskedelem struktúrája mennyiben változott meg az 1998. évi válság hatására. Ehhez összehasonlítjuk a külkereskedelmi forgalom árucsoportok szerinti adatait 1997-ben, illetve 1999-ben.

11. táblázat

Az orosz import FÁK-on kívüli országokból, árucsoport szerinti bontásban (százalék)

Árucsoport	1997	1999
Mezőgazdasági, élelmiszer-ipari termék	26,0	28,9
Energiahordozó	1,9	1,2
Vegyipari termék	15,7	16,8
Faipari termék	4,2	4,0
Textilipari termék, cipő	3,3	3,2
Drágakő, nemesfém	0,2	0,1
Fém, fémtermék	4,3	5,1
Gép, berendezés, közlekedési eszköz	39,0	36,1
Más termék	5,4	4,6
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Orosz vámstatisztika.

A válság hatására az orosz import struktúrája érdemben nem módosult. Továbbra is a gépek, berendezések és közlekedési eszközök képviselik a legnagyobb részarányt, bár súlyuk kb. három százalékponttal csökkent. A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari cikkek a teljes importon belül 28,9 százalékkal szerepelnek, ami közel három százalékpontos növekedést jelent a válság előtti utolsó évhez, 1997-hez képest.

Ma még nehéz pontos magyarázattal szolgálni a 3-3 százalékpontnyi részarány-eltolódásra, azonban két feltételezést mégis megkockáztatunk:

– A gép- és berendezésimport arányának csökkenése összefüggésbe hozható az orosz ipar javuló teljesítményével: valószínű, hogy a növekvő beruházásokhoz szükséges eszközök egy részét már orosz forrásokból is be lehet szerezni.

– A FÁK-on kívüli országokból származó import több mint 40 százalékkal csökkent. Bár a válság következtében mind a lakossági, mind a közületi fogyasztás mérséklődött, az élelmiszer-ipari cikkek kereslete, mint ismert, viszonylag rugalmatlan, tehát feltételezhető, hogy részarányuk ezért nőtt meg az importon belül.

12. táblázat

Az orosz export FÁK-on kívüli országokba, árucsoport szerinti bontásban (százalék)

Árucsoport	1997	1999
Mezőgazdasági, élelmiszer-ipari termék	1,5	0,8
Energiahordozó	46,3	42,3

Árucsoport	1997	1999
Vegyipari termék	8,2	8,3
Faipari termék	4,7	5,6
Textilipari termék, cipő	0,9	1,0
Drágakő, nemesfém	4,6	7,1
Fém, fémtermék	23,4	22,2
Gép, berendezés, közlekedési eszköz	8,3	9,7
Más termék	2,1	2,9
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Orosz vámstatiztika.

Az orosz export struktúrájában jól látható elmozdulás következett be. Az energia-hordozók részaránya csökkent, míg a többi termékcsoporthé szerény mértékben emelkedett. A változás egyértelműen annak a számlájára írható, hogy a válság következtében jelentősen javultak az orosz export cserearányai, s a vállalatok – valószínűleg amennyire tőlük tellett – igyekeztek kihasználni a kínákozó lehetőséget.

Az orosz reálszféra versenyképességének növekedését a beruházások növekedése is jelzi, a számok alapján az a következtetés vonható le, hogy mind a hazai, mind a külföldi piacra termelő orosz vállalatok pozíciója javult 1999-ben 1997-hez képest.

A következőkben megvizsgáljuk, miként alakult a magyar–orosz áruforgalom összetétele a válság kitörését követően.

13. táblázat

Az Oroszországba irányuló magyar export struktúrája (százalék)

	Energia-hordozó	Nyersanyag	Gép, gépi berendezés	Feldolgozott termék	Élelmiszer, ital, dohány	Összesen
1997	0,3	8,4	24,5	30,0	36,7	100,0
1999	1,4	8,3	16,6	40,3	33,4	100,0

Forrás: Magyar vámstatiztika.

A válságot követően az élelmiszerek részaránya jelentősen lecsökkent, míg a feldolgozott termékeké számottevően megnőtt. A jelenségre a volumen-hordozó exporttermékek forgalmának vizsgálatakor még visszatérünk.

Annyit azonban már most is megállapíthatunk, hogy a magyar–orosz forgalomban regisztrált összetétel-változás nem harmonizál a teljes orosz külkereskedelem tendenciáival: amíg magyar–orosz viszonylatban az élelmiszerek részaránya csökkent, addig a teljes orosz importon belül ennek az árucsoportnak az aránya nőtt. (A részletesebb elemzést nehezíti az eltérő csoportrendezési elv.)

14. táblázat

Az Oroszországból származó magyar import struktúrája (százalék)

	Energia- hordozó	Nyersanyag	Gép, gépi berendezés	Feldolgozott termék	Élelmiszer, ital, dohány	Összesen
1997	68,7	5,2	5,5	20,4	0,2	100,0
1999	70,1	6,0	4,4	19,3	0,2	100,0

Forrás: Magyar vámstatiztika.

15. táblázat

A volumenhordozó termékek az Oroszországba irányuló magyar exportban
(millió USD)

	1997	1999	1999/97, százalék
Autóbusz	150,2	24,4	16,2
Gyógyszer	145,3	73,9	50,9
Tartósítóiipari termék	196,1	74,5	38,0
Szeszipari termék	72,7	5,2	7,1
Gabonaféle	15,6	13,0	83,3
Étolaj	68,0	14,8	21,8
Hús, baromfi	59,8	13,4	22,4
Éves export	968,2	356,2	36,8
Volumenhordozók a teljes export százalékában	73,1	61,5	-

Forrás: Magyar vámstatiztika.

16. táblázat

Volumenhordozó termékek az Oroszországból származó magyar exportban
(millió USD)

	1997	1999	1999/97, százalék
Kőolaj	686,8	670,8	97,7
millió tonna	5,5	5,7	103,6
Földgáz	630,9	445,7	70,6
milliárd m ³	6,2	6,7	108,1
Kőolaj és földgázszármazék	22,3	16,6	74,4
Alumínium	262,1	177,4	67,7
Éves import	1 963,1	1 631,1	83,1
Volumenhordozók a teljes import százalékában	81,6	80,3	-

Forrás: Magyar vámstatiztika.

Az Oroszországból származó magyar import összetételében a teljes orosz exporttal ellentétes változások figyelhetők meg. Addig, amíg nálunk nőtt az energiahordozók részaránya és alapvetően csökkent a többi árucsoporté, addig a teljes orosz exportban ezzel ellentétes folyamat indult be.

A részletek tisztázásához megvizsgáljuk a volumenhordozó termékek forgalmát is.

A volumenhordozó exporttermékek forgalmának alakulása hüen mutatja a magyar áruk piaci pozícióit Oroszországban:

– A piaci jelenlétét megalapozó, befektetéseket is eszközöző magyar gyógyszeripar, hasonlóan nyugati vetélytársaihoz, „csak” 50 százalékos mértékben volt kénytelen csökkenteni szállításait.

– A magyar élelmiszeripar termékei drámai módon kiszorultak az orosz piacról.

– Egyetlen kivételnek a gabona tekinthető, azonban a magyar–orosz gabonakereskedelemben évek óta a konjunktúrális szempontok játsszák a főszerepet. Az 1998–1999. évi rossz orosz gabonatermés konjunktúrárt teremtett, ezzel néhány magyar vállalat élni tudott.

A 16. sz. táblázat adatai alapján látható, hogy a magyar importban meghatározó szerepet játszó kőolaj- és földgázszállítások volumene 1999-ben valamelyest nőtt, azonban az árak változása miatt az importérték összességében csökkent. Az alumíniumimport csökkenésének nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani, a behozatalban meghatározó szerepet játszó Alcoa-Köfém Kft. ugyanis többségében tőzsdén szerzi be a szükséges nyersanyagot, s a cég mindig a pillanatnyi kereslet-kínálat alapján választja meg szállítópartnerét.

A 2000. évi folyamatokról röviden

Jelen írás nem tekinti feladatának a 2000. évi magyar–orosz kereskedelmi forgalom elemzését. A folyamatok érzékeltetésére azonban röviden összefoglaljuk a jelenleg elérhető számokból kirajzolódó fontosabb tendenciákat.

Az orosz realgazdaságban az 1999-ben kezdődött pozitív folyamatok 2000-ben is folytatódnak. Az év első hét hónapjában az ipari termelés meghaladta az 1999. évi azonos hónap szintjét. A mezőgazdasági termelés január–május hónapban szerény mértékben növekedett, június–júliusban valamelyest csökkent, bár a változások statisztikai hibahatáron belül vannak. A befektetések továbbra is lendületesen emelkednek (a növekedés meghaladja a 10 százalékot), míg a havi infláció mértéke 0,7 és 2,3 százalék között változik (ez utóbbit januárban regisztrálták).

Az orosz külkereskedelem teljesítménye 2000. első félévében 33,3 százalékkal haladta meg az elmúlt évi szintet. A számok exportoffenzívát jeleznek, a bővülés mértéke közel 50 százalékos volt, míg az import alig 5 százalékkal növekedett.

A FÁK-on kívüli országokkal bonyolított orosz külkereskedelem 2000. január–februárban 35 százalékkal bővült, ennek részeként az orosz export 53 százalékkal nőtt, míg az import a tavalyi szinten maradt.

Számottevő növekedést regisztráltak 2000. január–május hónapban a magyar–orosz külkereskedelemben is. A magyar export értéke 266,1 millió dollár (+23,9 százalék), az import 1530,4 millió dollár volt (+72,6 százalék). A sokéves tapasztalatok alapján a 2000. évi teljes magyar export orosz viszonylatban 400–450 millió dollár körül alakulhat, ami nagy valószínűséggel több mint 50 százalékkal el fog maradni az 1997. évi szinttől. Külön figyelemre méltó az, hogy az év első nyolc hónapjában az élelmiszerek kivételével a többi árucsoportban jelentős orosz exporttöbbletet regisztráltak. Így az orosz feldolgozott termékek exportja több mint kétszerese, a gépeké pedig több mint háromszorosa az Oroszországba irányuló magyar kivitelnek.

A tendenciák alapján 2000-ben rekordmértékű negatív szaldó várható a kétoldalú forgalomban, ami a magyar fizetési mérleget minden eddiginél jobban meg fogja terhelni.

Oroszország helye a magyar külkereskedelemben

A magyar–orosz külkereskedelem 1992–2000 közötti adataiból számos következtetés fogalmazható meg:

- A forgalom minden évben jelentős magyar deficittel zárult, ennek mértéke már több mint fél évtizede meghaladja az évi 1 milliárd dollárt.

- A magyar export 1992–1996 között kisebb ingadozásokkal csökkent, 1997-ben emelkedett, majd 1998–1999-ben az orosz válság hatására drámai módon visszaesett.

- A magyar export visszaesése 1999-ben 22 százalékponttal (!) meghaladta az EU-országok exportcsökkenését.

- A Magyarországra irányuló orosz szállítások az elmúlt évtizedben végig zavartalanok voltak, az importban meghatározó energiahordozók volumene a kereslethez igazodott, áruk pedig a világpiaci tendenciákat követte.

- 2000. január–május hónapokban a magyar export 24 százalékkal, az import pedig 72 százalékkal nőtt. A magyar exportnövekedés azonban nagyon alacsony bázison következett be.

Összességében tehát megállapítható, hogy az elmúlt nyolc-tíz évben Oroszország már nem tölt be jelentős szerepet a magyar külkereskedelemben. Az 1998 augusztusában kirobbant orosz válság következményeként pedig ténylegesen összeomlott orosz exportunk. A rendkívüli módon lecsökkent volumenben belül egyedül a gyógyszerek és a tartósítósipari cikkek kivetele tekinthető jelentősnek.

A következőkben megkísérlünk, ahogyan a bevezetőben is jeleztük, bevallottan szubjektív választ adni a drámai exportzuhanás okaira. Terjedelmi korlátok miatt természetesen az általunk legfontosabbnak vélt jelenségekre koncentrálunk.

Az okok boncolgatása előtt megvizsgáljuk, vajon Oroszország mint jelentős potenciállal, nagy felvevőpiaccal rendelkező középhatalom helye és szerepe egyedinek tekinthető-e a magyar külkereskedelemben.

17. táblázat

Magyarország külkereskedelme az EU-val, illetve egyes más országokkal
(1999. évi adatok)

	Export		Import		Forgalom, összes	
	millió dollár	Részarány, százalék	Millió dollár	Részarány, százalék	Millió dollár	Részarány, százalék
Mindösszesen	25 012,5	100,0	28 008,2	100,0	53 020,7	100,0
EU-tagországok	19 067,8	76,2	18 048,6	64,4	37 115,7	70,0
Németország	9 600,1	38,4	8 188,8	29,2	17 788,9	33,4
USA	1 297,2	5,2	967,9	3,5	2 265,1	4,3
Japán	78,6	0,3	1 148,2	4,1	1 226,8	2,3
Kína	70,8	0,3	610,2	2,2	681,0	1,3
Oroszország	356,2	1,4	1 631,1	5,8	1 987,3	3,7

Forrás: Magyar vámstatisztika, saját számítások.

18. táblázat

A KGST részesedése a Szovjetunió és Magyarország külkereskedelmében

	Export, %		Import, %	
	1970	1985	1970	1985
Szovjetunió	54,0	55,0	57,0	55,0

	Export, %		Import, %	
	1970	1985	1970	1985
Magyarország	62,0	54,0	65,0	51,0

Forrás: J. Gajdar: Anomálii ekonomicseszkiego rosztu. Moszkva, 1998.

Kiindulópontként a magyar külkereskedelem 1999. évi adatait az elmúlt években gyakorlattá lett megközelítéstől némileg eltérő módon mutatjuk be. Alábbi táblázatunkban megvizsgáljuk a magyar külkereskedelem alakulását az EU-tagországokkal, az Amerikai Egyesült Államokkal, a távol-keleti térség két meghatározó hatalmával, illetve Oroszországgal.

A következő táblázatban bemutatjuk, hogy 1999-ben az Európai Unió néhány tagországa, mindenekelőtt több gazdaságilag jelentős erőt képviselő állam, illetve hazánkhoz hasonló súlyú ország külkereskedelmében az Európai Unió milyen helyet foglalt el.

Kis kitérőként a Magyarország által megtett út irányának és mélységének érzékeltetésére bemutatjuk azt, hogy a 70-es–80-as években a KGST milyen szerepet játszott a Szovjetunió, illetve Magyarország külkereskedelmében.

19. táblázat

Néhány EU-tagország külkereskedelme
(1999, millió euró)

	EU-export	EU-import	Egyéb export	Egyéb import
Belgium	131 578	115 091	40 532	45 348
Dánia	31 681	30 102	14 928	12 570
Németország	286 095	248 299	217 024	187 857
Spanyolország	69 772	87 205	28 214	39 785
Franciaország	189 248	194 930	114 511	98 027
Hollandia	160 270	105 713	42 140	84 054
Nagy-Britannia	144 235	156 953	105 594	142 685

Forrás: EUSTAT.

Az 17-18. táblázatokból számos következtetés fogalmazható meg. Magyarország alig egy évtized alatt alapjaiban megváltoztatta külkereskedelmi irányultságát. Az elmúlt évben az EU-ba irányult a magyar kivitel több mint 3/4-e, s a 15 tagállammal bonyolított teljes külkereskedelmünk több mint 70 százaléka.

Ebből a tényből az is következik, hogy a magyar gazdaságpolitika rendkívüli sikereket ért el az EU-országokkal való kapcsolatokban. Ennek okai mindenekelőtt az átgondolt stratégiában, nevezetesen a külföldi tőke térségünkben példátlanul sikeres Magyarországra vonzásában keresendők. (Ennek bizonyos árnyoldalait jelen írás nem tekinti feladatának taglalni.)

Az EU rendkívül magas részaránya mellett azonban szembevetünk, hogy a világ vezető hatalmával, az USA-val 1999-ben alig több mint kétmilliárd dollár értékű külkereskedelmi forgalmat (összforgalmunk 4,3 százaléka) realizáltunk, ami nemcsak az USA mint felvevőpiac potenciáljához képest kevés, hanem lényegesen elmarad az EU kb. 8 százalékos részarányától is. Japánnal és Kínával folytatott külkereskedelmi forgalmunk adatai még az előzőeknél is drámaibbak, hiszen az előbbi esetében az export-import aránya kb. 1:14, az utóbbi esetében pedig 1:9.

Mindez arra figyelmeztetheti a magyar külgazdaság-politika alakítóit, hogy azzal az országcsoporttal, nevezetesen az EU-val, amellyel kapcsolatban az elmúlt évtizedben

sikerült konzekvens, gyakorlati elemeket is tartalmazó stratégiai irányvonalat követnünk, komoly és elismerésre méltó sikereket értünk el. Azon országok esetében pedig, amelyek vonatkozásában nem volt, és jelenleg sincs stratégiánk, függetlenül az országok gazdasági súlyától, potenciáljától, a magyar külkereskedelem katasztrofális adatokat produkált. Oroszország jól illik ebbe a sorba. Bár importunk zavartalanul bonyolódik, az export az 1997. évi érték harmadára, míg a tíz évvel ezelőttinek – fenntartva a tévedés lehetőségét – alig több mint a tizedére zuhant vissza.

A fentieket összegezve érdemes visszatérni a KGST időszakára vonatkozó adatsorhoz. A 18. sz. táblázat ugyanis két érdekes következtetés levonására ad lehetőséget:

– Sem 1970-ben, sem 1985-ben a KGST nem képviseltette magát a magyar külkereskedelemben olyan magas részaránnyal, mint 1999-ben az Európai Unió.

– A Szovjetunió mint a KGST meghatározó hatalma számára maga a KGST messze nem volt olyan jelentőségű, mint a kis tagországoknak. Ugyanezt látjuk az EU-ban is: Németországnak vagy Nagy-Britanniának az EU-kereskedelem kevésbé jelentős, mint például Belgiumnak.

A fentiekből tehát az következik, hogy alaposan át kell gondolnunk az Európai Unión kívüli országokkal fenntartott kereskedelmi-gazdasági kapcsolataink helyzetét, mihamarabb, még a csatlakozási folyamat időszakában konzekvens stratégiát kell kialakítanunk velük kapcsolatban, s a csatlakozási tárgyalások végső szakaszában meg kell kísérelnünk az ezzel kapcsolatos érdekeink érvényre juttatását.

Az adatok jelzik, Oroszország nem kivétel, a magyar külkereskedelem az Európai Unió tagországain kívül másutt sem aratott komoly sikert az elmúlt évtizedben. Jelen írás azonban csupán az Oroszországba irányuló magyar export alacsony szintjére kísérel meg némi magyarázatot szolgáltatni.

20. táblázat

Az Oroszország külkereskedelmi forgalma
(1999, milliárd dollár)

Ország	Érték
Németország	10,4
USA	7,1
Olaszország	4,9
Kína	4,4
Hollandia	4,2
Svájc	3,6
Nagy-Britannia	3,5
Finnország	3,3
Lengyelország	3,2
Magyarország (orosz adat)	1,9

Forrás: Orosz vámstatisztika.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján úgy véljük, hogy az Oroszországba irányuló magyar export drámai visszaesése elsősorban a nem megfelelő piaci jelenlétre vezethető vissza. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy gazdaságdiplomáciai erőfeszítéseink nem elégségesek (például a legutóbbi hivatalos csúcscsintű találkozó 1995 márciusában volt), gyenge a cégek marketingmunkája, a magyar mezőgazdasági cikkek dotációja elmarad a nyugat-európai konkurenciától, a magyar pénzintézeteket rendkívüli tarta-

lékolási kötelezettség terheli oroszországi hitelek után stb. – ez azonban véleményünk szerint eltörpül a szerény piaci jelenléthez képest.

A következőkben megvizsgáljuk Oroszország külkereskedelmi forgalma és az Oroszországban eszközölt külföldi befektetések összefüggését.

21. táblázat

Külföldi befektetések Oroszországban (millió dollár)		
Ország	Kumulált adat 1999. III. 31-ig	1999. I–III. hó
Németország	6 344	239
USA	5 058	357
Nagy-Britannia	3 446	184
Franciaország	3 237	43
Dél-Korea	3 022	202
Olaszország	616	6
Hollandia	469	67
Svájc	372	18
Japán	336	8
Finnország	297	44
Magyarország	92	–

Forrás: Reuters Business Briefing, 2000. január 17.

22. táblázat

A külkereskedelmi forgalom és a külföldi befektetések összefüggése

Ország	Helyezés a külkereskedelmi forgalom szerint	Helyezés az oroszországbeli befektetések szerint
Németország	1.	1.
USA	2.	2.
Olaszország	3.	6.
Kína	4.	–
Hollandia	5.	7.
Svájc	6.	8.
Nagy-Britannia	7.	3.
Finnország	8.	10.
Lengyelország	9.	–

Forrás: Saját számítás.

A 22. táblázat adatai világosan jelzik, hogy a válság utáni Oroszországgal, az egyetlen Kína kivételével kizárólag azok az országok tudnak érdemi külkereskedelmi forgalmat elérni, amelyek korábban számottevő befektetők is voltak.

Lengyelország, bár nem szerepel a befektetési lista éllovasai között, mégsem tekinthető kivételnek. A lengyel cégek számos, egyes források szerint több ezer csekély alaptőkéjű vegyes vállalatot hoztak létre és működtetnek, s ezek kivétel nélkül a kereske-

delmet segítik. Ez tanulságul szolgálhat a magyar cégek számára is. Ahhoz, hogy a jelenlegi alacsony kivitelünket érdemben növelni tudjuk, cégeink tőkeerejéhez mértén megfelelő befektetéseket kell végrehajtanunk. A lengyel példa alapján ehhez nem elsősorban tőkére, hanem megfelelő vállalkozókésztségre és helyismeretre van szükség.

Elemzésünk szerint tehát a magyar export drámai helyzetén csupán abban az esetben lehet változtatni, ha cégeink szakítanak az eddigi gyakorlattal, felzárkóznak jövődó partnereink, az EU-tagországok vállalatai mellé, s Oroszországban az eddigieknél lényegesen többet fektetnek be. Ez a cégek egy része számára a piaci jelenlét stabilizálását, megerősítését, döntő többségük számára viszont a folyamatos piaci képviselet megteremtését jelenti. Az elmúlt évtized fejleményei azt mutatják, e nélkül nincs esély a talpon maradásra az orosz piacon.

A magyar gyógyszeripar példája szemléletesen bizonyítja a fenti állítás igazát. Az orosz piacon – a többi magyar céghez képest – kiemelkedően aktív magyar gyógyszer-gyárak, bár exportszállításaik visszaestek, megőrizték befolyásukat és részarányukat, az exportcsökkenés mértéke alig maradt el a nyugat-európai és amerikai konkurencia hasonló számaitól.

Források

- Economic Statistics Market Weekly, Troika Dialog-kiadvány, <http://www.trodial.ru>
Gajdar, J.: Anomalii ekonomiceszkogo rosztu. Moszkva, 1998.
Külkereskedelmi termékforgalom 1992 és 1999 közötti évekre vonatkozó kötetei. GM kiadvány.
Orosz makrogazdasági adatok. OF Központi Bank, <http://www.cbr.ru>
Rosszija v cifrah 1997 és 1998. Goszkomsztat, Moszkva.
Rosszijszkij sztatiszticeszkij jezsegodnyik 1999. Goszkomsztat, Moszkva
Szocialno-ekonomiceszkoje polozsenije Rossziji 1999. Goszkomsztat, Moszkva
Tamozsennaja sztatisztika vnyesnyej torgovli RF, 1992 és 1999 közötti évekre vonatkozó kötetei. Moszkva.

A búzaexport-támogatás jóléti hatása Magyarországon

PODRUZZSIK SZILÁRD

Az export támogatásának különböző okai lehetnek, a támogatás odaítélésének azonban közgazdasági következményei vannak, kezdve a kibocsátás változásától, az árak alakulásán át egészen a társadalmi jólétre gyakorolt hatásig. A mezőgazdasági termékek, illetve a búza exportjának szubvencionálásakor is jól nyomon követhetjük az előbb említett folyamatokat. Magyarországon az agrárszektorban a nettó külkereskedelmi mérleg a kilencvenes években – ellentétben a teljes külkereskedelmi mérleggel – pozitív értékeket mutat. Az agrár- külkereskedelemből jelentős arányban részesedik a gabona, ezen belül a búza kereskedelme meghatározó. A világon termelt búza mennyisége, illetve a kereslete határozza meg a külpiaci és belpiaci árat egyaránt. Az árak alakulására azonban hatást gyakorolnak a kormányzat által az exportra kifizetett szubvenciók is. Hazánk 1994–1998 között a búzaexportot úgy támogatta, hogy a belpiaci árak messze alatta maradtak a világpiaci áraknak. 1995-ben például a világpiaci árak 128 dollárral voltak magasabbak, mint a belpiaci árak, az állam mégis tonnánkénti támogatást fizetett a kivitelre. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy racionálisak voltak-e a támogatások, valamint azt, hogy kik a vesztesei és nyertesei ezeknek a támogatásoknak a kilencvenes években. Ezek függvényében számszerűsítjük, hogy mennyibe került a társadalomnak az, hogy az exportot a magyar kormány szubvencionálta.

Hazánkban a mezőgazdaság súlya, illetve a teljes külkereskedelmen belül a mezőgazdasági termékek külkereskedelme által elérhető jövedelem jelentős. Magyarország a mezőgazdasági termékeket illetően önellátó, és a mezőgazdaság erőteljesen exportorientált az európai országok irányába, az összes export körülbelül 80 százalékát Európában értékesítik. Amíg az ország teljes külkereskedelmi mérlege deficitese, addig a mezőgazdaság hozzájárulása a hiány csökkentéséhez körülbelül egyharmad (*Debatisse*, 1998). Országunk azonban a nemzetközi mezőgazdasági kereskedelemben – méreténél fogva – nem jelenik meg meghatározó tényezőként.

A magyar mezőgazdaságon belül a gabonatermelés a legmeghatározóbb. A művelésre alkalmas területek közel felén gabonanövényeket vetnek. Hazánk tradicionálisan nagy mennyiségben exportál gabonát, illetve gabonaőrleményeket. A gabonaágazat exportjának értéke az összes agrárkivitelben belül a kilencvenes éveket tekintve átlagosan 12 százalék körül alakult.

Podruzsi Szilárd, a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem Agrárközgazdasági Tanszék Ph.D. hallgatója.

A búzatermelő országok különböző megfontolásokból bár, de fontosnak tartják a búza kereskedelmének támogatását. A támogatás okaként említhetők: a farmjövedelmek növelése, a nemzetgazdasági bevételek javítása, az országban felhalmozódott felesleg levezetése, árstabilitás vagy egyéb politikai tényezők.

Magyarországon az összes mezőgazdasági támogatásból az exporttámogatás jelentős arányban részesedett a kilencvenes években, azonban a támogatás mértéke csökkenő tendenciát mutat. Míg 1995-ben az exporttámogatás részesedése a mezőgazdasági támogatásokból 61 százalék, ez az érték 1998-ra, a GATT Mezőgazdasági Megállapodás következményeként 16 százalékra mérséklődött (Guba, 2000).

A támogatás lehet közvetlen pénzben kifizetett vagy közvetett támogatás. Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy az exporttámogatásokra kifizetett összegeket az államnak valamilyen forrásból finanszíroznia kell (például adóbevételek). E szubvenciók jövedelem-újraelosztáshoz vezetnek a fogyasztók, adófizetők és a termelők között. A támogatásokkal az egész társadalom egyaránt nyereséget vagy veszteséget könyvelhet el, amelynek az értékét pénzben ki lehet fejezni.

Vajon milyen hatásai vannak a társadalomra a magyar kormány búzaexportra kifizetett támogatásainak? Fontos kérdés, hogy a kormányzat milyen exportpolitikát folytat, milyen agrárpolitikai célok vezérlik támogatási rendszerének kidolgozásakor. Megfelelő-e az erőforrások elosztása, szükség van-e arra, hogy a kormányzat exporttámogatásokkal beavatkozzon a piaci folyamatokba? Kik a vesztesei, illetve a nyertesei az állami támogatáspolitikának? Az exporttámogatásokkal számos munka foglalkozott, például Udovecz és szerzőtársai [1994] az exporttámogatások közgazdasági tartalmát vizsgálták az élelmiszer-vertikum különböző fázisaiban. Éder [1994] és Fertő [1999] az USA és az EU kontextusában az exporttámogatások közgazdasági hatásait vették már szemügyre. A mi kutatásunk arra a kérdésre keresi a választ, hogyan befolyásolja a magyar állam által a búza külpiacon értékesítésére fizetett támogatás a fogyasztók, termelők, az adófizetők terheit, valamint az egész társadalmi jólétet.

Jelen munkában a hazai tanulmányok között elsőként számszerűsítjük azt, hogy a kilencvenes években mennyibe került a fogyasztóknak, az adófizetőknek, valamint az egész magyar társadalomnak az, hogy a búzaexportra a kormány támogatást nyújtott. Bemutatjuk, hogy 1998-ban kik voltak igazából a támogatások kedvezményezettjei, és ők a támogatások hány százalékát tudhatták magukénak.

A kutatást a jóléti közgazdaságtan keretein belül végezzük, és általános parciális egyensúlyi modell felállításának segítségével számszerűsítjük a búzaexport-támogatás jóléti hatását Magyarországon. A fogyasztói és termelői többlet, az adófizetők terheinek kiszámítása után, ezek összegeként meghatározzuk a nettó társadalmi veszteséget.

Az exporttámogatások közgazdasági tartalma

Exporttámogatásokról akkor beszélünk, amikor az állam az exportörnek az exportált mennyiség egységére támogatást fizet a termék egy meghatározott országba történő szállításakor. Az ilyen támogatások lehetőséget teremtenek az exportör ország számára, hogy árui a hazai piacon magasabb, a külpiacon alacsonyabb áron értékesítse.

Az exporttámogatások azonban lehetnek közvetettek is, amikor értékesítési ügynökségeken keresztül fizetik ki a támogatást azért, hogy a hazai piacon vásároljanak, és monopoljogokat szerezzenek a külföldi piacon való értékesítésre. Ezek az ügynökségek abban az esetben nyújtanak támogatást, ha az adott terméket a belpiacon magasabb áron vásárolták, mint amilyen áron azt a külpiacon értékesíteni tudják.

Amennyiben az exporttámogatásokat a teljes mennyiség mennyiségi egységében fejezik ki, a belpiaci árak a támogatás összegének mértékével a külpiaaci árak fölé emelkednek. Abban az esetben, ha a belpiaci árak rögzítettek (garantáltak), a mennyiségi egység támogatási értékének változnia kell, hogy alkalmazkodjon a belpiaci és világpiaci árak közötti különbségéhez. *Rögzített exporttámogatások* hatására az export kínálati ára csökken, és amennyiben feltételezzük, hogy egy kis exportáló országról van szó (például Magyarország), a nemzetközi árak változatlanok maradnak, a belpiaci ár azonban nő. Az exportőrök által okozott belpiaci árnövekedés arra ösztönöz, hogy az export növelése érdekében az exportőrök újabb támogatáshoz jussanak, és felferjék az export-termékek árát.

A *változó exporttámogatások* sokkal érdekesebbek a mezőgazdaság szempontjából, mert a hazai és a világpiaci árak között egyáltalán nincs kapcsolat. Abban az esetben, ha az országok azért exportálnak, hogy a garantált árat fenntartsák, a változó vagy nyílt végű exporttámogatások sokkal többbe kerülnek (Houck, 1986).

Laird [1997] az exporttámogatások árakra és mennyiségre gyakorolt hatásának vizsgálatakor megállapította, hogy az exporttámogatások hatására az exportárak csökkennek, az export mennyisége növekszik. Az exporttámogatások nemcsak az exportárakra vagy az export mennyiségére fejtik ki hatásukat, hanem a belpiaci árakat is befolyásolják, növelik azt, amelynek következményeként a termékek iránt a belpiaci kereslet csökken.

McCalla és Josling [1985] kutatásaiban rámutattak arra, hogy a támogatás a fogyasztói kiadásokat, a termelői bevételeket, a kormányzati kiadásokat (bevételeket), a devizajövedelmeket és -kiadásokat egyaránt megváltoztatja. A változás értékének meghatározásához azonban ismernünk kell az ország keresletének és kínálatának alakulását, illetve ezek rugalmasságait.

Gardner [1995] az exporttámogatásokat úgy határozza meg, mint az az eszköz, amit az állam felhasznál az export ösztönzésére, vagyis a tonnánkénti export után kifizetett pénzmennyiség. Ezeket a támogatásokat különböző módokon fizethetik ki (például: USA exportnövelő program, élelem a békéért program), de minden támogatás gazdasági hatása az, hogy az export mennyiségi növekedésével a termékek belföldi árai is növekednek. Gardner kimutatta, hogy az exportpolitika következményeként a hazai és világpiaci árak elszakadnak egymástól, a hazai fogyasztók és termelők számára a magasabb árak a belföldi piacon azonosak lesznek.

Néhány tanulmány különbséget tesz az egyes országok között aszerint, hogy milyen mennyiségben exportálnak egy bizonyos terméket, illetve, hogy az általuk külpiacon elhelyezett termékek hogyan befolyásolják a világpiacot. Ezek a tanulmányok az országok nagysága szerint vizsgálják a társadalmi jólét alakulását.

Tweeten [1992] az exporttámogatások hatását vizsgálta különböző országokban. Az országok között méretük szerint tesz különbséget, három csoportot állított fel. Kis országnak nevezi azt, amelyik exportja iránti kereslet, illetve importkínálata tökéletesen rugalmas. Nagy ország az, amelyik exportja iránti kereslet se nem tökéletesen rugalmas, se nem tökéletesen rugalmatlan. Nagyon nagy országnak tekinti azokat az országokat, ahol az ország exportja iránti kereslet és az importkínálat tökéletesen rugalmatlan.

Az exporttámogatások a nagy kereskedelmet bonyolító országok számára fontosak, de kis országok is alkalmazzák, hogy áraiukat a világpiaci árak fölött tartsák, illetve, hogy a felesleget a világpiacon értékesítsék. Alston és szerzőtársai [1993] rámutattak arra, hogy egyes államok nagyobb szerepet tulajdonítanak saját bevételeiknek, mint a hazai fogyasztó jólétének. Ennek számtalan magyarázata lehet, de a legfőbb talán az, hogy az állam az adóbevételeken keresztül tudja finanszírozni az exporttámogatást.

Bohman és szerzőtársai [1991] egy úgynevezett három ország két termék modell segítségével vizsgálták a célzott exporttámogatások jóléti hatásait, ahol az egyik ország az exportőr, a másik az importőr szerepet töltötte be, míg a harmadik ország importőr vagy exportőr egyaránt lehetett (semleges ország). A vizsgálat eredménye, hogy az az ország, amelyik a szerepek közül válogathat, piaci részesedésével erőteljesen meghatározza a másik két ország jólétét. Abban az országban, amelyik az exporttámogatást adja, ott a támogatás hatása a belpiaci árakra, a túlkeresleti görbe meredeksége, a jövedelemnagyságok egyaránt befolyásolják a jólétet.

A modell elméleti kerete

A modellünket az 1. ábra mutatja, amelyben az ágazati keresleti függvényt D , a kínálati függvényt S jelzi. Az egyensúlyi ár (p_a) a keresleti függvény (D) és a kínálati függvény (S) metszéspontjánál alakul ki (p_w , a világpiaci ár). A kutatáshoz használt modell elméleti hátterét egy közgazdasági általános parciális egyensúlyi modell adja.

Az exporttámogatások eredményeként a jóléti hatások a következőképpen alakulnak:

Az 1. ábrán a fogyasztói többlet: $-a-b$, termelői többlet: $a+b+c$, adófizetők költségei $b+c+d$, nettó jóléti veszteség $-b-d$ területtel egyenlő.

A kutatás során három lehetséges esetet vizsgálhatunk. Az *első eset* azt a helyzetet modellezi, amelyben a belpiaci ár alacsonyabb, mint a világpiaci ár, és a kormányzat nem ad exporttámogatást. Ebben az esetben azzal a feltételezéssel élünk, hogy a hazai felvásárlási ár kifejezi a belpiaci egyensúlyt.

A *második szituáció* azt az állapotot modellezi, amikor a belpiaci egyensúlyi ár alacsonyabb a világpiaci árnál, a kormányzat exporttámogatást nyújt, amivel a hazai árakat a világpiaci árszint fölé emeli. Ezt kétféleképpen teheti meg: a) a kormányzat úgy támogatja az exportot, hogy a belpiaci ár megnő ugyan, de a támogatással növelt ár még mindig a világpiaci ár alatt marad, b) a kormányzati exporttámogatások következtében a hazai árak a világpiaci árak fölé emelkednek.

A *harmadik esetnek* az alapját az a helyzet adja, amelyben a világpiaci árak szintje alacsonyabb, mint a belpiaci egyensúlyi árszint. Ebben a szituációban az állami beavatkozástól függően két lehetséges változat képzelhető el: a) a támogatás mértékének következtében az ország importőr marad ugyan, de az importja csökken, b) a támogatás olyan mértékű, hogy az ország importőr országból exportőr orszaggá válik.

1. ábra

Jóléti hatás Magyarországon

A magyar búzaexport-támogatás jóléti hatásának vizsgálatakor a *harmadik esetet* a belföldi felvásárlási árak és a világpiaci árak alakulásának ismeretében figyelmen kívül hagyhatjuk, hiszen a belpiaci egyensúlyt jelentő felvásárlási árak a vizsgált időszakban a világpiaci árszint alatt maradnak.

Az *első* és a *második* esetet kell tanulmányoznunk, mivel – a világpiaci és felvásárlási árakat szem előtt tartva – Magyarországon 1990–1993 között nem támogatták a búzaexportot, 1995-től kezdve pedig a WTO Megállapodás által adott támogatási összegek az irányadók, amely támogatásokkal a hazai árak nem haladták meg a búza világpiaci árának szintjét.

Modellszámítások

Mielőtt a konkrét számításokat elkezdénénk, ismerkedjünk meg a modellszámításnál alkalmazott feltételrendszerrel.

A számításainknál a búzaexport-támogatásra a WTO nemzetközi egyezményben foglalt keretszámokat vesszük alapul, mivel e szerződésben meghatározott összegek fordíthatók maximálisan a magyar búza exportjának támogatására. Feltételezzük, hogy a kormányzat a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségeinek eleget tesz, illetve a megállapodásban előírt összeget teljes egészében felhasználja a kivitel támogatására.

A számítások során a következő további feltételezésekkel élünk:

- a felvásárlási ár kifejezi a belpiaci egyensúlyt,
- a kereslet és a kínálat 1990–1998 között konstans,
- a kínálati görbe lineáris,
- az összes exportált búzát azonos arányú támogatásban részesítették,
- minden exporttámogatást a termelők kapnak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a feltételrendszer esetében törekedtünk az egyszerűsége, és amikor – az esetleg sokak számára vitatható – termelői támogatásra vonatkozó kijelentésünket tettük, akkor mindössze azon állami politikai akaratra gondoltunk, amely például a nemzeti agrárprogramban is megtalálható. Egy olyan helyzetet modelleztünk, amely szabadpiaci környezetben, a nemzetközi szerződésben meghatározott kötelezettségeknek, illetve az agrárpolitikai elgondolásoknak is eleget tesz.

A számítások elvégzéséhez szükségünk van a búza belpiaci kínálati függvényére. A függvény konstans tagját, valamint a kínálati függvény árrugalmasságának értékét *Mészáros és szerzőtársai* [2000] által végzett kutatásokból ismerjük, a szükséges adatokat [konstans (223,45), hosszú távú árelaszticitás (0,796)] az általuk készített tanulmányból kölcsönözzük.

1. táblázat

A búzaexport-támogatás jóléti hatása (ezer USD)

Év	Fogyasztói többlet	Termelői többlet	Adófizetők	Nettó jóléti hatás
1995	–742	780	–77	–39
1996	–3112	3312	–400	–200
1997	–3300	3744	–888	–444
1998	–895	970	–160	–85

Forrás: Saját számítás.

A nettó társadalmi jólét meghatározásához szükségünk van továbbá a kereslet árrugalmasságára. Mivel ezt magyar tanulmányokban nem találtuk, ezért *Abbott és szerző-*

társai [1987] által készített munkából vesszük át, ahol számszerűsítették Kelet-Európára vonatkozóan a búzakereslet ár rugalmasságának értékét, amely $-0,25$. Ezt az értéket érvényesnek tartjuk hazánkra is.

Az előbbiekből tudjuk, hogy a búza külpiacon való értékesítésére 1993-ig a magyar kormány nem fizetett támogatást, 1994-es adatok nem hozzáférhetőek, ezért az 1. táblázatban az 1995-től 1998-ig terjedő időszakot tüntetjük fel.

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy a termelőknek kifizetett búzaexport-támogatás hatása a társadalmi jólét vonatkozásában igen változó, mivel a vizsgált években nagyon eltérő belpiaci árakkal, támogatási összegekkel számolhatunk. A társadalom a legnagyobb veszteséget 1997-ben könyvelheti el, amikor a búza támogatása a legmagasabb volt (24 dollár/tonna), annak ellenére, hogy a világpiaci árak jóval meghaladták a belpiaci árakat. A legkisebb mértékű támogatást a termelők 1995-ben kapták, ami 6,5 dollárt jelentett tonnánként az exportált búza után. Ebben az évben a búza világpiaci ára 128 dollárral haladta meg a belpiaci árat, a termelők mégis támogatást kaptak.

A modell alapján azt mondhatjuk, hogy a támogatás haszonélvezői a termelők, hiszen ők minden évben nyertek az exporttámogatással. A termelői többlet 1997-ben volt a legmagasabb, 3744 ezer dollár, a legalacsonyabb értéket a termelői többletre vonatkozóan 1995 jelentette, amikor a többlet nagysága 780 ezer dollár.

A fogyasztók azonban minden évben veszteséget szenvedtek el a búzaexport-támogatás következtében. A veszteség 1997-ben volt a legnagyobb: 3300 ezer dollár, és 1995-ben szenvedték el a legkisebb veszteséget, amely 742 ezer dollárt jelentett.

Az adófizetők költségeinek alakulása hasonló tendenciát mutat a termelői többlet alakulásával az egyes években. Az exporttámogatások által generált költség 1997-ben volt a legmagasabb és 1995-ben a legalacsonyabb. Az adófizetők terhe 1997-ben 888 ezer dollár, 1995-ben 77 ezer dollár volt.

Vizsgáljuk meg, hogyan változik a nettó társadalmi veszteség, ha változik a kereslet ár rugalmassága. Abbott és szerzőtársainak kutatása alapján az egyes országokra vonatkozó ár rugalmassági értékek közül a két szélső értéket választottuk ki ($-0,1$, illetve $-0,4$).

2. táblázat

A búzaexport-támogatás jóléti hatása különböző ár rugalmasságok mellett
(ezer USD)

Év	Fogyasztói többlet	Termelői többlet	Adófizetők	-0,1		Fogyasztói többlet	Termelői többlet	-0,4	
				Nettó jóléti hatás				Adófizetők	Nettó jóléti hatás
1995	-745	780	-70	-35		-738	780	-84	-42
1996	-3136	3312	-352	-176		-3088	3312	-448	-224
1997	-3348	3744	-792	-396		-3276	3744	-468	0
1998	-905	970	-140	-75		-885	970	-180	-95

Forrás: Saját számítás.

Amikor az ár rugalmasság abszolút értékben kisebb, mint $0,25$, akkor a nettó társadalmi veszteség minden évben kevesebb, amikor nagyobb – 1997 kivételével –, minden évben több. A kereslet ár rugalmasságának változásával a fogyasztói többlet értékei, valamint az adófizetők terhei is módosultak. A $-0,1$ -es értéknél a fogyasztói többlet csökkent, viszont az adófizetők terhei mérséklődtek. Ellentétesen alakul a helyzet $-0,4$ -es értéknél, amikor a fogyasztói többlet és az adófizetők kiadásai egyaránt növekedtek. (Lásd a 2. táblázatot.)

A magyarországi mezőgazdasági exporttámogatásokkal kapcsolatban felmerülő visszatérő kritika, hogy a mezőgazdasági támogatásokkal általában megcélzott réteghez, tehát a termelőkhöz a támogatásnak csak töredéke jut el. A támogatások túlnyomó része a vertikális csatorna más szereplőihöz, főleg a kereskedőkhöz kerül. Abban az esetben ugyanis, ha a vertikális csatorna szereplői közötti piacokon mindenhol a klasszikus értelemben vett verseny zajlik, ahol mindenki árelfogadó, a támogatások kis természetes veszteség mellett eljutnak a termelőkhöz.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy fenti modellünkkel egy olyan állapotot szimuláltunk, amelyben tökéletesen versenyző piacot feltételezünk a búzavertikum egyes piacain, illetve a kormányzati akarat teljesülését, amely szerint a támogatásokkal a termelőket kell segíteni, érvényesnek tekintettük. Természetesen a termelők nem minden esetben közvetlen haszonélvezői a támogatásoknak, mivel az export lebonyolítását nem ők, hanem a kereskedők végzik. A termelők exportértékesítésből való kimaradásának számos oka lehet, mint például a piaci ismeretek, a megfelelő eszközök vagy szakemberek hiánya.

Udovecz és szerzőtársai [1995] munkájából – amit 15 termék vertikális költség-árszerkezetének vizsgálatára alapoztak – kiderül, hogy a jövedelem aránytalan élvezője minden esetben a forgalmazó, mivel a ¹jövedelmekből és a költségekből való részesedés különbsége meghaladta a 20 százalékot.

Vizsgálatainknál a költségekből való részesedés függvényében a vertikumban képződött összes jövedelem elosztását tekintették alapnak a termelők, feldolgozók és kereskedők között. A vizsgált termékek közül hét termékpálya esetében tapasztalták az aránytalan jövedelemelosztást a vertikum szereplői között.

Gorton és szerzőtársainak [1999] kutatása a közép- és kelet-európai országokban az élelmiszer-vertikum szereplőihöz juttatott pénzügyi támogatásokat, illetve ezek torzulásait vizsgálta. A transzferek mérésének módszere a termelői támogatás (PSE–Producer Subsidy Equivalent) és a fogyasztói támogatás (CSE–Consumer Subsidy Equivalent) számításán alapszik az élelmiszerlánc egyes fázisaiban (termelő – elsődleges feldolgozó – másodlagos feldolgozó – kiskereskedő – fogyasztó).

A kutatás eredményének összevont értékeiből kiderül, hogy Magyarországon 1996-ban a termelőket megadóztatták, és a termelők jobban jártak volna, ha támogatások nélkül, a világpiaci árak mellett folytatták volna termelésüket. Az eredményekből kitűnik, hogy a támogatások főleg a közvetítőket hozták jobb helyzetbe, míg a fogyasztók fizették meg a feldolgozók és a kereskedők által realizált nyereségeket, hiszen az összevont fogyasztói támogatás értéke 1996-ban –37.

A tanulmányban a tej, sertés, marha, csirke mellett vizsgálták a búza termékpályáját is. A számítások eredménye azt mutatja, hogy a búzatermelők, -feldolgozók és a fogyasztók egyaránt veszteségeket szenvedtek el a támogatások által. A transzferek nyertesei 1997-ben egyértelműen a kereskedők, hiszen a termelői támogatás értéke 8.

A modell azon feltételezését, amely szerint az exporttámogatás a termelőkhöz kerül, az 1998-ban a takarmánybúzára, valamint malmi és euro minőségű búzára biztosított támogatások sem támasztják alá, hiszen a támogatási összegek nagyobb részben kereskedőkhöz jutottak el.

¹ A szerzők a verseny torzulásának tekintik, ha a vertikumszintű jövedelemből és költségből való részesedés aránya meghaladja a 20 százalékpontos különbséget.

A szakminisztérium rendeletei alapján² a takarmánybúza kivitelének támogatásából 50 vállalkozás részesült. A vállalkozások 98 százaléka volt jogi személyiségű társaság. A jogi személyiségű társaságon belül 2 szövetkezet, 34 korlátolt felelősségű társaság és 12 részvénytársaság volt. A támogatásokból egy betéti társaság, illetve egy közhasznú társaság is részesült.

A malmi, valamint euro minőségű búzára fordított szubvenció kedvezményezettje 44 vállalkozás volt 1998-ban. A vállalkozások 20 százaléka (9) volt részvénytársaság, 66 százaléka (29) korlátolt felelősségű társaság, 7 százaléka betéti társaság, 2 százaléka (1) szövetkezet, és ketten (4 százalék) mint egyéni vállalkozók részesültek a támogatásból.

1998-ban összesen 233 587 tonna támogatott takarmánybúzát szállítottak ki, amelyre az illetékes minisztérium 350 381 ezer forintot fordított. A malmi, valamint euro búzára fizetett exporttámogatás 235 791 ezer forint volt, amely 146 116 tonna búza kiszállításának felelt meg (lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat

Búzaexport-támogatások 1998-ban

Takarmánybúza									
Rt.		Kft.		Bt.		Szövetkezet		Kht.	
Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint
46 080	69 120	176 664	264 996	5880	8 821	4345	6 528	616	925
Malmi, valamint euro minőségű búza									
Rt.		Kft.		Bt.		Szövetkezet		Egyéni vállalkozó	
Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint
29 368	46 330	102 474	162 466	13 118	24 684	219	439	935	1 871

Forrás: Az Agrárintervenció Központ adatai alapján saját számítás.

A takarmány és malmi, valamint euro minőségű búza exportált mennyisége összesen 379 703 tonna, erre a mennyiségre kifizetett támogatás 586 172 ezer forint. Az összes kifizetett támogatás 97 százalékát (571 521 ezer forint) 19 vállalkozás kapta, amely az exportált mennyiség 98 százalékát helyezte el külföldön. Ezen vállalkozások között 1 betéti társaság, 7 részvénytársaság és 11 korlátolt felelősségű társaság szerepel.

A vállalkozások tevékenységi körét illetően a következők mondhatók el: A vállalkozások 68 százaléka nem foglalkozik termeléssel, kizárólag kereskedelmi tevékenységet folytat. Ők a kétféle termékre összesen kifizetett támogatási érték 40 százalékát (228 862 ezer forint) kapták 1998-ban.³

4. táblázat

A kereskedők részesedése az exporttámogatásból 1998-ban

Takarmánybúza és malmi, valamint euro minőségű búza					
Rt.		Kft.		Bt.	
Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint	Tonna	Ezer forint
256 100	393 568	110 084	168 175	6 358	9 778

Forrás: Az Agrárintervenció Központ adatai alapján saját számítás.

² 24/1998 (IV.17) FM rendelet, 51/1998 (VI.26) FM rendelet, 13/1998 (VIII.28) FVM rendelet.

³ A vállalkozások tevékenységi körére vonatkozó információkat az AIK adatbázisából kaptuk.

Magyarországon a mezőgazdasági termékek exportja meghatározó, ezen belül a gabonafélék, illetve a búza kivitele jelentős súllyal vesz részt, amely hozzájárul a teljes külkereskedelmi mérleg hiányának csökkentéséhez.

A külpiacon való értékesítést a kormányzat szubvencionálhatja, a támogatásoknak azonban számos közgazdasági hatása lehet. Az exporttámogatások befolyásolják a kibocsátást, és ezen keresztül az árakat. Az árak változásának eredményeként a bevételek és kiadások is egyaránt módosulhatnak, a változások összességéként a társadalom veszteségeket könyvelhet el. A szubvenciók hatása azonban attól is függ, hogy milyen nagy a támogatást nyújtó ország, illetve, hogy ott hogyan alakul a kereslet és a kínálat rugalmassága.

Közgazdasági általános parciális egyensúlyi modellünk segítségével számszerűsítettük a magyar búza exportjára kifizetett támogatások termelőkre, fogyasztókra, adófizetőkre gyakorolt hatását, majd ezek után számszerűsítettük a holtteher veszteséget. A modell keretfeltételeinek meghatározása után, az elvégzett számításokból világosan látszik, hogy a támogatások nyertesei a termelők voltak, hiszen a vizsgált időszakban a termelői többlet minden esetben pozitív értékeket mutat. A fogyasztók, az adófizetők, valamint az egész társadalom veszteségeket könyvelhetett el a szubvenció eredményeként. A társadalom az exporttámogatások miatt a legnagyobb veszteséget 1997-ben szenvedte el, amikor a búza exporttámogatásának eredményeként a nettó jóléti veszteség 444 ezer dollár.

A támogatások kedvezményezettjei azonban Magyarországon igazából a kereskedők, akikhez a pénz jelentős része áramlott. Ezt az állítást támasztják alá Gorton és szerzőtársai, valamint Udovecz és szerzőtársai által készített tanulmányok, illetve az 1998-as évre a búza exportjára kifizetett támogatási adatok is, amelyekből világosan látszik, hogy a támogatások főleg a közvetítőket hozzák jobb helyzetbe, míg a fogyasztók fizették meg a kereskedők által realizált nyereséget.

Felhasznált irodalom

- Abbott, P. C. – Paarlberg, P. L. – Sharples, J. A. [1987]: Targeted Agricultural Export Subsidies and Social Welfare. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 69., no. 4., november, 723–732. o.
- Alston, J. M. – Carter, C. A. – Smith, V. H. [1993]: Rationalizing Agricultural Export Subsidies. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 75., no. 4., november, 1000–1009. o.
- Anania, G. – Bohman, M. – Carter, C. [1992]: US Export Subsidies in Wheat: Strategic Trade Policy or Expensive Beggar – Thy-Neighbour Tactic?, *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 74., no. 3., augusztus, 535–545. o.
- Bohman, M. – Carter, C. A. – Dorfman, J. H. [1991]: The Welfare Effects of Targeted Export Subsidies: A General Equilibrium Approach. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 73., no. 3., augusztus, 693–702. o.
- Brander, J. A. – Spencer, B. J. [1985]: Export Subsidies and International Market Share Rivalry. *Journal of International Economics*, vol. 18., no. 3–4., május.
- Debatisse, M. L. [1998]: Hungary, A Successful Agriculture and Food Economy in Permanent Search for Higher Competitiveness. The World Bank, Europe and Central Asia Regional Office.
- Éder T. [1994]: Az állam szerepe az Egyesült Államok gabonaágazatában. *Európa Fórum*, 5. évfolyam, 2. szám.
- Fertő I. [1999]: Az Európai Unió közös agrárpolitikájának gazdaságtana. I. A CAP eszközei és hatásai. *Közgazdasági Szemle*, XLV. évfolyam, július–augusztus.
- Fertő I. [1999]: Az agrárpolitika modelljei. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gardner, B. [1983]: Efficient Redistribution through Commodity Markets. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 65., no. 2., május, 225–234. o.

- Gardner, B. L. [1995]: Rationalizing Agricultural Export Subsidies: Comment. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 77., no. 1, február, 205–208. o.
- Gorton, M. – Buckwell, A. – Davidova, S. [1999]: Transfers and distortions along CEEC food Supply Chains. In: *Tangermann, S. – Banse, M. [2000]: Central and Eastern European Agriculture in the Expanding European Union*. CAB International.
- Guba F. [2000]: Transzferek és torzulások az átalakuló élelmiszer-gazdasági vertikumokban. *Értekezéstervezet*, Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem.
- Houck, J. P. [1986]: *Elements of Agricultural Trade Policies*. Macmillan Publishing Co., Inc., New York.
- Just, R. E. – Hueth D. L. – Schmitz, A. [1982]: *Applied Welfare Economics and Public*. Prentice -Hall, Inc., New Jersey.
- Knutson, R. D. – Penn, J. B. – Boehm, W. T. [1995]: *Agricultural and Food Policy*. Prentice-Hall, Inc., New Jersey.
- Laird, S. [1997]: Quantifying Commercial Policies. In: *Francois, J. F. – Reinert, K. A. (eds) [1997]: Applied Methods for Trade Policy Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- McCalla, A. – Josling, T. E. [1985]: *Agricultural Policies and World Markets*. Macmillan Publishing Company, New York.
- Mészáros S. – Spitzszky M. – Udovecz G. [2000]: Az EU-csatlakozás várható agrárgazdasági hatásai. Nem publikált vitaanyag, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.
- Mohácsi K. [1996]: A gabonaágazat versenyképességét befolyásoló tényezők. Műhelytanulmány, Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, Vállalatgazdaságtan tanszék.
- Pasour, E. C. [1990]: *Agriculture and The State, Market Processes and Bureaucracy*. Holmes and Meier, New York.
- Roberts, I. – Love, G. – Field, H. – Klijn, N. [1989]: *U.S. Grain Policies and The World Market*. Australian Government Publishing Service, Canberra.
- Tanka E. [1997]: A közvetlen exporttámogatások rendszere az Európai Unióban. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.
- Tweeten, L. [1992]: *Agricultural Trade, Principles and Policies*. IT Publications, London.
- Udovecz G. – Orbánné N. M. – Mészáros S. [1994]: Az exporttámogatás közgazdasági tartalma az élelmiszer-vertikumok különböző fázisaiban. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.
- Udovecz G. – Kertész R. – Pátkai J. [1995]: Költség- és jövedelemarányok az átalakuló agrárgazdaság főbb termékpályáin. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.

EURÓPAI UNIÓ

A rovat a Külügyminisztérium támogatásával jött létre

A balti régi és az európai integráció

IFJ. SIMON GYÖRGY

A szerző az Európai Unió keleti bővítésének esélyeit a balti államok: Észtország, Lettország és Litvánia szempontjából vizsgálja. A tagsági kritériumokat szem előtt tartva elemzi ezen államok integrációs törekvéseit és gazdasági teljesítményét. Véleménye szerint a térségben jelenleg a legjobb csatlakozási esélyekkel Észtország rendelkezik. Ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy belátható időn belül a piaci reformok és általában a demokratikus átalakulás terén ugyancsak jó eredményeket elért Lettország és Litvánia is az EU tagjává váljon.

Bevezető

Az utóbbi évtizedben az Európai Unióhoz való csatlakozást számos átalakuló ország tűzte ki célul. Az európai integráció vonzáskörébe új régiók kerültek, melyek közül az egykori Szovjetunió területén a Baltikum emelhető ki. A balti köztársaságok a két világ-háború között már voltak önálló államok. A peresztrojka idején 1990. március 11-én Litvánia, május 4-én Lettország, majd 1991. augusztus 20-án Észtország újból kinyilvánította függetlenségét, amit a Szovjetunió Államtanácsa 1991. szeptember 6-án ismert el. Ezt követően a három ország szeptember 17-én az ENSZ, október 15-én az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (1995. január 1-jétől Szervezet) tagja lett. 1993. május 13-án Észtország, 14-én Litvánia, 1995. február 10-én pedig Lettország az Európa Tanácsba is felvételt nyert.

Az újonnan önállósult balti államok külpolitikájában az európai integrációba való bekapcsolódás kezdettől fogva prioritást élvezett. Ezt azonban nem egymás rovására, hanem a kölcsönös segítségnyújtás alapján kívánták elérni. Így a nemzetközi közösségbe való integrálódással párhuzamosan ezek az államok a regionális politikai és gazdasági együttműködés fejlesztése céljából 1991-ben létrehozták konzultatív interparlamentáris testületüket, a Balti Közgyűlést. A következő év elején megegyezés született a három ország közötti csaknem összes kereskedelmi korlátozás megszüntetéséről és a közös vízümpolitika bevezetéséről. 1992 márciusában megalakult a Balti Államok Tanácsa, melynek tagjai szeptember 12-én Tallinban szabad kereskedelmi és regionális biztonsági megállapodást kötöttek. A balti köztársaságok vámrendszerét egységesíteni hivatott

Ifj. Simon György, a KSH munkatársa.

egyezmény 1996 júniusában lépett életbe, 1996 júliusában és 1998 januárjában pedig regionális együttműködési programokat fogadtak el.

Jelen cikk keretében a figyelem homlokterébe Észtország, Lettország és Litvánia integrációs törekvéseit és gazdasági teljesítményét, az említett országok és az Európai Unió kapcsolatait, valamint a brüsszeli bizottság balti politikáját állítjuk. A balti államok integrációs politikáját az EU tervezett keleti bővítésének tükrében mutatjuk be.

A balti államok csatlakozási stratégiája

A függetlenség visszaszerzésével a balti államok számára megnyílt az Európai Község, majd Unió tagországaihoz való felzárkózás lehetősége. Ez a felzárkózás magában foglalja az EU 1993-ban Koppenhágában meghatározott csatlakozási kritériumainak teljesítését, amelyek a demokratikus államrend és a működőképes piacgazdaság megteremtésére, a politikai, gazdasági és monetáris unió céljai, valamint az *acquis communautaire*, vagyis a közösségi jogrendszer elfogadására vonatkoznak (Palánkai [1995] 404. o.).

A balti államok csatlakozási stratégiája a demokratikus átalakulást elősegítő reformok végrehajtására és az Európai Unióval való együttműködés fejlesztésére épül. A gazdasági életben e reformok a liberalizáció, stabilizáció és privatizáció megvalósítására, a vállalatok restrukturálására, az infrastruktúra, a pénzügyi és szociális szféra átalakítására irányulnak. Ebből kiindulva a térség országainak gazdaságpolitikáját alább az integrációs törekvések szemszögéből vizsgáljuk.

Észtország. A balti régió államai közül a gazdasági és társadalmi átalakulás a legkövetkezetesebben eddig az Észt Köztársaságban valósult meg. A reformok egyik első lépéseként Észtországban 1990 szeptemberében életbe lépett a lízingtörvény, amit decemberben az állam kereskedelmi monopóliumának megszüntetése, a kiskereskedelmi és a szolgáltatási szférában működő állami vállalatok magánkézbe adásáról szóló törvény hatályba helyezése követett. A kiskereskedelmi árreform az árak fokozatos felszabadítására és az állami támogatások csökkentésére vagy megszüntetésére irányult. Ezzel egyidejűleg az észt kormány rendeletet hozott az állami vállalatok átalakításáról. 1991 júniusában törvényt léptettek életbe a tulajdonreform alapjairól, szeptemberben a külföldi befektetésekről,¹ októberben pedig a mezőgazdasági földek értékesítéséről. A telekommunikációról 1991 októberében külön törvényt fogadtak el. A kisvállalatok magánosítása 1991 decemberében kezdődött, amikor a villamosenergia-szolgáltatásról szóló törvény is jogerőre emelkedett.

Miután 1992 elején Oroszország a kőolaj és a nyersanyagok árát világpiaci szintre emelte, Észtország kereskedelmi kapcsolatai a volt szovjet köztársaságokkal gyakorlatilag összeomlottak, ami hiperinflációhoz és a termelés visszaeséséhez vezetett. A tallini kormány radikális stabilizációs programot fogadott el, és olyan intézkedéseket foganatosított, melyeknek köszönhetően Észtország a reformországok élvonalába került. A stabilizációs program sarokpillérét az 1992 júniusában bevezetett nemzeti valuta: az észt korona,² továbbá az IMF javaslatára létrejött valutatanács (currency board) és a szigorú fiskális politika képezte. Ugyanakkor olyan csödtörvény lépett hatályba, amely

¹ Észtországban 1989–1998 között összesen 1 467 ezer dollár külföldi működő tőkét fektettek be, ami egy főre átszámítva 1005 dollárt jelentett (1998-ban 387 dollár). A GDP volumenéhez viszonyítva a külföldi közvetlen beruházás 1998-ban a balti térségben legmagasabb, 10,9 százalékos szintet ért el. Lásd IMF [1999b] 62. o.

² Az észt korona árfolyamát kezdetben a német márkához kötötték, 1999. január 1-jétől pedig az euróhoz (Weber – Taube [1999] 26. o.).

erősítette a pénzügyi fegyelmet és segítette a gazdasági átalakulást. Novemberben megalkult az első külföldi tulajdonú bank, s kezdetét vette a nagyvállalatok privatizációja, decemberben pedig liberalizálták a fogyasztói árak túlnyomó részét. (Lásd: Fischer – Sahay, 2000 és Taagepera, 1993.)

1993 áprilisában törvényben szabályozták a bankok tevékenységét. Májusban a kormány szavatolta a központi bank függetlenségét. Júniusban hatályba lépett az értékpapírokról, a kárpótlási alapról és a tulajdonjogokról szóló törvény, megszületett a versenytörvény, továbbá átfogó törvényt fogadtak el a privatizációról, amely többek között lehetővé tette, hogy az állampolgárok vagyonyjegyekhez jussanak. Létrehozták az értékpapír-felügyeletet is. Az Észt Privatizációs Ügynökséget a következő hónapban, a versenyhivatalt pedig októberben állították fel. 1993 novemberében a külkereskedelem liberalizálásának előmozdítása, a GATT előírásaihoz való igazodás céljából az összes vámtarifát megszüntették. Decemberben az észti parlament jóváhagyta az árszabályozásról szóló törvényt a villamosenergia-szektor számára.

1994 januárjában bevezették az uniós követelményeknek megfelelő általános formai és a progresszív jövedelemadót, s feloldották a nem vámjellegű kereskedelmi korlátozásokat. Ily módon Észtország a világ egyik legliberálisabb külkereskedelmi rendszerével rendelkező államává vált. Augusztusban kormányrendeletet hoztak a befektetési alapokról és az állami vállalatok részvényeinek nyilvános eladásáról. Ugyanebben a hónapban megvalósult az észti korona konvertibilitása a fizetési mérleg vonatkozásában. (Lásd: Venesaar – Hachey, 1995.)

1995 februárjában sor került az első állami tulajdonú bank privatizálására, s hatályba lépett a kereskedelmi kódex. 1996 májusában rendeletet hoztak a pénzmosás ellen. Ezzel egyidejűleg megalakult a tallini tőzsde, amely tevékenységét a következő hónapban kezdte meg. Novemberben átfogó törvény született az energiaellátásról.

1998 júniusában az észti országgyűlés törvényt fogadott el a nyugdíjrendszer reformjáról, melynek realizálásában nagy szerepet szántak az előző évben alakult önkéntes magánnyugdíjpénztáraknak. Ezzel párhuzamosan az egészségügyben a családi orvosok hatékony hálózatának kiépítésére törekedtek. Októberben életbe lépett a bankbetétek biztosításáról szóló törvény, s jóváhagyták az EU előírásainak megfelelő új versenytörvényt. (Haavisto, 1997, EBRD, 1999, IMF, 1999b és Norgaard, 1996.)

A privatizációs programot nagyjából 1997-re valósították meg. Ennek eredményeként a pénzügyi szektor szinte teljesen magánkézbe került. A távközlés területén az állam 1998-ban 27 százalékra csökkentette részesedését az *Eesti Telekom* nevű társaságban, melynek részvényeit 1999 februárjától a tallini tőzsdén is jegyzik. Megfelelő ütemben halad a vasutak magánosítása is. A földreform azonban még messze van a befejezéstől, mivel 1998 végére az állami tulajdonú mezőgazdasági földeknek csupán 26 százalékát tudták privatizálni.³ A magánszektor részesedése a GDP előállításában 1999 közepére elérte a 75 százalékot, ami a balti térségben a legmagasabb szint (EBRD [1999] 24. o.).

Az Európai Közösség 1991 augusztusában ismerte el a független Észt Köztársaságot, amely decemberben a PHARE-program kedvezményezettje lett. E program keretében 1992–1997 között 134,3 millió ECU-t kapott, többek között 32,4 milliót az infrastruktúra, 28,1 milliót az állami közigazgatás, 26,1 milliót a magánszektor, 16,4 milliót az oktatás és szakképzés, 3,5 milliót a környezetvédelem és nukleáris biztonság, 3 milliót a mezőgazdaság és 2,9 milliót a szociális szféra fejlesztésére.⁴ A tallini kormány 1992

³ Lásd az Észt Privatizációs Ügynökség honlapját az interneten (<http://www.eea.ee>).

⁴ A PHARE-program keretében nyújtott támogatásokról szóló adatok forrása mind a három balti államnál az Európai Bizottság első főigazgatóságának weboldala: (<http://europa.eu.int/comm/dg1a/phare/index.htm>).

májusában kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást írt alá az EK-val, amit 1994 júliusában szabad kereskedelmi szerződéssé változtattak. Ez a szerződés 1995. január 1-jén lépett érvénybe. A társult tagságot biztosító Európai Megállapodást 1995. június 12-én kötötték meg, jogerőssé azonban csak 1998. február 1-jén vált. 1995. november 24-én Észtország az Unióban való teljes jogú tagság iránti kérelmet nyújtott be, s decemberben az Európai Tanács madridi határozatának megfelelően a tagjelöltek listájára került. Tekintettel a piaci reformok és a demokratizáció terén elért haladásra, az Európai Bizottság 1997 decemberében a csatlakozási tárgyalások megkezdését javasolta, amire 1998. március 31-én került sor. Ezen kívül a külgazdasági liberalizáció lehetővé tette, hogy 1999 májusában megállapodás szülessen az Észt Köztársaság felvételéről a Világkereskedelmi Szervezetbe (WTO). (IMF, 1999b, Kaminski, 1999, Verheugen, 1999 és Weber – Taube, 1999.)

Az Európai Bizottság legutóbbi jelentésében (Estonia, 1999) arra a megállapításra jutott, hogy Észtországban olyan korszerű gazdaság működik, ahol a piaci erők akadálytalanul tudnak érvényesülni. Az észt kormány jelenleg is folytatja azokat a szerkezeti reformokat, amelyek az uniós csatlakozás feltételeit képezik. E reformok keretében az állami közigazgatás racionalizálására, az önkormányzatok és a regionális egészségügyi alapok konszolidálására, a pénzügyi szektor felügyeletének egységesítésére, a nyugdíjrendszer átalakítására törekszik. A tallini kormány kiemelt figyelmet fordít a gazdaságirányítás fejlesztésére, a vámhatóság és a szabványellenőrző testületek szerepének erősítésére, a földreform felgyorsítására, az élelmiszeripar restrukturálására, valamint olyan költségvetési intézmények létrehozására, amelyek biztosítanák az EU csatlakozási támogatásának hatékony felhasználását. Az ország a koppenhágai kritériumoknak politikai téren is nagyjából megfelel azzal a kivétellel, hogy az orosz ajkú kisebbség beilleszkedése az észt társadalomba a megfelelő állami támogatás hiánya miatt továbbra is komoly probléma.

Lettország. A függetlenség visszaállítása után Lettországban széles körű társadalmi konszenzus alakult ki az európai integrációba való bekapcsolódást illetően, melynek köszönhetően a rigai kormány aktív reformpolitikába kezdett. A nyugati tőke támogatásának megnyerése érdekében 1991 novemberében törvényt léptettek életbe a külföldi befektetésekről,⁵ s megkezdték a kisvállalatok privatizálását. Decemberben a versenytörvényt is jogerőre emelték. A béreket és a fogyasztói árak nagy részét 1992 januárjában liberalizálták, amikor sor került az áfa bevezetésére is. 1992 májusában kétszintű bankrendszert hoztak létre. Júniusban stabilizációs programot fogadtak el, hatályba helyezték a privatizációs törvényt, s kezdetét vette a nagyvállalatok magánosítása. Ezzel egyidejűleg feloldották a külkereskedelmi korlátozások többségét, júliusban pedig liberalizálták a kamatlábakat.

1993 februárjában lehetővé tették a mezőgazdasági földek szabad adásvételét. 1993 márciusában bevezették a lett nemzeti valutát, a latot, melynek konvertibilitása a fizetési mérleg vonatkozásában a következő év júniusában valósult meg. 1993. májusban életbe lépett a társasági törvény. A rigai tőzsde, amely hivatalosan 1993 decemberében alakult meg, 1995 júliusában kezdte meg működését. 1994 februárjában létrehozták a Lett Privatizációs Ügynökséget. Az első állami bankot 1995 októberében privatizálták. (Dreifelds, 1996, Fischer – Sahay, 2000, Norgaard, 1996 és Venesaar – Hachey, 1995.)

A privatizáció részben közvetlen eladások, részben pedig vagyonjegyek kibocsátása révén indult meg, de kezdetben elmaradt a többi reform mögött, s 1997-től kapott új

⁵ Lettországban 1989–1998 között összesen 1 645 ezer dollár külföldi működő tőkét fektettek be, ami egy főre átszámítva 666 dollárt tett ki (1998-ban 111 dollár). A GDP volumenéhez viszonyítva a külföldi közvetlen beruházás 1998-ban 4,3 százalék volt. Lásd IMF [1999b] 62. o.

lendületet. Ennek eredményeként a kis- és középvállalatok többsége magánkézbe került. A kormányzó elit egy része azonban akadályozta a legnagyobb infrastrukturális vállalatok magánosítását, a versenyképes és jól szabályozott gazdasági környezet kialakulását. (Dreifelds, 1996, IMF, 2000, *Norgaard*, 1996 és *Penikis*, 1997.) Ennek ellenére 1999 közepére a magánszektor részesedése a GDP előállításában elérte a 65 százalékot (EBRD [1999] 24. o.).

Az energiaszektor szabályozását 1996 júniusában külön tanácsra bízta. Az energiaárakat közelebb hozták a világpiaci szinthez, s csökkentették az energiaszektor adósságait. 1996 szeptemberében hatályba lépett a csődtörvény, 1997 júniusában pedig az Európai Unió előírásainak megfelelő új versenytörvény. 1998 januárjában felállították a trösztellenes hivatalt. A magánnyugdíjrendszerről júliusban, az energiaellátásról és a biztosításról szeptemberben vezettek be az uniós követelményekkel összhangban lévő törvényt. (EBRD, 1999 és *Penikis*, 1997.)

Az Európai Közösség 1991 augusztusában ismerte el a független Lettországot, amelyre a PHARE-programot decemberben terjesztette ki. E program keretében a Lett Köztársaság 1992–1997 között 174,1 millió ECU-t kapott, többek között 39,7 milliót a magánszektor, 34,7 milliót az infrastruktúra, 28,4 milliót az állami közigazgatás, 17,5 milliót az oktatás és szakképzés, 11,6 milliót a szociális szféra, 6,6 milliót a környezetvédelem és nukleáris biztonság, 0,8 milliót pedig a mezőgazdaság fejlesztésére. (Forrás: lásd a 4. lábjegyzetet.) A rigai kormány 1992 májusában kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást írt alá az EK-val, amit 1994 júliusában szabad kereskedelmi szerződéssé változtattak. Ez a szerződés 1995. január 1-jén lépett érvénybe. Az Európai Megállapodást Riga és Brüsszel között 1995. június 12-én kötötték meg, jogerőssé pedig 1998. február 1-jén vált. 1995. október 13-án Lettország az Unióban való teljes jogú tagság iránti kérelmet nyújtott be, s decemberben az Európai Tanács madridi határozatának megfelelően a tagjelöltek listájára került. A csatlakozási tárgyalásokat Lettországgal az Európai Unió 2000. február 15-én kezdte meg. 1999 februárjában a Lett Köztársaságot felvették a Világkereskedelmi Szervezet tagjai közé. (EBRD, 1999 és *Verheugen*, 1999.)

Az Európai Bizottság értékelése szerint (Latvia, 1999) Lettország olyan működő piacgazdasággal rendelkezik, amely a makroökonómiai stabilitás fenntartása és a szerkezeti reformok folytatása esetén, középtávon az Európai Unióban is állni tudja a piaci erők nyomását. Gazdaságpolitikájában a lett kormány az EU követelményeit tartja szem előtt. Olyan intézkedéseket fogantat, amelyek a központi és helyi közigazgatás erősítésére, az anyagi infrastruktúra kulcsfontosságú elemeinek korszerűsítésére, a korrupció elleni küzdelem folytatására irányulnak, és lehetővé teszik az EU csatlakozási támogatásának hatékony felhasználását. Észtországhoz hasonlóan Lettország az uniós tagság politikai kritériumainak is nagyjából megfelel. A brüsszeli bizottság azonban elvárja, hogy belátható időn belül a rigai kormány a nyelvtörvény rendelkezéseinek enyhítésén kívül további lépéseket tegyen az orosz kisebbség helyzetének javítása érdekében.

Litvánia. A balti államok közül a szovjet rendszertől a legsúlyosabb örökséget Litvánia kapta, ami a torz árstruktúrában, a makroökonómiai egyensúly hiányában, a mezőgazdaságnak és a könnyűiparnak a szolgáltatások rovására történő fejlesztésében nyilvánult meg. Ráadásul a függetlenség visszaszerzése után sokat romlottak a kereskedelmi cserearányok is annak következtében, hogy Oroszország a Litvániába irányuló energia- és nyersanyagexport árait világpiaci szintre emelte. A magas infláció és a független Államok Közösségével folytatott kereskedelem összeomlása a termelés és az életszínvonal nagymértvű visszaesését vonta maga után. (Lásd: *Vardys – Sedaitis*, 1996.)

A negatív jelenségek kiküszöbölése, a nyugat-európai országokhoz való felzárkózás érdekében a litván kormány a gazdasági stabilizáció és reformok átfogó programjának

megvalósításába kezdett. 1991 februárjában életbe lépett a privatizációs törvény, melynek értelmében létrehozták a Litván Állami Privatizációs Ügynökséget, s megindult a kuponos privatizáció. Júliusban a vilniusi parlament kárpótlási törvényt fogadott el. A szerkezeti reformok kezdete Litvániában 1992-re tehető, amikor a pénzpiacok, a nem mezőgazdasági import és a tőkeáramlás⁶ széles körű liberalizációjára került sor. 1992 szeptemberében létrehozták a kétszintű bankrendszert, életbe léptették a csődtörvényt és megalapították a vilniusi tőzsdét, amely 1993 szeptemberében kezdte meg tevékenységét. 1992 októberében felszabadították a hazai árak túlnyomó részét. Novemberben hatályba helyezték a versenytörvényt és felállították a versenyhivatalt.

A szigorú fiskális politika alátámasztására 1993 júniusában bevezették a litván nemzeti valutát, a litast, és liberalizálták a külkereskedelmi rendszert. Az 1994 áprilisában létrejött valutatanács a restriktív monetáris politika egyik alappillérvé vált. 1994 májusában bevezették az általános forgalmi adót, és megvalósult a litas konvertibilitása a fizetési mérleg vonatkozásában. Júliusban a parlament elfogadta a társasági törvényt, és életbe lépett a földtörvény. Októberben eltörölték a kiviteli vámokat, decemberben pedig hatályba helyezték a központi bankról szóló törvényt. (Lásd: *Fischer – Sahay*, 2000 és *Venesaar – Hachey*, 1995.) 1995 januárjában a litván szejm törvényt fogadott el a kereskedelmi bankokról. Márciusban hatályba lépett az energiaellátásról szóló törvény. Júniusban befejeződött a privatizáció első, kuponos fázisa, s a következő hónapban kezdetét vette a készpénzért történő magánosítás. 1996 februárjában felállították az értékpapír-felügyeletet. Augusztusban külföldi tulajdonba került az ország első nagybankja. 1997 februárjában az energiaszektor független felügyelet alá helyezték. Októberben az uniós előírásoknak megfelelő új csődtörvényt léptettek életbe. 1998 júniusában részben privatizálták a *Lietuvos Telekomas* nevű távközlési társaságot, augusztusban pedig hatályba helyezték a távközlésről szóló törvényt. 1999 januárjában bevezették a tőkejövedelem-adót. Áprilisban életbe lépett az új EU-konform versenytörvény. Júniusban a vilniusi parlament törvényt fogadott el a magánnyugdíjalapokról. (EBRD, 2000, *Grigorian*, 2000, *Haavisto*, 1997, IMF, 1999c és *Norgaard*, 1996)

A szerkezeti reformok eredményeként a vagyontárgyak realizálása révén magánkézbe került csaknem az összes kisvállalat és az ipari üzemek kb. 60 százaléka. Több közüzemi és infrastrukturális vállalatot 1996-ban nagy külföldi befektetőknek adtak el. A földreform és az agrárágazat privatizálása terén is jelentős eredményeket sikerült elérni. A megművelt földterület csaknem 40 százaléka egyéni gazdálkodók tulajdonába ment át.⁷ Mindennek következtében a magánszektor 1999 közepén 70 százalékkal járult hozzá a GDP előállításához (EBRD, 1999, 24. o.). A vilniusi kormány a Világbank támogatásával hatékonyabb és igazságosabb szociális biztonsági háló létrehozására törekszik, és tervezi a közoktatás és egészségügyi ellátás átfogó reformjának végrehajtását is.

Az Európai Közösség 1991 augusztusában ismerte el a független Litvániát, amelyre a PHARE-programot decemberben terjesztette ki. E program keretében az ország 1992–1997 között 228,2 millió ECU-t kapott, többek között 70,3 milliót az infrastruktúra, 53,9 milliót a magánszektor, 29,3 milliót az állami közigazgatás, 26,5 milliót az oktatás és szakképzés, 7,2 milliót a szociális szféra, 4,5 milliót a mezőgazdaság, 3,5 milliót a környezetvédelem és nukleáris biztonság, 0,5 milliót pedig a civil társadalom intézményeinek fejlesztésére. (Forrás: lásd a 4. lábjegyzetet.) Észt és lett partnereihez hasonlóan a litván kormány 1992 májusában kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapo-

⁶ Litvániába 1989–1998 között összesen 1566 ezer dollár külföldi működő tőke áramlott, ami egy főre átszámítva 422 dollárt tett ki (1998-ban 249 dollár). A külföldi közvetlen beruházás 1998-ban a GDP volumenének 8,7 százalékát érte el. Lásd: IMF [1999b] 62. o.

⁷ A Litván Állami Privatizációs Ügynökség adatai szerint (<http://www.randburg.com/li/privagency.html>).

dást írt alá az EK-val, amit 1994 júliusában szabad kereskedelmi szerződéssé változtattak. Ez a szerződés 1995. január 1-jén lépett érvénybe. Az Európai Megállapodást Vilnius és Brüsszel között 1995. június 12-én kötötték meg, jogerőssé pedig 1998. február 1-jén vált. 1995. december 8-án Litvánia a teljes jogú uniós tagság iránti kérelmet nyújtott be, s ugyanebben a hónapban az Európai Tanács madridi határozatának megfelelően a tagjelöltek listájára került. A csatlakozási tárgyalásokat Litvániával az Európai Unió 2000. február 15-én kezdte meg. (EBRD, 1999 és Verheugen, 1999.)

Az Európai Bizottság megítélése szerint (Lithuania, 1999) Litvánia komoly eredményeket ért el a működő piacgazdaság kialakításában, és jó úton halad afelé, hogy a reformok következetes folytatása esetén középtávon az Európai Unióban állni tudja a piaci erők nyomását. A litván kormány határozott erőfeszítéseket tett az energiapolitika területén, s az európai integráció iránti elkötelezettsége jeléül döntést hozott az ingalinai atomerőmű bezárásáról. Az ország azonban csak korlátozott haladást tudott elérni az energia-, agrár- és bankszektor rejtett kvázifiskális deficitjeinek kezelése terén, melyek negatív következményei az 1998-as orosz pénzügyi válság során mutatkoztak meg. A vilniusi kormány olyan gazdaságpolitikai intézkedéseket fogantatott, amelyek a központi és helyi közigazgatás erősítésére, a mezőgazdaság és élelmiszeripar restrukturálásának felgyorsítására, az állami szubvenciók korlátozására irányulnak, és lehetővé teszik az EU csatlakozási támogatásának hatékony felhasználását. Noha Litvánia az uniós tagság politikai kritériumainak is megfelel, a korrupció elleni küzdelem és az igazságszolgáltatás reformja a brüsszeli bizottság véleménye szerint továbbra is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

A balti régió gazdasági helyzete

A társadalmi-gazdasági átalakulás, a szerkezeti reformok végrehajtása során a balti államoknak számos nehézséggel kellett szembenézniük, amit elsősorban a szovjet piacról való kiszorulás, a fél évszázad alatt kiépült gazdasági kapcsolatok megszakadása okozott.

1. táblázat

A bruttó hazai termék (GDP) változási üteme
(évi átlag, százalék)

Megnevezés	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Észtország	-13,6	-14,2	-9,0	-2,0	4,3	3,9	10,6	4,0
Lettország	-10,4	-34,9	-14,9	0,6	-0,8	3,3	8,6	3,6
Litvánia	-6,2	-4,3	-16,0	-9,5	3,5	4,9	7,4	5,2
Oroszország	-5,0	-14,5	-8,7	-12,7	-4,1	-3,5	0,8	-4,6
EU	1,8	1,2	-0,4	2,7	2,4	1,6	2,5	2,7
Világ	2,5	3,2	3,6	4,8	4,3	4,6	4,2	2,2*

* Becslés.

Forrás: EBRD [1999]; IMF [1999a]; OECD [1999c].

Az 1. táblázat adataiból látható, hogy a kilencvenes évek első felében Közép- és Kelet-Európa más átalakuló országaihoz hasonlóan a Baltikumban is nagyarányú gazdasági visszaesés ment végbe. Az ezt követő fellendülés Észtországban és Litvániában 1995-ben, Lettorságban 1996-ban kezdődött. 1991 és 1998 között azonban a GDP évi átlagban Litvániában 2,2, Észtországban 2,4, Lettorságban 6,7 százalékkal csökkent.

Ugyanakkor a szomszédos Oroszországban is a lettországihoz hasonló 6,7 százalékos visszaesés következett be. Ezzel szemben az Európai Unióban 1,8, a világgazdaságban pedig 3,7 százalékos növekedés ment végbe.

2. táblázat

Az egy főre jutó bruttó hazai termék
(devizaárfolyamon és vásárlóerő-paritáson, USD)

Ország	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
<i>Devizaárfolyamon</i>							
Észtország	3633	2737	2646	2692	3227	2981	3211
Lettország	4141	2416	2055	2143	2483	2061	2242
Litvánia	3961	3034	1635	1567	1854	2128	2587
Oroszország	3647	2973	2649	2197	2347	2908	3034
<i>EU</i>	<i>19076</i>	<i>20724</i>	<i>18730</i>	<i>19850</i>	<i>22670</i>	<i>23042</i>	<i>21618</i>
<i>Vásárlóerő-paritáson</i>							
Észtország	5056	4148	3970	4032	4331	4626	5278
Lettország	5293	3575	3186	3328	3409	3612	3962
Litvánia	5442	4397	3796	3511	3705	3945	4251
Oroszország	6045	5490	5052	4480	4380	4289	4401
<i>EU</i>	<i>16149</i>	<i>17089</i>	<i>17156</i>	<i>17992</i>	<i>18644</i>	<i>19520</i>	<i>20545</i>

Forrás: Easterly – Hairong Yu [2000]; KSH [1999]; OECD [1998], [1999a] és [1999b].

3. táblázat

A fogyasztói árindex szerinti infláció üteme
(százalékos változás az előző évhez képest)

Megnevezés	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Észtország	210,5	1076,0	89,8	48,0	29,0	23,0	11,2	8,2
Lettország	172,0	951,2	108,0	36,0	25,0	17,6	8,4	4,7
Litvánia	224,7	1021,0	410,4	72,1	39,5	24,7	8,9	5,1
Oroszország	92,7	1526,0	875,0	311,4	197,7	47,8	14,7	27,8
<i>EU</i>	<i>5,1</i>	<i>4,2</i>	<i>3,4</i>	<i>3,1</i>	<i>3,1</i>	<i>2,5</i>	<i>2,0</i>	<i>1,7</i>
<i>Világ</i>	<i>17,3</i>	<i>16,7</i>	<i>18,5</i>	<i>25,8</i>	<i>14,7</i>	<i>8,5</i>	<i>6,0</i>	<i>5,8</i>

Forrás: EBRD [1999]; IMF [1999a]; New Cronos Eurostat-adatbázis.

A Szovjetunió felbomlása után a gazdasági válság hatására jelentősen megnöttek a fejlettségi szintbeli különbségek a balti köztársaságok és az Európai Unió között. A 2. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy 1991 és 1997 között a devizaárfolyamon számított egy főre jutó bruttó hazai termék színvonala az EU átlagához képest Észtországban 19,0 százalékról 14,9 százalékra, Lettországon 21,7 százalékról 10,4 százalékra, Litvániában 20,8 százalékról 12,0 százalékra, míg Oroszországban 19,1 százalékról 14,0 százalékra esett vissza. Vásárlóerő-paritáson számítva, az egy lakosra jutó GDP Európai Unióhoz mért szintje a szóban forgó időszakban Észtországban 31,3 százalékról 25,7 százalékra, Lettországon 32,8 százalékról 19,3 százalékra, Litvániában 33,7 szá-

zalékról 20,7 százalékra, Oroszországban pedig 37,4 százalékról 21,4 százalékra csökkent. Így a kilencvenes évek végén a balti államok közül Észtország állt legközelebb az uniós átlaghoz.

A 3. táblázat adataiból kiszámítható, hogy 1991 és 1998 között az infláció évi átlagos üteme Lettorszáiban 84,6, Észtországban 93,4, Litvániában 124,1, míg Oroszországban 208,0 százalékot tett ki. Ugyanakkor ez az ütem az Európai Unióban mindössze 3,1, a világgazdaságban pedig 14,0 százalék volt. Észtországban és Litvániában 1992-ben Oroszországhoz hasonlóan hiperinflációra is sor került. Az infláció magas ütemének kialakulásában nagy szerepe volt az Észtországot 1992-ben, Lettországot és Litvániát 1995-ben megrázó pénzügyi válságnak, amely a Szovjetunió felbomlásának, továbbá a makroökonómiai stabilizáció érdekében folytatott sokkterápia és a bankszektor kezdetben alacsony hatékonyságú irányítása hatására következett be. A válság kialakulásához Lettorszáiban és Litvániában a korrupció terjedésének kedvező túlzottan liberális hitelpolitika is hozzájárult. (Lásd: *Fleming – Chu – Bakker*, 1996 és *Garcia-Herrero*, 1997.)

4. táblázat

Az egy foglalkoztatottra jutó reálbérek
(százalékos változás az előző évhez képest)

Ország	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Észtország	2,0	10,0	6,0	2,0	8,0	7,0
Lettország	5,0	12,0	-0,4	-6,2	12,2	6,1
Litvánia	-39,0	14,2	3,2	4,1	13,9	14,7
Oroszország	0,4	-8,0	-28,0	6,0	5,0	-13,0
EU	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>	1,0	1,3	1,4

Forrás: New Cronos Eurostat-adatbázis.

A 4. táblázat adatai a bérek és keresetek alakulását mutatják be. Az egy foglalkoztatottra jutó reálbérek 1993–1998 között évi átlagban számítva Lettorszáiban 4,6, Észtországban pedig 5,8 százalékkal emelkedtek. Litvániában viszont ugyanebben az időszakban 0,4 százalékkal csökkentek. Oroszországban ennél sokkal nagyobb, 7,1 százalékos visszaesés következett be. A rendelkezésre álló adatok alapján az is megállapítható, hogy a reálbérek növekedési üteme a balti államokban a kilencvenes évek második felében meghaladta az EU átlagát.

Milyen szerkezeti változások történtek a balti gazdaságokban az elmúlt évtized folyamán? Erről kapunk képet az 5. táblázat adatai alapján. Az 1992–1997 közötti időszakban Észtországban és Lettorszáiban a bruttó hazai terméken és a foglalkoztatottságon belül egyaránt számottevően csökkent a mezőgazdaság súlya. Litvániában ez a csökkenés a GDP-t tekintve kisebb mértékű volt, sőt a foglalkoztatottság szerkezetében az agrárszféra még növelte is részesedését. A termelés volumenében és az összlétszámában az ipar részaránya is jelentősen visszaesett, ami a hagyományos piacok elvesztésével és az ágazat strukturális problémáival függött össze. Hasonló volt a helyzet az építőiparban is, amely azonban Észtországban és Litvániában növelte GDP-n belüli részarányát. Ugyanakkor a térség mindhárom országában lényegesen nagyobb lett a szolgáltatások gazdasági szerepe.

A GDP és a foglalkoztatottság szerkezete
(százalékban, nemzetgazdaság = 100)

Év	GDP (folyó áron)				Foglalkoztatottság			
	Mező- gazdaság	Ipar	Építőipar	Szolgál- tatások	Mező- gazdaság	Ipar	Építőipar	Szolgál- tatások
<i>Észtország</i>								
1992	12,5	27,5	4,6	55,4	19,0	27,6	7,9	45,5
1993	9,9	22,0	5,9	62,2	16,6	25,6	7,4	50,4
1994	8,8	21,2	5,6	64,4	14,6	25,1	7,2	53,1
1995	7,1	20,1	4,7	68,1	10,5	28,6	5,4	55,5
1996	6,7	19,8	5,2	68,3	10,0	27,8	5,7	56,5
1997	6,1	19,0	5,2	69,7	9,4	26,1	7,3	57,2
<i>Lettország</i>								
1992	16,5	27,9	4,7	50,9	20,0	25,3	6,6	48,1
1993	10,7	27,9	3,9	57,5	19,5	23,1	5,5	51,9
1994	8,4	22,5	5,3	63,8	19,3	21,0	5,5	54,2
1995	9,4	24,3	4,4	61,9	18,5	20,4	5,4	55,7
1996	7,9	22,9	4,1	65,1	18,3	19,8	5,7	56,2
1997	5,1	23,8	4,2	66,9	18,5	20,2	5,8	55,5
<i>Litvánia</i>								
1992	13,0	35,3	4,7	47,0	19,6	28,9	9,1	42,4
1993	13,9	33,4	5,0	47,7	22,5	25,7	7,1	44,7
1994	10,1	25,5	6,8	57,6	23,4	22,5	6,6	47,5
1995	10,7	30,2	6,5	52,6	23,8	21,2	7,0	48,0
1996	11,2	23,7	6,5	58,6	24,2	20,1	7,2	48,5
1997	10,5	22,5	6,9	60,1	21,8	20,0	7,1	51,1

Forrás: New Cronos Eurostat-adatbázis; ILO [1999]; UN [1999a] és [1999b].

Költségvetési hiány vagy többlet a GDP százalékában

Ország	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Észtország	-0,3	-0,7	1,3	-1,3	-1,9	2,2	-0,3
Lettország	-0,8	0,6	-4,0	-3,9	-1,7	0,1	-0,8
Litvánia	0,5	-3,3	-5,5	-4,5	-4,5	-1,8	-5,8
Oroszország	-42,6	-15,9	-9,7	-5,9	-9,1	-8,1	-5,4

Forrás: EBRD [1999] 217, 241, 245, 261. o.

A rendszerváltás után a költségvetési deficit a balti államok számára nem jelentett annyira súlyos problémát, mint Oroszország esetében. Sőt mi több, a régió országaiban az államháztartás mérlege bizonyos években még többletet is mutatott. A költségvetés hiányát Észtország 1992 és 1998 között következetesen 3 százalék alatt tudta tartani. Így már megfelelt egy fontos elvárásnak az Európai Unió tagállamai számára meghatározott maastrichti konvergenciakritériumok közül is, melyek teljesítése az integráció magasabb

szintjét jelentő Gazdasági és Monetáris Unióba (EMU) való belépéshez szükséges (lásd a 6. táblázatot). Az 1998-as orosz válság Litvániában komoly fiskális problémákhoz vezetett, melyek hosszú távú hatása negatívan befolyásolhatja a csatlakozási esélyeket.

A 7. táblázat adataiból megállapítható, hogy 1992 és 1998 között a külkereskedelmi forgalom összvolume Észtországban 1012 millióról 6495 millió dollárra, Lettorszáiban 1640 millióról 5152 millió dollárra, Litvániában 2183 millióról 9442 millió dollárra, Oroszországban pedig 79 023 millióról 133 156 millió dollárra nőtt. Ugyanakkor a külkereskedelmi mérleg hiánya Észtországban 90 millióról 1115 millió dollárra, Lettorszáiban 40 millióról 1130 millió dollárra duzzadt, míg Litvániában a 101 millió dolláros pozitív szaldó 1518 millió dolláros deficitbe csapott át. Oroszország ezzel szemben a szóban forgó időszakban 5055 millióról 15 164 millió dollárra növelte külkereskedelmi szuficitjét.

Az import exportfedezettsége Észtországban 83,7 százalékról 70,7 százalékra, Lettorszáiban 95,2 százalékról 64,0 százalékra, Litvániában 109,7 százalékról 72,3 százalékra csökkent, míg Oroszországban 113,7 százalékról 125,7 százalékra nőtt. A világkereskedelemben a balti régió 0,06 százalékról 0,2 százalékra, Oroszország 1,0 százalékról 1,2 százalékra emelte részesedését. Ennek kapcsán megjegyzendő, hogy Észtország a Nyugat-Európába irányuló orosz tranzitszállításoknak köszönhetően a kilencvenes évek elején a világ egyik legjelentősebb színesfémexportőre volt.

7. táblázat

A külkereskedelmi forgalom volume
(folyó áron, millió USD)

Ország	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Export</i>							
Észtország	461	812	1226	1697	1813	2294	2690
Lettország	800	1054	1022	1368	1488	1838	2011
Litvánia	1142	2026	2029	2706	3413	4192	3962
Oroszország	42039	44297	67542	81096	88599	88326	74160
Világ*	3743	3744	4260	5123	5352	5535	5445
<i>Import</i>							
Észtország	551	957	1583	2363	2832	3419	3805
Lettország	840	1051	1322	1947	2286	2686	3141
Litvánia	1041	2180	2234	3404	4309	5340	5480
Oroszország	36984	32806	50518	60945	68828	73613	58996
Világ*	3859	3802	4318	5180	5422	5627	5534

* Milliárd USD.

Forrás: EBRD [1999] és IMF [1999a].

Mekkora súlya van a külkereskedelemnek a balti gazdaságokban? Mint a 8. táblázat adataiból látható, az 1993-tól 1998-ig terjedő időszakban a térség államainak külkereskedelmi nyitottsága jóval meghaladta a szomszédos Oroszországét. E nyitottság mértékét tekintve kezdetben Litvánia Észtország és Lettorság előtt állt, a kilencvenes évek végére azonban az első helyre Észtország került. Az Észk Köztársaság jelenleg a világ egyik legnyitottabb gazdaságával rendelkezik, s a Baltikumban a legkevésbé van ráutalva az Oroszországgal fenntartott kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokra.

8. táblázat

**A külkereskedelem aránya a GDP-hez viszonyítva
(folyó áron, %)***

Ország	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Észtország	108,1	123,2	114,7	106,3	123,4	125,1
Lettország	96,1	64,3	74,8	73,4	80,1	80,5
Litvánia	156,1	100,9	101,4	97,8	99,4	88,3
Oroszország	45,8	42,6	40,9	36,7	36,0	48,6

* A külkereskedelem az export és import összege.

Forrás: lásd az előző táblázatnál.

9. táblázat

**Az Európai Unió részesedése a balti államok külkereskedelmében
(százalékban)**

Ország	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Export</i>							
Észtország	41,8	48,3	47,8	54,0	51,0	48,6	55,1
Lettország	39,6	33,4	39,3	44,0	44,7	48,9	56,6
Litvánia	21,1	19,7	29,9	36,4	32,9	32,5	38,0
<i>Import</i>							
Észtország	44,0	60,4	63,2	66,0	64,6	59,2	60,1
Lettország	29,4	27,4	40,7	49,9	49,2	53,2	55,3
Litvánia	9,0	22,0	32,0	37,1	42,4	46,5	50,2

Forrás: Estonia [1999], Latvia [1999], Lithuania [1999] és UN [1997].

10. táblázat

**Észtország külföldi adósságai
(folyó áron, millió USD)**

Mutató	1992	1993	1994	1995	1996	1997
<i>Összefoglaló adósságadatok:</i>						
Teljes adósságállomány	58,4	153,9	186,0	286,4	405,3	658,4
Ebből:						
hosszú lejáratú hitelek	47,7	96,1	117,0	164,8	220,4	296,4
IMF-hitel felhasználása	10,7	57,5	61,0	91,9	77,9	54,0
rövid lejáratú hitelek	0,0	0,3	8,0	29,7	107,0	308,0
Kamatfizetések	1,3	5,7	10,8	14,5	18,7	27,1
Teljes adósságszolgálat	3,8	18,4	26,4	21,3	43,0	53,9
<i>Főbb aggregátumok:</i>						
Nemzeti össztermék (GNP)	4171,7	3970,3	3976,5	4792,6	4360,0	4674,6
Áru- és szolgáltatásexport	664,3	1173,2	1777,7	2636,7	3032,9	3724,5
Áru- és szolgáltatásimport	725,1	1256,8	2058,5	2920,9	3531,7	4403,0
Devizataralékok	197,5	389,2	446,4	583,0	639,8	760,0
Folyó fizetési mérleg	36,2	21,6	-166,3	-157,8	398,3	-561,9
Devizataralékok / import (hó)	3,3	3,7	2,6	2,4	2,2	2,1

Forrás: The World Bank [1999] 220. o.

Az Európai Unió részesedése a balti államok külkereskedelmében a függetlenség visszaszerzése után jelentős mértékben megnőtt. A kilencvenes évek végén ez a részesedés az exportban Lettországból, az importban viszont Észtországból volt a legnagyobb. (Lásd a 9. táblázatot.)

A balti államok adóssághelyezete, melynek rendezése a nemzetközi gazdasági kapcsolatok terén az európai integrációhoz való felzárkózás legfontosabb kritériumát képezi, külön figyelmet érdemel. Ennek alakulását alább a Világbank adatai alapján, országonként mutatjuk be.

A 10. táblázat adataiból kiszámítható, hogy 1992 és 1997 között Észtország külső adósságállománya a GNP 1,4 százalékáról 14,1 százalékára, az exportnak pedig 8,8 százalékáról 17,7 százalékára nőtt. Az exporthoz viszonyítva a kamatfizetések 0,2 százalékról 0,7 százalékra, a teljes adósságszolgálat 0,6 százalékról 1,4 százalékra emelkedett. A devizatartalékok a teljes adósságállományhoz képest 338,1 százalékról 115,4 százalékra csökkentek. A folyó fizetési mérleg a GNP-hez viszonyítva 1992-ben 0,9 százalékos többlettel, 1997-ben viszont már 12,0 százalékos hiánnyal zárult.

A teljes adósságállomány szerkezetében a hosszú lejáratú hitelek aránya az 1992-es 81,7 százalékról 1997-ben 45,0 százalékra csökkent, ami ugyancsak kedvezőtlen tendenciaként értékelhető. Ugyanakkor az IMF-hitel felhasználásának részaránya 18,3 százalékról 8,2 százalékra csökkent. A rövid lejáratú hitelek, amelyek kezdetben nem játszottak számottevő szerepet, 1997-ben 46,8 százalék jutott.

11. táblázat

Lettország külföldi adósságai
(folyó áron, millió USD)

Mutató	1992	1993	1994	1995	1996	1997
<i>Összefoglaló adósságadatok:</i>						
Teljes adósságállomány	64,6	235,8	373,8	462,6	474,9	503,3
Ebből:						
hosszú lejáratú hitelek	30,0	123,6	207,5	271,0	300,6	352,4
IMF-hitel felhasználása	34,6	106,8	160,3	160,4	129,9	85,9
rövid lejáratú hitelek	0,0	5,4	6,0	31,2	44,4	65,0
Kamatfizetések	0,2	6,6	16,0	24,3	25,9	28,0
Teljes adósságszolgálat	0,2	11,0	25,6	34,3	65,0	132,6
<i>Főbb aggregátumok:</i>						
Nemzeti össztermék (GNP)	6364,9	5333,0	5474,3	6274,0	5176,0	5395,8
Áru- és szolgáltatásexport	1092,9	1605,0	1729,6	2158,7	2753,6	3048,1
Áru- és szolgáltatásimport	997,6	1266,1	1661,2	2245,7	3126,9	3470,5
Devizatartalékok	n.a.	526,4	640,7	602,1	746,1	776,3
Folyó fizetési mérleg	191,4	416,8	201,2	-16,2	-279,8	-345,0
Devizatartalékok / import (hó)	n.a.	5,0	4,6	3,2	2,9	2,7

Forrás: The World Bank [1999] 320. o.

A 11. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy 1992 és 1997 között Lettorság külső adósságállománya a GNP 1,0 százalékáról 9,3 százalékára, az exportnak pedig 5,9 százalékáról 16,5 százalékára nőtt. Az exporthoz viszonyítva a kamatfizetések 0,02 százalékról 0,9 százalékra, a teljes adósságszolgálat 0,02 százalékról 4,4 százalékra emelkedett. A devizatartalékok a teljes adósságállományhoz képest az 1993-as 223,2 százalékról 1997-

ben 154,3 százalékra csökkentek. A folyó fizetési mérleg a GNP-hez viszonyítva 1992-ben 3,0 százalékos többlettel, 1997-ben viszont már 6,4 százalékos hiánnyal zárult.

A teljes adósságállomány szerkezetében a hosszú lejáratú hitelek aránya az 1992-es 46,4 százalékról 1997-ben 70,0 százalékra nőtt. Ugyanakkor az IMF-hitel felhasználásának részaránya 53,6 százalékról 24,4 százalékra csökkent. A rövid lejáratú hitelekre, amelyek Észtországhoz hasonlóan kezdetben Lettországból sem játszottak számottevő szerepet, 1997-ben 12,9 százalék jutott.

12. táblázat

Litvánia külföldi adósságai (folyó áron, millió USD)

Mutató	1992	1993	1994	1995	1996	1997
<i>Összefoglaló adósságadatok:</i>						
Teljes adósságállomány	55,5	327,8	493,7	763,4	1226,8	1540,5
Ebből:						
hosszú lejáratú hitelek	27,3	200,2	268,3	452,5	796,7	1107,0
IMF-hitel felhasználása	23,7	120,8	196,4	261,5	273,4	270,5
rövid lejáratú hitelek	4,5	6,8	29,0	49,4	156,7	163,0
Kamatfizetések	1,1	4,0	32,5	31,3	42,4	68,4
Teljes adósságszolgálat	4,0	7,3	67,7	43,5	125,0	319,0
<i>Főbb aggregátumok:</i>						
Nemzeti össztermék (GNP)	11303,0	6118,1	5840,8	6871,9	7851,7	9386,7
Áru- és szolgáltatásexport	n. a.	2236,1	2373,3	3243,3	4264,6	5306,5
Áru- és szolgáltatásimport	n. a.	2437,6	2623,3	3965,9	5129,0	6516,0
Devizatartalékok	107,3	422,9	596,7	829,0	841,0	1064,0
Folyó fizetési mérleg	n. a.	-85,7	-94,0	-614,4	-722,6	-981,3
Devizatartalékok / import (hó)	n. a.	2,1	2,7	2,5	2,0	2,0

Forrás: The World Bank [1999] 335. o.

Mint a 12. táblázatból megállapítható, Litvánia külső adósságállománya a GNP-hez viszonyítva az 1992-es 0,5 százalékról 1997-ben 16,4 százalékra, az exporthoz képest pedig az 1993-as 14,7 százalékról 1997-ben 29,0 százalékra nőtt. 1993 és 1997 között az exporthoz viszonyítva a kamatfizetések 0,2 százalékról 1,3 százalékra, a teljes adósságszolgálat 0,3 százalékról 6,0 százalékra emelkedett. A devizatartalékok a teljes adósságállományhoz képest az 1992-es 193,2 százalékról 1997-ben 69,1 százalékra csökkentek. A folyó fizetési mérleg hiánya a GNP-ben 1993 és 1997 között 1,4 százalékról 10,5 százalékra nőtt.

A teljes adósságállomány szerkezetében a hosszú lejáratú hitelek aránya az 1992-es 49,2 százalékról 1997-ben 71,9 százalékra emelkedett. Ugyanakkor az IMF-hitel felhasználásának részaránya 42,7 százalékról 17,5 százalékra csökkent. A rövid lejáratú hitelek 1992-ben 8,1, 1997-ben 10,6 százalék jutott.

A kedvezőtlen irányú változások ellenére az eladósodottság egyik balti államban sem közelítette meg a kritikus szintet, amely a teljes adósságállomány / GDP, illetve GNP vonatkozásában az Európai Unió elvárásai szerint 60 százalék, beleértve a belső államadósságot.

Záró megjegyzések

Észtország, Lettország és Litvánia a kilencvenes években jelentős sikereket ért el az európai integrációhoz való felzárkózás terén. A balti államokban, melyek versenyképesége a világpiacon jóval felülmúlja az Európai Unióba szintén belépni kívánó balkáni országokét,⁸ létrejött a demokratikus államrend és a működőképes piacgazdaság, s komoly előrehaladás történt az uniós normákhoz való igazodás terén. A régió országai olyan csatlakozási stratégiát követtek, amely az EU-val való együttműködést, a piaci reformok előmozdítását szolgálta. E reformoknak köszönhetően viszonylag rövid időn belül liberalizálták és stabilizálták a gazdaságot, nagyjából végrehajtották a privatizációt és a vállalatok restrukturálását, s lépéseket tettek az infrastruktúra, a pénzügyi és szociális szféra korszerűsítése érdekében.

A balti és általában az átalakuló országok közül azonban egyedül Észtországban érvényesült következetesen a liberális gazdaságpolitika. Lettországban és Litvániában a politikai élet bizonyos jól körülhatárolható gazdasági és társadalmi csoportok befolyása alá került. Ennek következtében a központi kormányzat reformlépései kevésbé voltak következetesek. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a lett és a litván gazdaság aligha működhetett volna eredményesen a nemzetközi pénzügyi szervezetek támogatása nélkül. (Lásd: Csaba, 2000.)

A Baltikumban jelenleg a legjobb csatlakozási esélyekkel Észtország rendelkezik, amelyet korábban az Európai Unió tervezett keleti bővítésének első körébe soroltak. Ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy megfelelő gazdaságpolitika folytatása esetén belátható időn belül a piaci reformok és általában a demokratikus átalakulás terén ugyancsak viszonylag jó eredményeket elért Lettország és Litvánia is az EU tagjává váljon.

Irodalomjegyzék

- Csaba László [2000]: A rendszerváltozás gazdaságtana – új lehetetlenségi tétel felé? *Külgazdaság*. 44. évf. 6. sz. 4–19. o.
- Dreifelds, J. [1996]: Latvia in transition. New York: Cambridge University Press.
- Easterly, W. – Hairong Yu [2000]: Global Development Network Growth Database. The World Bank. Washington, D.C. (<http://www.worldbank.org/research/growth/GDNdata.htm>)
- EBRD [1999]: Transition report 1999: economic transition in Eastern Europe, the Baltic states and the CIS. Ten years of transition. London.
- Estonia [1999]: Regular report from the Commission on Estonia's progress towards accession. Brussels.
- Fischer, S. – Sahay, R. [2000]: The transition economies after ten years. NBER working paper. No. 7664 (április).
- Fleming, A. – Chu, L. – Bakker, M. [1996]: The Baltics – banking crises observed. The World Bank. Policy research working paper. No. 1647 (szeptember).
- Garcia-Herrero, A. [1997]: Monetary impact of a banking crisis and the conduct of monetary policy. IMF working paper. No. 97/124 (szeptember).
- Grigorian, D. [2000]: Ownership and performance of Lithuanian enterprises. The World Bank. Policy research working paper. No. 2343 (május).
- Haavisto, T. (szerk.) [1997]: Transition to a market economy: transformation and reform in the Baltic States. Cheltenham, Glo. – Northampton, MA: Edward Elgar Publishing Ltd.
- ILO [1999]: Yearbook of Labour Statistics 1999. Geneva.
- IMF [1999a]: International Financial Statistics Yearbook. Washington, D.C.
- IMF [1999b]: Republic of Estonia: selected issues and statistical appendix. IMF staff country report. No. 99/74. Washington, D.C. (augusztus).
- IMF [1999c]: Republic of Lithuania: selected issues and statistical appendix. IMF staff country report. No. 99/96. Washington, D.C. (szeptember).

⁸ A balkáni országok gazdasági helyzetéről és integrációs törekvéseiről lásd: Simon [2000].

- IMF [2000]: Latvia: selected issues and statistical appendix. IMF staff country report. No. 00/100. Washington, D.C. (augusztus).
- Kaminski, B. [1999]: The EU factor in trade policies of Central European countries. University of Maryland, College Park, and the World Bank. Policy research working paper. No. 2239 (november).
- KSH [1999]: A bruttó hazai termék nemzetközi összehasonlítása, 1996. Budapest.
- Latvia [1999]: Regular report from the Commission on Latvia's progress towards accession. Brussels.
- Lithuania [1999]: Regular report from the Commission on Lithuania's progress towards accession. Brussels.
- Norgaard, O. et al. [1996]: Baltic States after independence. Cheltenham, Glo. – Northampton, MA: Edward Elgar Publishing Ltd.
- OECD [1998]: National Accounts Main Aggregates 1960–1996. Paris.
- OECD [1999a]: Main Economic Indicators. Augusztus.
- OECD [1999b]: Main Economic Indicators. December.
- OECD [1999c]: Economic Outlook. December.
- Palánkai Tibor [1995]: Az európai integráció gazdaságtana. Budapest: AULA.
- Penikis, J. – Penikis, R. [1997]: Latvia: independence renewed. Boulder, CO: Westview.
- Ifj. Simon György [2000]: Az Európai Unió és a Balkán. *Külgazdaság*. 44. évf. 6. sz. 50–72. o.
- Taagepera, R. [1993]: Estonia: return to independence. Boulder, CO: Westview.
- The World Bank [1999]: Global Development Finance. Country Tables 1999. Washington, D.C.
- UN [1997]: International Trade Statistics Yearbook. Trade by Country 1996. New York.
- UN [1999a]: National Accounts Statistics: Main Aggregates and Detailed Tables 1995. New York. Part I.
- UN [1999b]: National Accounts Statistics: Main Aggregates and Detailed Tables 1995. New York. Part II.
- Vardys, V. – Sedaitis, J. [1996]: Lithuania: a rebel nation. Boulder, CO: Westview.
- Venesaar, U. – Hachey Jr., G. (szerk.) [1995]: Economic and social changes in the Baltic States in 1992–1994. Tallinn: Estonian Academy of Sciences – Institute of Economics.
- Verheugen, G. [1999]: European Union enlargement. A historic opportunity. The European Commission. Brussels.
- Weber, R. – Taube, G. [1999]: On the fast track to EU accession: macroeconomic effects and policy challenges for Estonia. IMF working paper. No. 99/156 (november).

A görögországi konvergenciafolyamat és állampapír-piaci következményei

CSEH ATTILA – MOSOLYGÓ ZSUZSA

A görögországi konvergenciafolyamatok számos tanulsággal szolgálhatnak a magyar csatlakozási folyamat számára. A görög példa azt mutatja, hogy a maastrichti kritériumok fiskális elemei közül az államháztartási deficitre vonatkozó előírás esetében nagy a szigorúság, míg az adósságrátára vonatkozó előírásoknál csupán a tendenciák alakulását tekintették meghatározónak. Az infláció mérséklését a külső tényezők is segítették, azonban a fiskális, monetáris és jövedelempolitika egymással együttműködve radikális mérséklést hozott. Az európai árfolyam-mechanizmusba (ERM-be) történő belépéshez kapcsolható egyszeri leértékelés 1998 márciusában így csak átmeneti emelkedést jelentett a fogyasztói árak alakulásában. A hozamok konvergenciájára jellemző volt, hogy a hosszú lejáratoknál hamarabb következett be, ám a hozamgörbe rövid oldalán, különösen a 3 hónapos lejáratnál gyakorlatilag az Európai Gazdasági és Monetáris Unióba (EMU-ba) lépés előestéjéig jelentős volt az euróhoz képesti kamatfelár. Ezért a rövid lejáratok esetén viszonylag magas reálkamatok fennmaradásával huzamosabban is számolni lehet. Az adósságkezelésben a belföldi devizában denominált kötvényeket a tervek szerint euróban denomináltra cserélnék le, s elmozdulás történik a nagyobb sorozatú és likvidebb papírok felé. A konvergencia-spekuláció részben külföldi eredetű volt, de a belföldi szereplők devizakitettsége is emelkedett azáltal, hogy a devizában történő eladósodás olcsóbbnak számított a belföldi hitelfelvételnél. A konvergenciaspekuláció (mely felértékelődési spekuláció is volt egyben) terjedelme a GDP 5 százalékát tette ki az ERM-be történő belépés után. Az árfolyam a konvergencia folyamatában kis mértékben nominálisan leértékelődött, és a reálárfolyam ingadozása nem veszélyeztette a külső egyensúlyt.

Az Európai Unió egyik legfontosabb eseménye, hogy 2001-től kibővül az EMU. Görögország lesz a 12. tagállam, amelyik bevezeti a közös valutát. Az alábbiakban áttekintjük a görög konvergenciafolyamatok legfontosabb elemeit, amelyek fontos tanulsággal szolgálhatnak a magyar integráció számára is.¹ Először a maastrichti kritériumok

¹ Az Államadósság Kezelő Központ (ÁKK) alapvető stratégiai kérdésnek tekinti, hogy az adósságkezelés felkészüljön az európai uniós csatlakozásra, valamint azt, hogy az Európai Monetáris Unió körülményeihez időben alkalmazkodjon. Ennek keretében megvizsgáltuk az egyes hasonló jegyeket felmutató uniós tagállamok tapasztalatait az uniós csatlakozás, illetve a monetáris integráció területén, és különös hangsúllyal tekintettünk az állampapírpiacra és az adósságkezelésre. A görögországi tanulmány része az ÁKK eurókonvergenciával foglalkozó stratégiai anyagának.

Cseh Attila, az Államadósság Kezelő Központ szakértője.

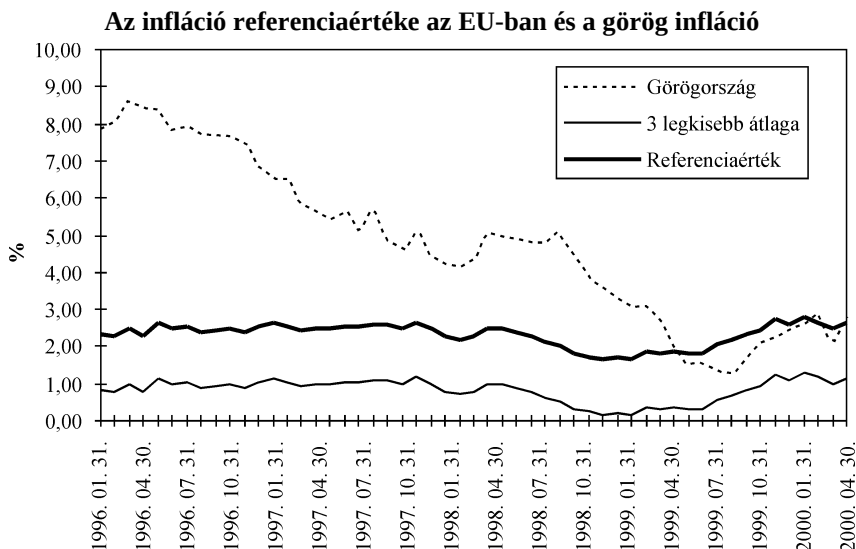
Mosolygó Zsuzsa, az Államadósság Kezelő Központ főosztályvezető-helyettese.

alakulását vizsgáljuk Görögországban, majd foglalkozunk az állampapírpiaccal, az adósságkezelés módosulásaival. Érintjük a legfontosabb monetáris-politikai szempontokat, a kamat- és árfolyam-politikát, különös figyelemmel a spekulatív tőkeáramlásra, végül a külső egyensúly helyzetét is tárgyaljuk röviden.

Az infláció

Görögország az inflációs célkitűzést 1998-ig nem tudta teljesíteni, azonban 1999 végére már sikerült az inflációt a maastrichti kritériumok által kijelölt szint alá csökkenteni. Ami az inflációs folyamat történetét illeti, 1990-ben még jelentős, 20 százalékos infláció jellemezte az országot, de középtávon az átlagos árfolyamszint stabilitását kiűző monetáris politika sikerrel járt, és 1996-ra már megfelezte az infláció szintjét. Az infláció csökkenésének trendjét az ERM-hez való csatlakozás és az azt kísérő leértékelés 1998 tavaszán megszakította ugyan, de ez csak átmeneti volt. Gazdaságpolitikai lépésként az üzemanyagok és a fűtőolaj indirekt adóját mérsékeltek, s segítette a váltást az akkori alacsony világpiaci élelmiszer- és üzemanyagárak, valamint a drachma fokozatos felértékelődése. Így 1999-ben visszatértek a lefele tartó inflációs trendhez, és 1999 végén a görög infláció már alatta maradt a 3 legalacsonyabb EU-ország inflációjának +1,5 százalékos szintnek. Az 1999 végétől jelentkező növekvő infláció ezen azóta sem változtatott, hiszen az olajárak emelkedése hasonló árnövekedést váltott ki a többi európai országban is. (Lásd az 1. ábrát.)

1. ábra

Forrás: Bloomberg.

A csökkenő inflációt több tényező is segítette. A dezinfláció egyik legfontosabb eleme a *szigorú monetáris politika* volt, mely *magas reálkamatok* mellett segítette a keresleti nyomás visszaszorítását. (Az eurózónába lépés előtti periódusban is 8 százalékos rövid oldali reálkamatszint volt jellemző!) A konvergenciát kísérő *tartós reálfelértékelődés* is kedvező hatást gyakorolt az infláció alakulására. A *bérek* területén sikerült a társadalmi partnereknek megegyezésre jutniuk, mivel a korábban harcos szakszervezetek

változtattak korábbi magatartásukon, s ez különösen 1997-től fékezte a nominális bér-emelkedési ütemeket. (Az 1997-es megállapodás még két számjegyű bérnövekedésről szólt, a 2000–2001-es pedig 3,4 százalékos növekedést tartalmaz.) Mindezek mellett az adórendszert illető változások révén a *fiskális politika* is alátámasztotta a dezinflációs politikát. Az indirekt adók tartós mérséklődése lehetővé tette, hogy az infláció 1998-ban 0,7 százalékponttal, 1999-ben 0,95 százalékponttal csökkenjen. A kissé lassabb béremelést társadalmi szinten elfogadhatóbbá tette, hogy mindez együtt járt az adók csökkenésével, és így a rendelkezésre álló jövedelem nem csökkent olyan drasztikusan. Az infláció csökkenéséhez számos *exogén tényező* is hozzájárult. Ilyen volt a kereskedelmi partnerországokat jellemző alacsony infláció (néhol defláció), a hosszú ideig csökkenő kőolaj- és nyersanyagárak, valamint a gyakran kedvező mezőgazdasági termés miatti alacsony élelmiszerárak.

A várakozások szerint Görögországban az infláció 2000-ben és 2001-ben is 2-2,5 százalék körüli szintet érhet el, ami valószínűleg továbbra is megfelel a referenciaértéknek.

A fiskális helyzet

1990-ben Görögország *fiskális* szempontból még messze volt a kívánatostól. A deficit szokatlanul nagy, 16 százalékos mértékű volt, amely az évtized közepére, a maastrihti kritériumokhoz történő konvergálással a felére mérséklődött (1996-ban 7,8 százalék), 1999-ben pedig már a kritériumokat is teljesítették. A költségvetési deficit csökkenését főleg a bevételek növekedésével (és így az elsődleges egyenleg növelésével), illetve az adósságszolgálat csökkenésével (az alacsonyabb infláció következtében alacsonyabb kamatkiadással) érték el. A kamatkiadások radikális csökkenését jelzi, hogy arányuk a GDP 11 százalékáról 7,5 százalékra esett, ám a fiskális szigor fontos eleme volt a növekvő elsődleges aktívum is. (Lásd az 1. táblázatot.)

1. táblázat

A költségvetés és az elsődleges egyenleg a GDP százalékában

	Görögország			
	1996	1997	1998	1999
Költségvetési deficit	-7,8	-4,6	-3,1	-1,6
Elsődleges egyenleg	3,1	4,3	5,4	5,8

Forrás: Convergence report [2000], 21. o.

A bevételek növekedését nemcsak a gazdaság növekedéséből következő többletbevétel eredményezte, hanem komoly adópolitikai lépések következménye is volt. 1994-ben kiszélesítették az adó alapját, és komoly harcot kezdtek az adóelkerülők ellen, és így az adóbevételek összegyűjtésében is jelentős hatékonyságnövekedést értek el. 1996–97-ben csökkentették az adó alóli mentességet, ugyanakkor megnövelték a pénzügyi intézményeket terhelő adókat, bevezették a vagyonszármazékokat, valamint az állampapírok hozamát is adófizetési kötelezettséggel terheltek. Görögországban a beruházási kiadásokhoz az EU strukturális alapjai jelentősen és egyre növekvő mértékben járulnak hozzá. A kormányzati beruházások mértéke – az infrastrukturális fejlesztésekhez kapcsolódóan – az 1995-ös 3,2 százalékos GDP-hez viszonyított szintről 1999-re 4,2 százalékra növekedett.

A csatlakozást követően a görög államháztartási deficit tovább csökken a várakozások szerint, és a gazdaság növekedési üteme is javuló tendenciát mutat, egy szóval a

görögországi folyamatokat tartósnak és fenntarthatónak vélik. Az államháztartási deficit várhatóan $-1,2$ százalékos lesz 2000-ben, $-0,2$, illetve $+0,2$ százalékos 2001-ben, valamint 2002-ben. Mivel az elsődleges egyenleg a tervek szerint változatlanul 6 százalékos körül maradna, így a költségvetési pozíció javulását az adósságszolgálat mértékének mérséklődésétől várják.

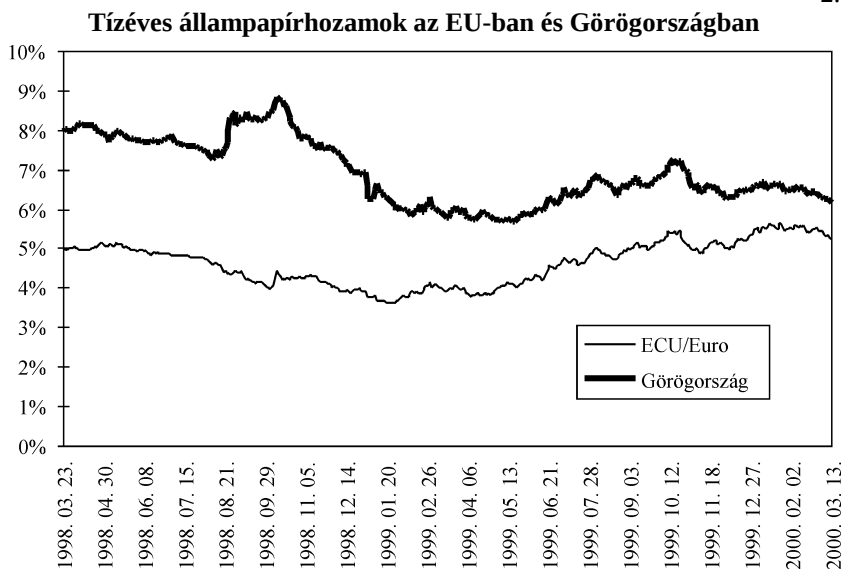
Látható, hogy az Európai Monetáris Unióhoz történő csatlakozásról való döntésnél Görögország esetében is *meglehetősen rugalmasan kezelték az adósságrátára vonatkozó kritérium teljesítésének kérdését*. Görögországban az adósság GDP-hez viszonyított mértéke 1996-ban 111,3 százalékos mértékkel érte el a csúcspontot, azóta viszont folyamatosan csökken, és a jövőben is további csökkenésre lehet számítani, aminek mértéke azonban a látványos költségvetési állapotjavulás, valamint a gazdaság növekedése ellenére is kissé lassulhat. Ennek az az oka, hogy a görög adósság változásában sok olyan tényező játszik közre, amelynek a deficit alakulására nincs hatása (például külföldi adósságon érzékelhető árfolyamváltozás, valamint az eddig is jellemzően adósságcsökkentésre fordított privatizáció mértékének jövőbeni csökkenése).

A jelenlegi előrejelzések szerint az ország 2009-ben érheti el a 60 százalékos maastrichti kritériumot, mely a közzsférában további kiadáscsökkentést feltételez (például a GDP 1 százalékát kitevő védelmi költségcsökkentést), valamint a privatizációs bevételekből 10 százalékos adósságráta-csökkentést.

A hozamok

A hosszú távú hozamokra vonatkozó kritériumot a görögországi hozamok a referenciaértéknél nagyobb inflációs szint miatt 1998-ig meghaladták. Amint az infláció csökkentésére vonatkozó lépések sikerrel jártak, és a fiskális kiigazítás is meghozta az eredményeket, a hosszú távú kamatlábak egyre közeledtek az európai normák felé. Az 1990-es évek végének pénzügyi válságai (ázsiai, orosz és brazil) átmeneti időre a görög pénzpiacra is feszültségeket eredményeztek. (Lásd a 2. ábrát.)

2. ábra

Forrás: Bloomberg, ÁKK.

Az orosz adósságmoratórium után a görög hozamok és az euróhozamok közötti különbség jelentősen megnőtt. Azonban ez a növekedés csak átmeneti jellegű volt, 1998 végére már visszaállt a válság előtti hozam-különbségbeli állapot, s később pedig folytatódott ezen különbség csökkenése. A 10 éves hozamok eltérése két év alatt a 3 százalékos szintről 1 százalék alá esett, Görögország így a hozamokra vonatkozó referenciaértéket 1999 októberében teljesítette először. (Lásd a 2. táblázatot.)

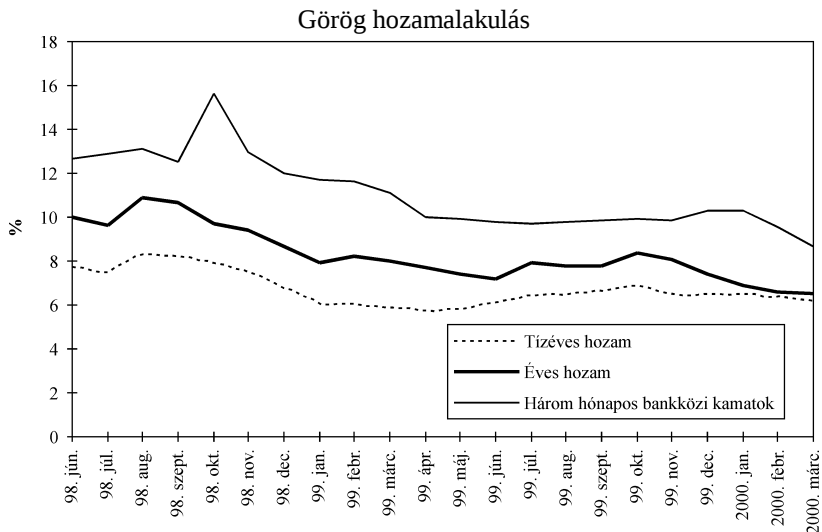
2. táblázat

Tízéves hozamok az EU-ban
(Százalékban)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000. márc.
Belgium	7,5	6,5	5,8	4,8	4,7	5,2
Németország	6,9	6,2	5,6	4,6	4,5	4,9
Spanyolország	11,3	8,7	6,4	4,8	4,7	5,1
Franciaország	7,5	6,3	5,6	4,6	4,6	5,0
Írország	8,3	7,3	6,3	4,8	4,7	5,1
Olaszország	12,2	9,4	6,9	4,9	4,7	5,1
Luxemburg	7,2	6,3	5,6	4,7	4,7	5,1
Hollandia	6,9	6,2	5,6	4,6	4,6	5,0
Ausztria	7,1	6,3	5,7	4,7	4,7	5,1
Portugália	11,5	8,6	6,4	4,9	4,8	5,2
Finnország	8,8	7,1	6,0	4,8	4,7	5,1
Dánia	8,3	7,2	6,3	4,9	4,9	5,3
Görögország	17,0	14,5	9,9	8,5	6,3	6,4
Svédország	10,2	8,0	6,6	5,0	5,0	5,4
Nagy-Britannia	8,3	7,9	7,1	5,6	5,0	5,3
Referenciaérték		9,1	8,0	6,6	6,8	7,2

Forrás: Convergence report [2000], 71. o.

3. ábra

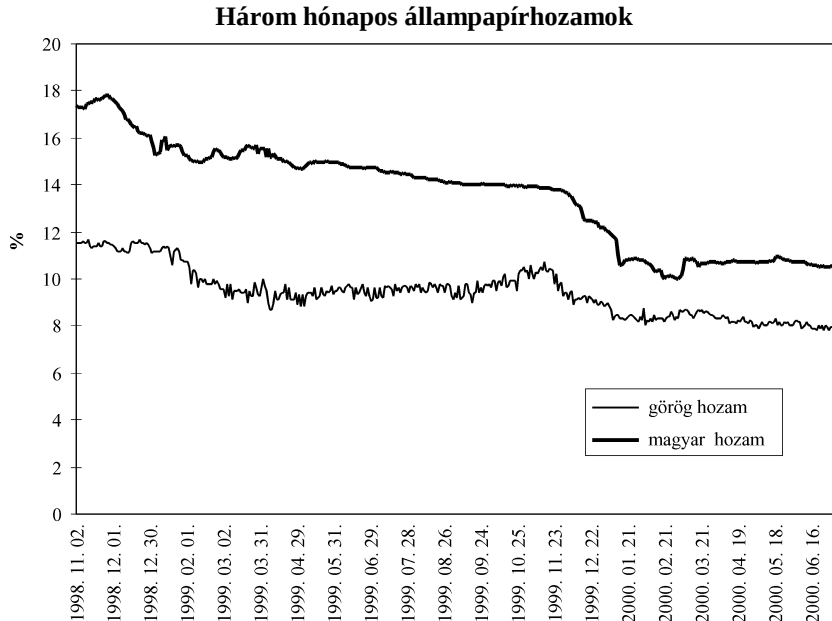
Forrás: Bloomberg.

A görög hozamgörbe inverz alakú. A csökkenő inflációs várakozások azonban ezt csak részben indokolják, hiszen az infláció szintje már így is alacsony, s azonkívül az elmúlt időszakban inkább növekedés volt tapasztalható. Megállapíthatjuk, hogy a hozamgörbe alakját a konvergenciafolyamat határozza meg alapvetően. A hosszú lejáratú hozamok alakulását a szükséges konvergencia, az ahhoz kapcsolódó gazdasági folyamatok magyarázzák, külön tárgyalást az igen magas rövid lejáratú hozamok érdemelnek. A rövid lejáratú magas reálkamatok azt a monetáris politikai szándékot tükrözik, hogy a belföldi megtakarításokat ösztönözni kívánják, ezzel is alátámasztva a sikeres (inflációs) konvergenciát. (Lásd a 3. ábrát.)

Ez az oka annak, hogy míg a hosszú lejáratú hozamok esetében a referenciaértéket teljesíti Görögország, azaz a 10 éves görög hozamok nem sokkal (1 százalékpontnál kevesebbel) haladják meg az európai átlagot, addig a rövid lejáratú hozamok esetében az eltérés jelentős. 2000 júliusában a 3 hónapos állampapírhozamok több mint 3,7 százalékponttal haladták meg a hasonló futamidejű euróhozamokat. Azonban ez a különbség jó ideje csökkenő trendet mutat. A hosszabb lejáratú hozamok esetében az eltérés a későbbiekben még tovább csökkenhet, s görög jegybanki vélemények szerint az euróhoz való csatlakozás után 0,4–0,5 százalékpontra apadhat, míg a rövid lejáratú hozamok esetében jelentős eséssel az év utolsó hónapjában számolhatunk.

A görög és az euróhozamok közötti különbség alakulása is jól mutatja, hogy a görög hozamok esése különösen jelentős volt 1998 végén, majd jelentős hozammérséklés következett be 1999 végétől kezdődően is. Ezzel szinte analóg folyamatok zajlottak le a hazai hozamokban is, mutatja ez azt is, hogy a külföldiek számára a két ország megítélése közel hasonló, valamint azt is, hogy a külföldiek magatartása milyen jelentősen befolyásolja a konvergáló országok hozamalakulását. (Lásd a 4. ábrát.)

4. ábra

Forrás: Bloomberg, ÁKK.

Az állampapírpiacon igen jelentős konvergencia ment-megy végbe a hozamokat és az államadósság szerkezetét illetően is. A pénzpiacok alapvető fejlődésen mentek keresztül az utóbbi években. 1997-ben belföldi és nemzetközi bankok részvételével egy új elsődleges forgalmazói rendszert vezettek be az állampapírok piacán. 1998-ban tértek át az elektronikus kereskedési rendszerre a másodpiacon, s ezután 1999-ben az aukciókon is. A 2000-ben felállított új adósságkezelő szerv új stratégiát dolgozott ki, melynek legfőbb célja a külföldi befektetők bevonása a görög adósság finanszírozásába. A fentieknek megfelelően az új adósságkezelő 2000 februárjában bocsátotta ki az első eurókötvényét. Ez volt az első parallel kötvény, melyet egy hasonló kondíciójú drachmakötvény kísért 2000 márciusában. Az euró bevezetésével az eddigi drachmakötvényeket a tervek szerint euróban denominált kötvényekre cserélnék, amivel nagyobb volumenű és likvidebb papírokat kívánnak kibocsátani.

Az államadósság tekintetében az adósságráta csökkenésén túl fontos változás még az átlagos hátralévő futamidő növekedése, amit a hosszabb futamidejű kötvények arányának növekedése is tanúsít. 1997–98-ban több új közép- és hosszú lejáratú (3, 5, 7, 10, 15 éves) fix kötvényt, 2 éves zéró kupont és 5, illetve 10 éves inflációhoz kötött kötvényt bocsátottak ki. Az újonnan kibocsátott drachmakötvények átlagos lejáratára az 1996-os 3,3 évről 1998-ra 4,2-re emelkedett.

A görög államadósság szerkezetére jellemző volt, hogy a külső adósság arányát növelték a 90-es években, a GDP 20,1 százalékáról 26,1 százalékra nőtt, melynek fő hajtóereje a költségvetési deficit olcsóbb finanszírozási lehetősége volt. A görögök korábban nagy összegű dollár- és yen-kötvényeket is kibocsátottak, és az ERM-be történő belépésnél a drachma leértékelése, valamint később az euró gyengülése miatt a szuverén adósság ezen eleménél 30 százalékos értéknövekedést kellett elszenvedniük.

A kormányzati külső forrásbevonásra az is jellemző volt, hogy az az erőteljes külső tőkebeáramlás idején is fennmaradt. 1998 elején, például amikor a konvergenciaspekuláció meglódult, s a magánbefektetők beözönlöttek a kötvénypiacra és a tőzsdére is, akkor az állam az első félévben 6 milliárd USA dollár összegben finanszírozta magát a nemzetközi piacokról. A devizatartalék így fél év alatt szinte megduplázódott, 11 milliárd USA dollárról 20 milliárdra emelkedett, s mind a mai napig e szint körül tartózkodik, ami 7-8 havi importnak felel meg.

A spekulatív tőke

A *spekulatív tőkeáramlás* Görögországban is komoly problémává nőtte ki magát a konvergencia erősödésével (1995-től), majd pedig az eurózónához való csatlakozás közeledtével 1998-tól felgyorsult a konvergenciaspekuláció. (A konvergenciaspekuláció olyan spekulatív jellegű tőkeáramlás, amely a hozamok konvergenciájára és a várható felértékelődésre épít.) A jegybank magasan tartotta a (rövid lejáratú) kamatokat, segítve a dezinflációs politikát, amely az erős drachma (GDR) politikáját is alátámasztotta. A befektetők egyrészt bizton számíthattak a szigorú monetáris politikára, valamint a szilárd árfolyam- elkötelezettséggel (előre rögzített árfolyam), s ez együtt jelentős hozamelőnyt produkált a külföldiek görög befektetései esetén. A központi bank a tőkebeáramlás miatti többletlikviditást különböző módon kívánta hatástalanítani. Részben kététes repo és depo felhasználásával, valamint a bankok kötelező tartalékrátájának 12 százalékra emelésével. 1997 közepétől pedig kétfajta kamatszintet határozott meg, s egy alacsonyabb kamatszintet alkalmazott bizonyos mennyiségi határokon túl. Ezek az eszközök részben hatékonyak voltak, főként azért, mert nagyobb árfolyam-ingadozásokhoz vezet-

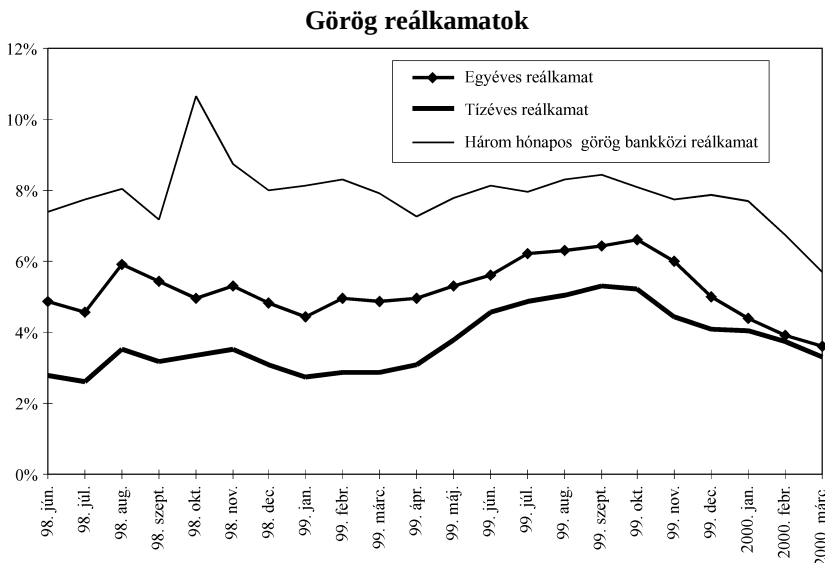
tek. A tőkebeáramlás mértékére jellemző, hogy a konvergencia- spekuláció terjedelme az 1998. márciusi leértékelés után oly mértékben erősödött, hogy a görög jegybanknak 1,7 billió drachmát sterilizált, amely a GDP 5 százalékának felelt meg. Ez a későbbiekben a drachma felértékelődése után (1998 márciusától augusztusáig 10 százalékkal) felére csökkent, s az orosz válság hatásaként pedig éppen a tőke kiáramlását kellett megakadályozni.

Bár az elmúlt években a tartós tőkebeáramlás volt az egyik legneuralgikusabb pont a monetáris folyamatok számára, mégis volt két periódus, amikor a tőke kiáramlása okozott fejtörést a monetáris politikának. A tőkekiáramlásnak Görögországban is csak egyik forrása volt a külföldi eredetű tőke kimenekülése. A másik nagyon fontos elem a pénzügyi piacok volatilitásához köthető, ami a belföldi gazdaság helyzetéből és a szereplők reakcióiból is fakadt. Ez utóbbit erősítette az, hogy a magasan tartott belföldi kamatok mellett a magánszektor külföldi eladósodása jelentősen emelkedett már 1995–96-tól kezdődően. A vállalkozói szektor hitelállományának bővülését túlnyomórészt devizahitelek adták, s a válságok idején a devizahitel-állományt is leépítették, pótlólagos devizakeresletet is teremtve. Ezek hatását csak fokozta, hogy a „minőségbe menekülés” a drachmabefektetések-től való elfordulásban is jelentkezett.

A monetáris politika

A monetáris politika fontos jellemzője – az árfolyamot illetően – az erős drachma fenntartása, s a teljes elkötelezettség az eurózónához való csatlakozás kérdésében. A kamatalakítás területén pedig a magas reálkamatok fenntartása révén kívánták a belföldi megtakarításokat fenntartani, s így a belső egyensúly javítását segíteni, valamint a dezinflációs politikát alátámasztani.

5. ábra

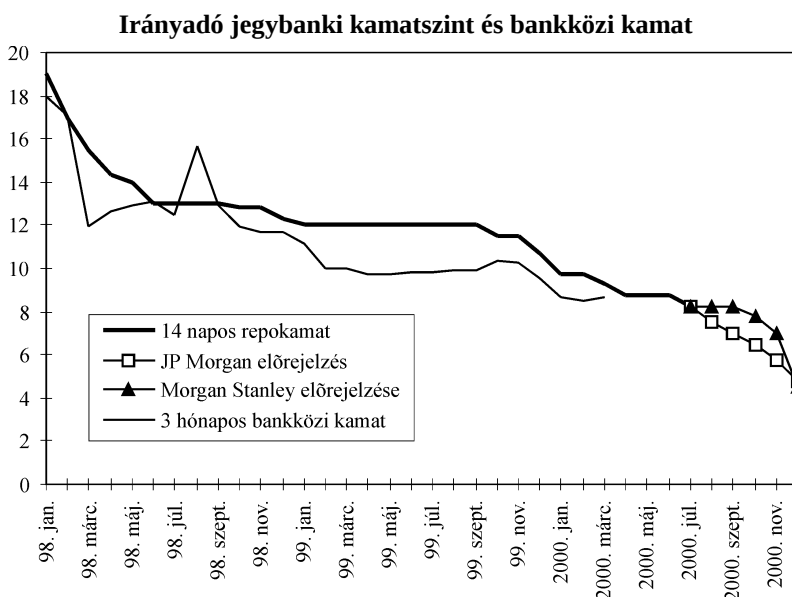

Forrás: Bloomberg, ÁKK.

A monetáris politika az adott árfolyamrezsím, valamint a konvergencia keretei között óvatos kamatsökkentési politikát folytatott. Mindezek hatására a reálkamatok igen magas szinten álltak, különösen a hozamgörbe rövid oldalán. Bár az utolsó félévben a hozamcsökkenés felgyorsult és közben az infláció csökkenése megállt, így a reálkamatok 2–4 százalékpontot estek, azonban jól látható, hogy még így is 3,5 százalék körüliek az éves és annál hosszabb lejáratú esetben. Az éven belüli lejáratoknál azonban még 6 százalék körüliek voltak 2000 közepén is. (Lásd az 5. ábrát.)

Az óvatos jegybanki kamatpolitika jól látható a 6. ábrából is. A várakozások szerint a rövid lejáratú kamatok konvergenciája most már hamarosan bekövetkezik, s az euróhoz való csatlakozás idején (2001. 01. 01.) az éven belüli kamatok közötti különbség közelít a hosszabb lejáratokban megfigyelthez.

6. ábra

Forrás: JP. Morgan, Merrill Lynch, WDR.

A rövid lejáratú kamatok ilyen mérséklődése, vagyis a jegybanki kamatpolitika szigorának enyhülése kockázatokat is rejt magában az infláció jövőbeni alakulását illetően. A banki kamatok csökkenését még segíti majd a kötelező tartalékráta 12 százalékról 2 százalékra való csökkentése (2001. 01. 01-jén) – az Európai Központi Bank szabályozásával összhangban –, a tervek szerint a feles likviditás 90 százalékát (6, 12, 18 hónapos) jegybanki betéttel kötik le. Így a tartalékráta-csökkentés likviditásbővítő hatása fokozatosan jelenik meg a bankközi piacon, a teljes többlet csak a 18 hónapos betét lejártakor, 2002 júliusában jelenik meg.

A tőkeáramlási problémák a kamatpolitikát is érintették, nem csak úgy, hogy a tartós hozamelőnyt fenntartották, hanem a válságperiódusokban is komoly szerepet kapott a kamatalakítás. Az ázsiai válság idején például az 1 napos jegybanki intervenciók kama-

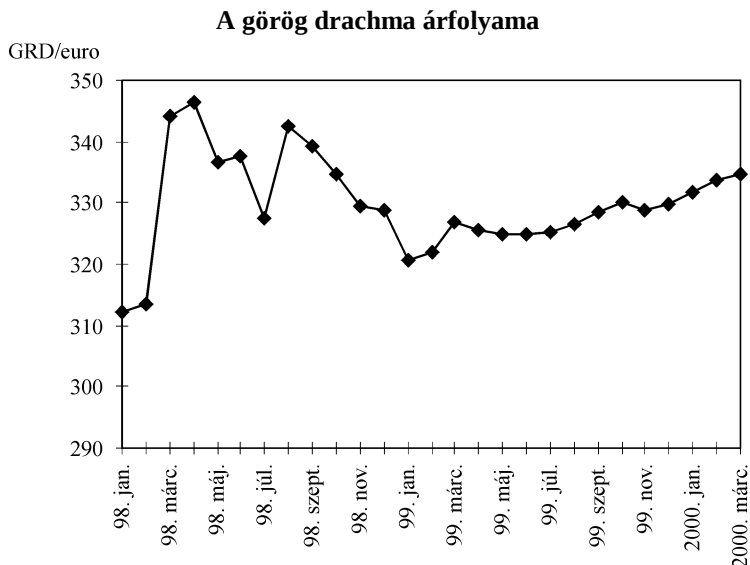
tot rövid időre 170 százalékra emelték, hogy megakadályozzák a tőke kiáramlását. S a kamatok nem csökkentek vissza gyorsan a válság előtti szintjükre. Az 1–3 hónapos bankközi kamatok még fél évvel később, az 1998. márciusi leértékelés idején is 15 százalék körül voltak. Ekkortól kezdődően egészen 1999 őszéig pedig a jegybanki kamatszintet alig csökkentették az erőteljes antiinflációs elkötelezettség és a pénzügyi stabilitás fenntartásának okán.

Az árfolyam-alakulás

1998 márciusában egy 12,3 százalékos egyszeri leértékelés után Görögország belépett az ERM-be. Középarfolyamként 357 drachma/ECU árfolyamot állapítottak meg. 1999. január 1-jén az euró bevezetésével pedig az új árfolyamrendszerbe, az ERM2-be léptek be. A középarfolyamot 353,109 drachma/euróban határozták meg. Gyakorlatilag az ERM2-ben a centrumtól +/- 15 százalékkal lehet eltérni, azonban a görögök 2,5 százalékos leértékelődés esetére is már intervenciót helyeztek kilátásba, a felértékelődést a sáv szélég elfogadhatónak tartották. S az időszak nagy részében ezen szűkebb ingadozási sávban is tartották a drachmát, mely jellemzően a középarfolyam fölött tartózkodott.

2000 májusában meghatározták az EMU-ba lépéskori konverziós rátát, ami szerint 1 euró 340,75 drachmát ér majd. A jelenlegi árfolyamok alapján azt mondhatjuk, hogy ezzel a drachma árfolyama csökkenni fog, hiszen jelenleg 336,5 drachmát kell fizetni az egységes európai devizáért. Az árfolyam-alakulás hosszabb trendje viszonylag egyenletes nominális leértékelődést mutat. Az 1998. márciusi leértékelési periódust kivéve a leértékelődés éves mértéke 2,7 százalék körüli volt. A rögzített árfolyamszint bevezetése még 2000 végéig további nominális leértékelődést hoz magával. Így a drachma 2001. 01. 01-jén 3,6 százalékkal ér majd kevesebbet, mint 1 évvel korábban.

7. ábra

Forrás: Bloomberg.

Amennyiben megvizsgáljuk, hogy 1998 márciusa óta hogyan alakult a görög pénzegység árfolyama, megállapítható, hogy az akkori leértékelés előtti állapothoz képest az *elmúlt mintegy 3 évben nominálisan 8,7 százalékot értékelődött le*, ám az akkori egyszeri leértékelés utáni helyzethez képest, ha kis mértékben ugyan, de nominálisan felértékelődött. A nominális árfolyam 1999 elejétől viszonylag egyenletesen leértékelődik. Kiugró árfolyam-mozgásokat csak egy korábbi – az ERM-be történő belépés után – időszak hozott. Ekkor az egyszeri nagy leértékelést korrekció követte. A periódus egészében a nominális leértékelődés mellett a reálárfolyamot ingadozásokkal tarkított szinten maradás jellemezte az euróhoz képest, míg az USA dollárhoz képest reálértelemben is jelentősen leértékelődött a görög drachma. (Lásd a 7. ábrát.)

Ami az árfolyam-alakulás tényezőit illeti, a tőkebeáramlás erősíti a drachmát. Ugyanakkor a külső egyensúly fennmaradásának biztosításához szükséges versenyképességi kényszer a leértékelődés irányába tereli a várakozásokat is, és a gazdaságpolitikát is ilyen irányú nominális mozgásra ösztönzi, különösen akkor, amikor az utolsó árfolyam-politikai lépések előtt állnak. Ekkor tehát olyan árfolyamszintet kell rögzíteni, amely nagy valószínűséggel biztosítja – további árfolyam-lépések nélkül is – az ország külső egyensúlyának fennmaradását. Az árfolyam rögzítés előtti mozgására valószínűleg a fokozatosság lesz a jellemző, s a nagyobb árfolyammozgások elkerülésére pedig alkalmas eszköz lehet a rövid lejáratú kamatok magas tartása.

Intézményi változások

Görögország a nemzeti bankra vonatkozó, az Európai Uniónak megfelelő jogi módosításokat már 1997-ben megtette, majd 1998-ban már el is fogadta ezeket. A fennmaradó kisebb eltérésekkel kapcsolatban megállapították, hogy az euró bevezetésével mindazok a szabályok, amelyek nem egyeznek az Európai Központi Bank (ECB) szabályaival, semmisnek tekintendők.

A külső egyensúly

A görög gazdaság kötődik a legkevésbé az Unió gazdaságához. Az EU-t érintő kereskedelem csak kb. 10 százalékát teszi ki a görög GDP-nek, ami rendkívül alacsonynak mondható az EU-átlaghoz képest. (Ez az arány a jugoszláviai háború alatt még alacsonyabb volt.) A földrajzi elszigetelődés és a nemzetközi politikai eseményeken túl a relatíve magasabb árszínvonal is okolható az alacsonyabb szintű integrálódásért.

1996–97 folyamán a reálfelértékelődés miatt a belföldi kereslet a kereskedelmi partnerekkel összehasonlítva sokkal jobban növekedett. Ennek köszönhetően a folyó fizetési mérleg erősen deficitessé vált. 1998 márciusában az ERM-hez való csatlakozás után az export növekedésnek indult. Középtávon az export növekedéséhez, illetve a folyó fizetési mérleg javításához a termelékenység növelése szükséges, melyet a tervezett strukturális reformok (dereguláció, privatizáció, új foglalkoztatási törvény, nyugdíj- és tb-reform) is megalapoznak. (Lásd a 3. táblázatot.)

3. táblázat

A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában

	1995	1996	1997	1998	1999
Folyó fizetési mérleg	–0,9	2,4	–2,3	–1,9	–1,4
Kereskedelmi mérleg	–12,2	–13,2	–13,4	–13,3	–13,1

Forrás: Convergence report [2000], 34. o.

A fenti időszakban a folyó fizetési mérleg hiányának mértékét a közvetlen működő tőke beáramlása nem fedezte, ezért a gazdaságnak külföldi hitelekre volt szüksége. Az ERM-be való belépést követően a működő tőke beáramlása megnőtt. 1996-ban ez a GDP-nek még csak 0,4 százaléka volt, 1998-ra pedig a GDP 0,9 százalékára növekedett. Az igen magas kereskedelmi deficit a jelentős idegenforgalmi bevételek és a tartós EU-transzferek mellett nem jelent olyan nagy problémát. További pozitív hatást eredményez a reálárfolyam alakulása. A drachma várható nominális leértékelődése és a viszonylag csekély inflációs különbség mellett csekély reálleértékelődés lesz tapasztalható az eurócsatlakozás küszöbén.

Irodalomjegyzék

- Convergence report. 2000. május. Greece. Report from the commission. EU.
Global Economic Outlook. SSB, 2000. június 21.
Global Data Watch. JP Morgan, 2000. június 23., július 7.
Greece. EMEA Economic perspectives. Warburg Dillon Read. (WDR), 2000. április/május.
Greece gets Euro OK. Merrill Lynch. *Mediterranean Markets Monthly*. 2000. június.
Greece. *Euromoney*, 2000. június.
Greece: Monetary preparation for EMU. MSDW. EEM. Monthly. 2000. július 7.
OECD Economic Surveys. Greece. 1998.
Report on the implementation of the 1999 broad economic policy guidelines. European commission. EU.
2000. 03.14. Greece.

ÚJ KÖNYVEK

Johannes Stephan: Economic Transition in Hungary and East Germany. Gradualism and Shock Therapy in Catch-up Development

MacMillan Press Ltd, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, and St. Martin's Press, Inc., New York, N.Y., 1999, XV+293 o., index

A posztszocialista országok gazdasági átalakulása nyitott folyamat: mind a siker, mind a kudarc lehetséges végeredmény. Hogyan kerülhető el a periferizálódás? Melyek a sikeres felzárkózás feltételei, melyek a helyes gazdaságpolitika összetevői? *Johannes Stephan* ezekre a kérdésekre keresi a választ könyvében, amelyben a keletnémet és a magyar gazdasági átmenetet hasonlítja össze.

A keletnémet eset különösen érdekes azért, mert a német újraegyesítéssel kapcsolatos sajátos körülmények miatt a volt NDK esett át a legradikálisabb változásokon. Ha Kelet-Németország még mindig nehézségekkel találja magát szemben a Nyugat-Németországhoz és az Európai Unióhoz történő felzárkózás folyamatában, akkor e problémák elemzése igen tanulságos lehet azon posztszocialista gazdaságok számára, amelyek nem rendelkeznek a Kelet-Németországnak juttatott erőforrásokkal, és nem vehetik át a készen talált nyugatnémet gazdasági intézményeket. Vagy lehetséges, hogy a keletnémet gazdaság elhúzódó felzárkózása, az utolérést makacsul akadályozó tényezők életképessége éppen a német viszonyok sajátosságaiban leli magyarázatát?

A szerző a kelet-németországi átalakulást a túl korai integráció jellegzetes példaként mutatja be. Kelet-Németországnak nem kellett aggódnia a pénzügyi alkotmányosság törékenysége, a kamatlábak és az árfolyamok alakulása, a külső eladósodás miatt, ugyanakkor mégis szembe kellett néznie a gazdasági periferizálódás veszélyeivel, mutat rá a szerző könyvében. A keletnémet átmenetben a privatizáció és a piacositás egy koherens gazdaságstratégia elemeit képezte. A Treuhandanstaltnak az „eladni vagy lemeszárolni” jelmondat jegyében fogant privatizációs politikája hozzájárult Kelet-Németország dezindusztrializációjához, ugyanakkor azonban elkerülte a fizetési morál romlását, a vállalatok közötti adósságok, a nem teljesített adófizetési kötelezettségek, a rossz banki kihelyezések felhalmozódását, vagyis azokat a jelenségeket, amelyek a többi posztszocialista országban aláásták a pénzügyi alkotmányosság stabilizását, és szükségessé tették a bankrendszer hatalmas pénzeket felemésztő konszolidációját.

A Német Pénzügyi Unió (NPU) bevezetése a nyugatnémet pénzügyi rendszer exportálását jelentette Kelet-Németországba. *Johannes Stephan* bemutatja a pénzügyi unió ellentmondásos hatásait. Először is, a Német Pénzügyi Unió megteremtette a szilárd pénzügyi alkotmányosságon nyugvó fiskális fegyelmet, és ezzel feleslegessé tette a pénzügyi stabilizáció programját. Másodszor, a két német márka között alkalmazott

átváltási arányszám hozzájárult a keletnémet termelés összeomlásához: egy olyan alacsonyabb átváltási arány, amely eltüntette volna a keletnémet állami vállalatok adósságait, segíthette volna e cégek túlélését a Nyugattal folytatott versenyben.

A keletnémet ipar felszámolását az a bérpolitika is kikényszerítette, amelyet nagyjában és egészében politikai megfontolások határoztak meg, s amely jelentősen megemelte a keletnémet béreket. Noha a keletnémet bérek gyors emelkedése okolható a munkanélküliség magas arányáért, a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a magas béreknek pozitív gazdasági hatásai is voltak. Az alacsony bérszínvonal bezárhatta volna Kelet-Németországot egy alacsony bérszínvonalú és alacsony technológiai szintű gazdaságba, ezzel szemben a magas bérek a gazdaságot egy magas technikai fejlettségű gazdaság irányába lökik, s ez az egyetlen útja annak, hogy a keletnémet régió elkerülje a perifériára szorulást – mondja a szerző. Egy olyan iparosítási folyamat, amely az alacsony bérek révén kísérel meg költségelőnyhöz jutni, azoknak a munkaigényes iparágaknak a fejlődéséhez vezethet, amelyek csupán szigetekként engedik meg a high-tech ágazatok megjelenését. Az alternatív forgatókönyv ezzel szemben olyan magas bérszínvonal kialakulásával számol, amely a beruházások minimális termelékenységi szintjét is magasan tartja, s ily módon a keletnémet gazdaság valóságos felzárkózását teszi lehetővé. E stratégia sikere ugyanakkor feltételezi azt – figyelmeztet a szerző –, hogy fennmarad a Nyugat-Németországból a keleti tartományokba áramló pénzügyi transzfer.

A rendszerátalakulás útfüggő jellege Magyarország számára a német esettől eltérő cselekvési korlátokat állított, és így más gazdaságpolitikát tett lehetővé. *Johannes Stephan* szerint 1995 előtt Magyarország gazdaságpolitikája inadekvát volt, s ez mély válsághoz vezetett. A szerző érvelése szerint Magyarországon elkerülhetetlen volt azoknak az új intézményeknek a kiépítése, s annak a fájdalmas makroökonómiai stabilizációnak a megvalósítása, amelynek együttesen kellett egy új pénzügyi alkotmány létrehozásához vezetnie. A valutareform hiányában (gondoljunk ellenpéldaként a német valutaunióra) az új pénzügyi rendszer iránti bizalmat csupán egy költséges bank- és hitelkonszolidációs program teremthette meg. A valutareform hiányában az inflációnak kellett eltüntetnie a gazdaságban el nem költött pénzt (monetary overhang), illetve az inflációnak kellett létrehoznia az új árrendszert. Az infláció ugyanakkor meggyengítette az újonnan létrehozott pénzügyi alkotmányt, és ellensúlyként szigorú pénzpolitikát tett szükségessé. Ezt a pénzpolitikát ráadásul 1995 előtt nem segítette a béreket visszafogó jövedelempolitika.

A költségvetési politika számára súlyos tehertétel volt az, hogy meggyengült a posztoszocialista állam képessége az adók beszedésére, miközben a kiadások csökkentése is megnehezedett. Az ennek következményeként kialakuló költségvetési hiány tovább mélyítette a recessziót, mivel egyrészt fenntartotta az inflációs nyomást, amely magas kamatlábakat eredményezett, másrészt kiszorította a magánberuházásokat. A pénzügyi instabilitás ellen a kormányzat a valuta túlértékelésével védekezett, ez azonban rontotta a hazai exportkilátásokat és ezen keresztül a felzárkózást megcélzó fenntartható növekedés elérését.

A könyv elemzései szerint az 1995-ös megszorító intézkedések elkerülhetetlenek voltak, de csupán részben tekinthetők új stratégiai irányváltásnak, mivel a Bokros-csomag az állami kiadások csökkentését, a bevételek növelését tekintette központi feladatának, illetve a hazai termelők versenyképességének növelését importkorlátozásokkal, exportösztönző intézkedésekkel és valutaértékeléssel kívánta biztosítani. Ez a program szakított azzal a korábbi elképzeléssel, amely az állami vállalatokat feljavításuk után kívánta privatizálni, feladta a növekedés költségvetési hiány révén történő ösztönzését és a valutafelértékelés politikáját.

Azt a gazdaságpolitikai stratégiát, amely felelős a magyar gazdaság válságáért, a szerző a tőkeimporton alapuló gazdasági stratégiának nevezi. *Johannes Stephan* nem tagadja, hogy e stratégiának pozitív gazdasági hatásai is voltak (a technológiai import, a versenyképesség intézményesítése, az árfolyam stabilizálása révén), de meggyőződése

szerint e stratégia hatása a magyar gazdaság vonatkozásában alapvetően negatív, mivel súlyosbítja a külföldi eladósodást, s ennek eredményeképpen gyengíti a pénzügyi stabilitást, megemeli a kamatokat, végső soron tehát megállítja a gazdasági növekedést. A szerző szerint a külső adósság és a belső költségvetési hiány egyidejű felhalmozása, amely együtt járt az árak növekedésével és a valutaleértékeléssel, azt bizonyítja, hogy az a kezdeti magyar gazdasági stratégia, amely a hazai túlköltekezést a külföldi piacokra támaszkodva és külföldi forrásokból próbálta meg finanszírozni, nem volt fenntartható. A tőkeimportra építő stratégia a fizetési mérleg válságával és további külföldi eladósodással összekapcsolódó importbehatolást és dezindusztrializációt eredményezhet. A szerző ezért e stratégia feladását javasolja. Magyarországnak egyfajta piacorientált merkantilizmusra, nem pedig arra a tőkeimportra épülő stratégiára van szüksége, amelynek eredménye a gazdasági leszakadás lehet csupán – mondja *Johannes Stephan*. A piacorientált merkantilizmus elemei a következők: (1) pénzügyi stabilizáció: költségvetési szigor és a bérek visszafogása, s ezen keresztül a kamatok alacsony szinten tartása; (2) exporttöbblet elérése szelektív védelem, importprotekciónizmus és szelektív exporttámogatás, szelektív exporthitel révén; (3) az általános exporttámogatás eszközeként a valuta alulértékelése.

Ezzel az érveléssel azonban szembeszegezhető az, hogy a szerző a német–magyar összehasonlításhoz választott, a keletnémet gazdasági átalakulás dilemmáihoz kötődő sajátos szempontok következtében lebecsüli a tőkeimportra épülő stratégia exportnövelő képességét. Igaz az, hogy a magyar átalakulás korai időszakában a külföldi tőke igénybevétele hazai túlköltekezést eredményezett, ugyanakkor a tőkeimport új termelési kapacitások kiépítését is jelentette, illetve a privatizációs bevételek felhasználása révén hozzájárult a külföldi eladósodás csökkentéséhez is. A magyar gazdasági fejlődés 1996 után bizonyítani látszik azt, hogy a tőkeimporton alapuló stratégia sikeres lehet akkor, ha képes olyan exportvezérelt gazdasági növekedést indukálni, amely nem növeli tovább a fizetési mérleg deficitjét és csökkenti a nemzeti valutára nehezedő nyomást. A szerző nyilván maga is újragondolta volna állításait, ha könyvében tárgyalta volna az 1995 utáni időszak történéseit. Az 1995-ös megszorító gazdaságpolitika sikerének köszönhetően a magyar gazdaság a későbbiekben képesnek bizonyult arra, hogy az export növekedésének eredményeképpen egyszerre érje el a viszonylag magas gazdasági növekedést, valamint a fizetési mérleg hiányának és az inflációnak a csökkentését. A magyar export jelentős részét a külföldi multinacionális vállalatok beruházásai tették lehetővé. Más szóval, a magyar eset azt mutatja, hogy az export által vezérelt növekedést nem csupán neomerkantilista módon lehet ösztönözni.

Kelet-Németországban ez az alternatíva nyilvánvalóan nem volt valós. A keletnémet dilemma az volt, hogy a perifériára csúszást a magas bérek–magas technikai színvonal összekapcsolására épülő stratégiával lehet elkerülni, a magas bérek azonban dezindusztrializációhoz vezetnek. A dilemmát az új keletnémet iparágakba történő közvetlen beruházások formáját öltő további nyugatnémet tőketranszfer oldhatja fel. Ez a magas bérek–magas technikai színvonal kombinációját megtestesítő stratégia nem járható út Magyarország számára, mivel a magyar gazdaság nem képes mozgósítani a német tőketranszfer szintjét akárcsak megközelítő mértékű külső erőforrásokat. A magyar dilemma az volt, hogy a perifériára csúszás olyan exportvezérelt gazdasági stratégia révén kerülhető el, amely az alacsony bérek meglétére épül, az alacsony bérek azonban a magyar gazdaságot további lecsúszásra ítélik. Ezt a dilemmát oldhatja fel az a tőkeimportra épülő stratégia, amely ösztönzi a külföldi tőke közvetlen hazai beruházásait, s ezzel az exportvezérelt gazdasági növekedést, miközben lehetővé teszi a bérek fokozatos növekedését. A német és magyar gazdasági fejlődés ily módon történő szembeállításra más, mint amit a szerző javasol. *Johannes Stephan*, aki a magyar fejlődést a német gazdaság perspektívájából szemléli, azt állítja, hogy a magyar gazdaság felzár-

közását egy olyan protekcionista gazdaságpolitika segítheti, amely Kelet-Németországban nem volt lehetséges, éppen a német újraegyesítés miatt. Véleményem szerint azonban a külföldi befektetőknek a termelésben és az új pénzügyi szektorban játszott meghatározó szerepe miatt a piacorientált merkantilista gazdasági stratégia Magyarországon sem volt tényleges alternatíva.

Johannes Stephan érdekes és gondolatösztönző könyvet írt a gazdasági modernizáció alternatíváiról. Munkájában a német és a magyar posztszocialista gazdasági átmenet összehasonlító elemzése révén arra keresi a választ, képes-e a gazdaságelmélet arra, hogy használható gazdaságpolitikai alkalmazásokra és előrejelzésekre tegyen javaslatot. A könyv igazolta, hogy a gazdaságelmélet alkalmazása a gazdasági fejlődés problémáira mind az elmélet, mind a gyakorlat számára érdekes kérdések és fontos válaszok megfogalmazására nyújt alkalmat.

Gedeon Péter

Gedeon Péter, a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem Összehasonlító Gazdaságtan Tanszékének munkatársa.

A regionális fejlődés és a külgazdaság kapcsolata

Mosonyi Katalin
koordinációs igazgató

Magyarország gazdaságának stabilizálódásában és fejlődésében hosszú évek óta meghatározó szerepet játszik a külgazdaság, a tudatosan felvállalt és következetesen megvalósított exportorientált gazdaságpolitika. A teljes magyar kivitel háromszor gyorsabban bővült, mint az ország a GDP-je, és ennek eredményeként az ezredfordulóra Európában Magyarország gazdaságának növekedési üteme harminc ország közül a harmadik legmagasabb, még az export bővülésében az első helyen áll.

Ezek az eredmények azonban mind a földrajzi régiók, mind a vállalati szektorok viszonylag szűk körére korlátozódnak. Ennek visszahatása egyre érzékelhetőbben jelentkezik a területi, térségi egyenatlenségekben. A kilencvenes évek közel egy évtizede nem volt elegendő arra, hogy a KGST időszakában becsontosodott, nem konvertálható áru-alapot egyes régiók lecseréljék és sikeresen kapcsolódjanak be a külkereskedelmi forgalomba. A térségi leszakadás, a regionális eltérés jó mutatószáma lehet az egy főre jutó export alakulása. A térségi fejlődésben meghatározó jelentőséggel bírnak a külkereskedelmi forgalom nagyobbik hányadát előállító, döntően külföldi tulajdonú nagyvállalatok. Ezek elhelyezkedésének köszönhetően Kelet-Magyarország előbbiei szerint mért kibocsátása mindössze egy ötöde Nyugat-Magyarországnak és ez az egyenatlenség az utóbbi években nőtt a többszörösére. A kis- és középvállalkozói szektor teljesítménye elmarad a foglalkoztatásban betöltött súlyától és a leszakadt régiókban a helyi erőforrások mozgósításában vállalható szerepétől. Ennek egyik fő oka, hogy a dél-dunántúli, a dél-alföldi régiók vállalkozóinak külkereskedelmi partnerei a hasonló nagyságú, de tőkével ugyancsak gyatrán ellátott szomszéd vállalkozók.

Ez az egyenatlenség jelentős hátrány a társadalmi szabályozásban, nem alkalmazható egységes gazdaságpolitika, ami jó és előnyös a fejlett régióknak, az tovább növelve a leszakadást hátrányosan érintheti a gyengébben fejlett területeket.

Ennek alapvető jelentőségét felismerve a kormányzat több éven átívelő gazdaságfejlesztési programot dolgozott ki, amely kedvező mozgásteret biztosít az egyes régiók, illetve a nemzetközi és a hazai üzleti szereplők növekedéséhez. A fejlesztéspolitikai prioritások programkeretekbe terelése még nagyobb felelősséget jelent az e programok lebonyolítását végző intézmények számára. Biztosítaniuk kell a költségvetési pénzeknek, mint az állam társfinanszírozói szerepvállalása megjelenésének átlátható felhasználását, az ezzel elért eredmények és teljesítmények mérhetőségét.

E kritériumoknak már ma is megfelel az Eximbank több éve működő, a hazai kis- és középvállalkozók körében igen nagy népszerűségnek örvendő úgynevezett Eximhitele. A Bank e konstrukció keretében a külkereskedelmi ügylet megvalósulását annak legfeljebb 75 százaléka erejéig kedvezményes kamatozású finanszírozással segíti elő. A vissza nem térítendő kedvezmény a hitel futamidejének első hat hónapjában a maximált kama-

tok felét érinti. Ezzel a Bank 125 millió forint export létrejöttéhez maximum 6,5 millió forinttal, mintegy 5 százaléknyi költségvetési támogatással járul hozzá.

Az elkövetkező években kihasználva a kormányzat gazdaságpolitikai programja dominánsan regionális jellegét a promócionális tevékenységet tudatosan a leszakadó területekre kell összpontosítani.

Ezt kívánja a Magyar Export-Import Bank Rt. is üzletpolitikájában az elkövetkező években érvényesíteni. Tudatosan nagyobb szerepet kíván vállalni azoknak a speciális konjunkturális hatásoknak a kiaknázásában, amelyek különösen Magyarország elmaradt régióinak külgazdasági szerepét, benne a foglalkoztatottság növekedését segíthetik elő.

Ez a konjunkturális hatás a környező országokban bekövetkező kedvező változásoknak köszönhető. Nem hanyagolható el az olajár drasztikus növekedése miatt jelentkező egyre fizetőképesebb orosz importigény, amelynek kielégítésében megfelelő finanszírozás háttér mellett a magyar vállalkozók is versenyképesen részt vehetnek. Hasonlóan nagy tartalékot jelenthet a hazai kis- és középvállalkozók számára a dél-európai demokratizálódási törekvések nyomán megjelenő, az Európai Unió gazdasági támogatásával, finanszírozásával beinduló projektekben való részvétel.

Önmagában az e térségekbe irányuló kivitel a teljes magyar exportnak 5 százalékát sem közelíti meg, de specifikus hatása az egyes régiók felzárkózásában ennél sokkal nagyobb súlyt képviselhet.

Brief Summary of the Articles

European integration: Europe quo vadis?

BÉLÁNÉ HAVASI

There are qualitative changes taking shape in the European Union. A major step in transforming the member states' national economy into one unified economy was giving up the national financial sovereignty on January 1st 1999. At the same time serious tensions have evolved between the common economic and financial affairs and the unsynchronised political and democratic structures. These tensions might as well lead to an internal tension in the EU, there are already signs proving that. According to leading European politicians only the political integration can ensure the liquidation of the tensions and also the chance of developing further. The historical necessity for the Eastern enlargement also hurries changes. The forming of the eurozone speeded up the integration and projected that the further deepening of the process, that is the political integration will be of different pace for each country. An other factor that supports this theory is that not all current EU members are conducive to further enlargement and political unification. It is to be feared that these countries and the future members can only be inferior members of the ever changing EU. A such perspective can significantly decrease the value of the early joining of Eastern European states. We cannot however preclude the possibility that more countries will join the EU than we expect today, but at a later time. If each country joins the EU at a different time, we have to count with the hotbed of disintegration.

Foreign trade between Hungary and Russia before and after the crisis in August 1998

SÁNDOR RÉTHI

After the change of regime and the breaking up of the Soviet Union the importance of the trade relation between the two countries has decreased to a great extent for Hungary when compared to the previous decades. The priorities of the Hungarian foreign trade have changed, members of the European Union are playing an ever increasing role in our international relations, Russia's emphasis is continuously decreasing in the trade.

The welfare effect of wheat export subsidy in Hungary

SZILÁRD PODRUZSIK

There are several reasons for export subsidisation, the allocation of the subsidy, however, has various economic effect on output, prices as well as on social welfare. The effect can also be observed if we examine the subsidisation of the export of agricultural produce, more precisely that of wheat. In the agricultural sector the net foreign trade balance in the 90s, in contrast with the total net foreign trade balance, shows a surplus in Hungary. Grains represent a high proportion in the agricultural foreign trade. Within the grains sector wheat plays a significant role in international trade. In the volume of the Hungarian wheat export strong alterations can be observed, the export was around 131 thousand tons and 2,352 thousand tons between 1990 and 1998. The

world wheat production and the demand for it determine both the world and the domestic price. However, prices are influenced by the governmental subsidies as well. Our country subsidised the wheat export between 1994 and 1998, although the domestic prices were far below the world wheat prices. For instance, in 1995 the world wheat prices were 128 USD higher than the domestic prices, and yet the government paid support on the wheat export per ton. In the following chapters we will examine whether the subsidies were rational or not, and who the real beneficiaries and losers of the subsidy policy were in the 90s. In the light of the above mentioned we will calculate and numerically define the cost of the society had to cover as the result of the export subsidies paid out by the Hungarian government.

The baltic region and the european integration

GYÖRGY SIMON JR.

The author examines the chances of the Eastern enlargement of the European Union considering the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. Keeping in mind the membership criteria, he analyses the integration efforts and economic performance of these states. In his opinion, for the time being Estonia has the best accession chances in the region. However, this does not exclude the possibility that in the foreseeable future Latvia and Lithuania, which also reached good results in the field of market reforms and democratic transformation in general, can become members of the EU.

The main characteristics of the convergence of Greece and its impacts on government debt markets

ATTILA CSEH – ZSUZSA MOSOLYGÓ

From the convergence process that Greece went through, we may learn several lessons that will serve Hungary during its preparation to enter the EU. The example of Greece shows us that from the Maastricht fiscal criteria, the criterion concerning the fiscal deficit is much stricter than that of the government debt ratio, as this was judged more strictly by the tendency than by its level. In the case of Greece the decrease in inflation was helped not only by external factors, but by the co-operation of fiscal, monetary and income policy as well. For this reason the inflation rate increased only temporarily after the depreciation of drachma in 1998. The yield convergence was characterized by the quick convergence of the long term side and the relatively slow adjustment at the short term side of the yield curve. That's why the long term real interest rate rapidly diminished close to the „normal” EMU level, while real interest rate of the short side remained high untill the eve of accession to EMU. As far as the government debt management is concerned, all drachma denominated government bonds are to be converted into euros, thereby creating large and liquid bond series. The new debt management agency launched its first euro-denominated bond issue in February 2000, the first parallel bond to become fungible with the drachma benchmark bond, with identical terms and conditions. The convergence speculation was arising partly from external capital inflows, but the FX exposure of the domestic actors increased as well as foreign currency debt in private sector jumped up. After the March 1998 devaluation Greece was viewed as the last opportunity of convergence play and the central bank had to sterilize as much as 5 % of GDP, in part due to the sharp appreciation of the drachma. The fluctuation of the real exchange rate during this convergence period was not a real threat for the external balance.

A KÜLGAZDASÁG

2000. évi tartalomjegyzéke

	Folyó- iratszám	Oldal- szám
Adam, Jan: A jövedelemegyenlőtlenségek és szegénység az Amerikai Egyesült Államokban	9	57
Antalóczy Katalin – Sass Magdolna: Zöldmezős működőtőke-befektetések Magyarországon: statisztikai becslés, vállalati motivációk, gazdasági hatások	10	4
Bársony Erzsébet – Mokry Tamás: Az agrár-környezetvédelmi programok támogatása az Európai Unióban	4	66
Becsei András – Galács Ábel: Egy sikeres forrásmenedzsment Magyarországon: az InvesTel története	7–8	65
Benczes István: Válság és átalakulás a Távol-Keleten. A gerschenkroni elmélet egy adaptációja	3	56
Czehlár Ildikó: Vállalatértékelés a fúziókkal és felvásárlásokkal kapcsolatos döntési folyamatban	10	20
Csaba László: A rendszerváltozás gazdaságtana – új lehetetlenségi tétel felé?	6	4
Erdős Tibor: A fenntartható gazdasági növekedés néhány elméleti és gyakorlati problémája	7–8	4
Galács Ábel – Becsei András: Egy sikeres forrásmenedzsment Magyarországon: az InvesTel története	7–8	65
Havasi Béláné: Európai integráció: quo vadis Európa?	12	4
Karsai Gábor: Az áruházi láncok privatizációja	5	62
Kengyel Ákos – Perjési Viktória: A strukturális alapok magyarországi felhasználásának lehetséges intézményrendszere	11	23
Kiss Judit: Magyarország agrárkereskedelme a CEFTA-országokkal	11	47
Lányi Kamilla: Válság táplálta globalizáció – I. rész	4	4
Lányi Kamilla: Válság táplálta globalizáció – II. rész	5	4
Mészáros Klára: A modernizáció útja és dilemmái Kínában	10	29
Oblath Gábor: Magyarország külkereskedelmi cserearányainak alakulása	9	4
Perjési Viktória – Kengyel Ákos: A strukturális alapok magyarországi felhasználásának lehetséges intézményrendszere	11	23
Podruzsik Szilárd: A búzaexport-támogatás jóléti hatása Magyarországon	12	30
Réthy Sándor: A magyar–orosz külkereskedelem az 1998. augusztusi orosz válság előtt és után	12	11
Soós Károly Attila: Strukturális fejlődés a feldolgozóiparban	7–8	15

a piacgazdasági átmenet idején		
Szabó Katalin: A személyes tömegtermelés	9	35
Szalavetz Andrea: A befektetés-ösztönzés regionális tapasztalatai Magyarországon	4	45
Szalavetz Andrea: A külföldi tőkebefektetések regionális hatásai – gazdaságpolitikai megfontolások	7–8	52
Szalavetz Andrea: Hanyatló iparágak? A hazai vas- és acélipar példája	9	17
Szántó Tibor: Szabályozási reform és intézményrendszer	11	4
Veress József: A globalizáció hatása a vállalati magatartásra	9	50

EURÓPAI UNIÓ

Bohle, Dorothee: Világgazdasági nyitás és duális intézményrendszer: a szállítási ágazat esete Lengyelországban	1	65
Csaba László: Az EU felvevőképessége és reformja	1	33
Cseh Attila – Mosolygó Zsuzsa: A görögországi konvergenciafolyamat és állampapír-piaci következményei	12	56
Fertő Imre: Az Európai Unió bővülésének hatása a magyar mezőgazdaságra	9	67
Hamar Judit: Magyarország külkereskedelmének jellemzői és az EU-csatlakozás várható hatásai	6	20
Hanzell Csilla – Popp József: Az EU agrárpolitikája az agrárkereskedelem liberalizálásának tükrében	11	65
Juhász Pál – Mohácsi Kálmán : Az EU-orientáció és integráció feladatai a magyar élelmiszeriparban	5	36
Kiss Judit: A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgástere	1	48
Kiss Orsolya: A Koreai Köztársaság gazdasági kapcsolatai az Európai Unióval és Magyarországgal	5	49
Kopits György: A közép- és kelet-európai országok árfolyampolitikája az európai Gazdasági és Monetáris Unió összefüggésében	2	44
Mohácsi Kálmán – Juhász Pál: Az EU-orientáció és integráció feladatai a magyar élelmiszeriparban	5	36
Mosolygó Zsuzsa – Cseh Attila: A görögországi konvergenciafolyamat és állampapír-piaci következményei	12	56
Nagy András: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Írország külkereskedelmére	3	37
Orbánné Dr. Nagy Mária. A magyar agrártermékek árversenyképessége az EU-piacokon	7–8	85
Polgár Éva Katalin: Az európai Gazdasági és Monetáris Unióról – elméleti szemszögből	10	53
Simon György / Ifj.: A balti régió és az európai integráció	12	40
Simon György / Ifj.: Az Európai Unió és a Balkán	6	50
Popp József – Hanzell Csilla: Az EU agrárpolitikája az agrárkereskedelem liberalizálásának tükrében	11	65
Szemlér Tamás: Az Európai Unió elmélyítése és kibővítése a francia–német kapcsolatok tükrében	4	25

KÖRKÉRDÉS

Körkérdés Magyarország Európai Unióhoz történő zökkenőmentes csatlakozásának előfeltételeiről – I. rész	1	4
Válaszolnak: Akar László, Asztalos László György, Bácskai Tamás, Borszéki Zsuzsa, Botos Balázs, Csaba László, Egerszegi Magdolna, Farkas György, Gács János, Gansperger Gyula		
Körkérdés Magyarország Európai Unióhoz történő zökkenőmentes csatlakozásának előfeltételeiről – II. rész	2	4
Válaszolnak: Havasi Éva, Héthy Lajos, Iván József, Járai Zsigmond, Kengyel Ákos, Kiss Judit, Kovács Árpád, Kőrösi István, Köves András, Martonyi János, Mellár Tamás, Neményi Judit, Rába András, Szűcs György, Várhegyi Éva		
Körkérdés Magyarország Európai Unióhoz történő zökkenőmentes csatlakozásának előfeltételeiről – III. rész	3	4
Válaszolnak: Antalóczy Katalin, Balázs Péter, Botos Katalin, Gerse Károly, Inotai András, Karsai Gábor, Kovács Zoltán Ákos, Matolcsy György, Palánkai Tibor, Rákosi Judit		

SZEMLE

Krasznai Zoltán: A kis- és közepes vállalatok technológiai modernizációja Franciaországban	7–8	97
---	-----	----

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Az állam szerepe a gazdaságrendszer-változásban: átok vagy áldás? (Horst Tomann)	6	73
Kína gazdasága a 21. század küszöbén – Wu Bangguo miniszterelnök-helyettes beszéde a Világgazdasági Fórumon	10	71

ÚJ KÖNYVEK

Az agrárpolitika gazdaságtana. Válogatott tanulmányok (Lányi Kamilla)	5	72
Brada, Josef C. – Singh, Inderjit: Corporate Governance in Central Eastern Europe: Case Studies of Firms in Transition (Laki Mihály)	2	75
Findrik Mária – Szilárd Imre: Nemzetközi versenyképesség – Képességek versenye (Becsky Róbert)	6	72
Gazdaság a rendszerváltásban (tanulmánykötet) (Csaba László)	2	75
Granstrand, Ove: The Economics and Management of Intellectual Property (Osman Péter)	11	73
Lőrinczné Isvánffy Hajna: Nemzetközi pénzügyek (Kőrösi István)	5	71
Stephan, Johannes: Economic Transition in Hungary and East Germany. Gradualism and Shock Therapy in Catch-up Development (Gedeon Péter)	12	68

MEHIB

Dr. Botos Balázs: A Magyar Exporthitel Biztosító Rt. országkockázati minősítése és fedezeti politikája	4	75
Dr. Botos Balázs: Nagyobb export – kisebb kockázattal	3	76
Dr. Botos Balázs: Exportnövekedés: Magyarország az élbolyban!	9	77
A kis- és középvállalatok exporthitel-biztosítása	5	77
A MEHIB Rt. 1999. évi üzleti eredménye, további tervei	6	78
Széplakiné Kiss Bernadett. Az államilag támogatott exporthitelezés (finanszírozás, garancia és biztosítás) egyes OECD diszciplinái. A kötött segély	11	78

EXIM

Mosonyi Katalin: A Magyar Export-Import Bank szerepe az exportfinanszírozásban	11	75
Mosonyi Katalin: A regionális fejlődés és a külgazdaság kapcsolata	12	72